

DE *PIETAS* VAN JACOBUS BOONEN, AARTSBISSCHOP VAN MECHELEN (1621-1655)

Alain Debbaut
19790283

Promotor: Prof. dr. René Vermeir

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad van master in de geschiedenis

Academiejaar 2017 – 2018

Universiteit Gent

**Examencommissie Geschiedenis
Academiejaar 2017-2018**

Verklaring in verband met de toegankelijkheid van de scriptie

Ondergetekende, Alain Debbaut

Afgestudeerd als master in de geschiedenis aan de Universiteit Gent in het academiejaar 2017-2018 en auteur van een scriptie met als titel:

De *pietas* van Jacobus Boonen, aartsbisschop van Mechelen (1621-1655)

verklaart hierbij dat hij geopteerd heeft voor de hierna aangestipte mogelijkheid in verband met de consultatie van zijn scriptie:

- De scriptie mag steeds ter beschikking gesteld worden van elke aanvrager
- De scriptie mag enkel ter beschikking gesteld worden met uitdrukkelijke schriftelijke goedkeuring van de auteur (maximumduur van deze beperking: 10 jaar)
- De scriptie mag ter beschikking gesteld worden van een aanvrager na een wachttijd van ... jaar (maximum 10 jaar)
- De scriptie mag nooit ter beschikking gesteld worden van een aanvrager (maximumduur van het verbod: 10 jaar)

Elke gebruiker is te allen tijde verplicht om, wanneer van deze scriptie gebruik wordt gemaakt in het kader van wetenschappelijke en andere publicaties, een correcte en volledige bronverwijzing in de tekst op te nemen

Gent, 22 mei 2018

Alain Debbaut

DANKWOORD

Bij het schrijven van deze masterscriptie kwamen meerdere zaken op een prettige manier samen. Om te beginnen was ik al op mijn zestiende geïnteresseerd geraakt in vroegmoderne kerkgeschiedenis, toen ik van mijn leraar Latijn voor straf enkele *visitationes* uit het pas gepubliceerde *Itinerarium* van Gents bisschop Antonius Triest (1623-1654) ‘mocht’ vertalen. Dat prikkelde mijn interesse in die mate dat ik me dat *Itinerarium* enkele jaren later thuis cadeau vroeg voor mijn verjaardag (en kreeg).¹

Na dertig jaar lesgeven was ik mezelf bovendien behoorlijk sleets gaan vinden en groeide de goesting in een nieuwe ‘intellectuele’ uitdaging. Daarom begon ik, in navolging van een goede vriend, in 2013 geschiedenis te studeren, met het vaste voornemen om me op een onderbouwde manier te verdiepen in de vroege zeventiende eeuw. Een grondige kennismaking met de institutionele geschiedenis van de Nederlanden, mijn weg leren vinden in archieven en handgeschreven bronteksten mogen lezen, waren mijn grootste drijfveren bij een onderneming die sommigen waarschijnlijk als een uit de hand gelopen midlifecrisis hebben bestempeld. En als het even kon, wou ik, classicus en alumnus van de Gentse universiteit (1979-1983), ‘iets’ doen met mijn kennis van de Latijnse taal.

Ik was dus professor Vermeir, wiens lessen ik in het eerste en tweede jaar zeer graag gevolgd had, dankbaar dat hij mij een onderwerp kon aanbieden dat tegemoet kwam aan al mijn verzuchtingen. De rol en betekenis van Jacobus Boonen, bisschop van Gent (1616-1621) en daarna aartsbisschop van Mechelen (1621-1655), bleken nog grotendeels *terra incognita*, en of ik dat zag zitten? Eerst voor de bachelorproef, bij wijze van kennismaking met het onderwerp, en daarna als masterscriptie? Drie jaar – met een voltijdse lesopdracht moest ik de mastervakken spreiden – en heel wat voldoening later kan ik deze scriptie presenteren als eindresultaat van mijn studies.

*Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus.*² De tijd gaat dus snel en vijf jaren vlogen voorbij. Opnieuw gaan studeren bleek in vele opzichten een verrijking, en vreemd soms ook, wanneer ik samen met mijn eigen oud-leerlingen les diende te volgen of papers schreef. De combinatie van studies, werk, gezin en nog een en ander was niet altijd gemakkelijk, maar ik heb me de keuze nooit beklaagd. Moeilijk gaat ook en mijn huisgenoten, vrienden en collega’s waren zeer meegaand en begripvol toen dat soms nodig was. Uiteraard ben ik ook hen bij deze erg dankbaar.

¹ M. Cloet. *Itinerarium visitationum Antonii Triest episcopi Gandavensis (1623-1654)*. Leuven (1976).

² P. Vergilius Maro. *Georgica III*, v. 283: “Maar intussen vlucht, vlucht de onherstelbare tijd.”

INHOUDSOPGAVE

Dankwoord	I
Inhoudsopgave	II
Afbeelding van Jacobus Boonen	III
Bronnen en literatuur, met gebruikte afkortingen	IV-IX
1. Proloog	1
1.1 Status quaestionis	1
1.2 Onderzoeksvragen	3
1.3 Structuur van de scriptie	5
2. Van wees tot aartsbisschop	9
2.1 De familie	9
2.2 Karel van Arenberg	12
2.3 Mathias Hovius	19
2.4 Conclusie	23
3. Op de bres voor het katholieke geloof	25
3.1 Het paradigma van de confessionalisering	26
3.2 Op de schouders van Hovius	29
3.2.1 De aartsbisschop als abt van Affligem	29
3.2.2 Het derde provinciaal concilie van Mechelen (1607)	33
3.2.3 De Mariaverering in Scherpenheuvel	36
3.3 De Gentse jaren	37
3.4 Aartsbisschop (tot 1632)	42
3.5 En de paus?	45
3.6 Conclusie	49
4. Armata manu?	51
4.1 Boonen en de Raad van State	52
4.2 Boonen en de Staten-Generaal (1632-1634)	57
4.3 Een paradoxale conclusie	69
5. Ad patriae bonum	71
5.1 Boonen en Roose, een merkwaardig verbond	73
5.1.1 Pieter Roose, de <i>Mars Gallicus</i> en sergeant-majoor Georges de Brimeux	73
5.1.2 “No es amigo del Presidente”?	76
5.2 Geen bastaard als landvoogd!	78
5.3 Geld, geld en nog eens geld	82
5.3.1 Uit eigen middelen	82
5.3.2 Bijdragen van de clerus	85
5.3.3 De Staten van Brabant	87
5.4 Conclusie	93
6. Epiloog	95
7. Conclusie	103
8. Bijlagen	107

Jacobus Boonen, 1621, kapel van de abdij van de Premonstratenzers in Grimbergen
(Foto: Koninklijk Instituut van het Kunstpatrimonium, 1997)

BRONNEN EN LITERATUUR, met gebruikte afkortingen

A. Bronnen in handschrift

Brussel, ALGEMEEN RIJKSARCHIEF (ARA)

Secretarie van State en Oorlog - Secrétairerie d'État et de Guerre (SEG)
196, 230, 234, 237, 246, 249, 251, 255, 256, 257, 263.

Raad van State - Conseil d'État (CE)
945, 1624, 1625.

Papieren van Staat en Audiëntie - Papiers d'État et de l'Audience (PSA)
706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 1944/3, 1944/4, 2040/3, 2101/1.

Geheime Raad, Spaanse periode - Conseil Privé Espagnol (CPE)
1500, 1502, 1531.

Brussel, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK (KBB)

Handschriftenverzameling (KBB hs.)
16.147-48, 16.149, 16.150, 16.518-20.

Edingen (Enghien), ARENBERGARCHIEF EN CULTUREEL CENTRUM (ACA)

Correspondentie van Charles (Karel) van Arenberg, 38/3, 94.
Correspondentie van Philippe (Filips) van Arenberg, 99.

Gent, BISSCHOPPELIJK ARCHIEF (BAG)

Acta Episcopatus et Vicariatus Gandavensis, register 1, f. 90-141.

Mechelen, AARTSBISSCHOPPELIJK ARCHIEF (AAM)

Acta Episcopalia Mechliniensia
511 (register 279).

Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen

134 [1.1], 135 [1.2], 136 [1.3], 138 [1.5], 139 [1.6], 151 [1.18], 155 [2.4], 157 [3], 163 [5.5], 165 [5.7], 170 [6], 174 [9.2], 226 [22], 227 [23], 235 [31].

Verzameling Kerk en Staat

395, 405, 434, 437, 537, 630, 631, 633, 695, 715, 727, 761, 765, 767, 769, 770, 775, 796, 797, 803.

B. GEDRUKTE BRONNEN

BRULEZ (W.). *Correspondance de Richard Pauli-Stravius: 1634-1642*. Brussel-Rome, 1955.

Collección de documentos inéditos para la historia de España (afgekort als CODOIN), 59, Madrid, 1873.

DE RAM (X.). *Synodicon Belgicum sive acta omnium ecclesiarum Belgii a celebrato concilio Tridentino usque ad concordatum anni 1801*. Tomus 1-2: *Archiepiscopatus Mechliniensis*. Mechelen, 1828-1829; Tomus 4: *Episcopatus Gandavensis*. Mechelen, 1838.

GACHARD (L.). *Actes des États Généraux de 1632*. Brussel, 1853-1866.

HILTON (J.). *Chronograms continued and concluded*. Londen, 1882.

LEFÉVRE (J. en Pl.). *Documents relatifs à l'admission des nonces et internonces des XVIIe et XVIIIe siècles*, Brussel-Rome, 1939.

JADIN (L.). *Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté d'après les Archives de la Congrégation Consistoriale. Première partie: 1564-1637*. Brussel-Rome, 1928.

LONCHAY (H.), CUVELIER (J.), LEFÉVRE (J.). *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle* (afgekort als CCE). Brussel, 1923-1937. (Tome II, 1621-1633; Tome III, 1633-1647; Tome IV, 1647-1665; Tome VI, 1598-1700).

PAQUAY (J.), *Les rapports diocésains de la province ecclésiastique de Malines et du diocèse de Liège au Saint-Siège, publiés d'après les Archives de la Congrégation du Concile rattachées aux Archives Vaticanes*. Tongeren, 1930.

VAN DE VELDE (J. F.). *Synopsis Monumentorum collectionis proxime edendae conciliorum omnium archiepiscopatus Mechliniensis*. Gent, 1821-1822.

VAN MEERBEECK (L.). *Correspondance du nonce Fabio de Lagonissa, archevêque de Conza (1627-1634)*. Brussel-Rome, 1966.

WREYS (G.). *Oratio funebris habita in exequiis illustrissimi ac reverendissimi Domini Jacobi Boonen*. Leuven, 1655.

C. LITERATUUR

AERTS (E.), BAELDE (M.), COPPENS (H.), DE SCHEPPER (H.), SOLY (H.), THIJS (A.), VAN HONACKER (K.) (eds.). *De centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden*. Brussel, 1994.

ARENBERG (Hertog van). "De heren, graven, prins-graven en hertogen van Arenberg". In: Derez (M.), Nelissen (M.), J.P. Tytgat (J.-P.), A. Verbrugge o.l.v. Roegiers (J.) (red.), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadelijk huis in Vlaanderen en Nederland*, Leuven, 2002, p. 31-51.

CEYSSENS (L.). "Boonen, Jacobus". In *Nationaal Biografisch Woordenboek*, II, 1966, 74-89.

CLAESSENS (P.). *Histoire des Archevêques de Malines*. Leuven, 1881.

DE BOER (W.). *The conquest of the Soul. Confession, Discipline, and Public Order in Counter-Reformation Milan*. Leiden-Boston-Köln, 2001.

DE CAUWER (P.). *Tranen van bloed. Het beleg van 's-Hertogenbosch en de oorlog in de Nederlanden, 1629*. Amsterdam, 2008.

DEKOSTER (K.). *Ambassadeur Jean de Péricard in Brussel (1616-1621. Een studie van de Frans-Habsburgse betrekkingen ten tijde van de aartshertogen Albrecht en Isabella*. Onuitgegeven masterscriptie, Gent, 2013.

DIERICKX (M.). *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II 1559-1570*. Antwerpen, 1950.

DUERLOO (L.). "Archducal piety and Habsburg Power." In: W. Thomas en L. Duerloo (ed.), *Albert & Isabella 1598-1621. Essays*, Leuven, 1998, p. 267-283.

ELIAS (H.). *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regeering der Aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621)*. Antwerpen, 1931.

FEYS (E.). *De geestelijkheid in de Vlaamse volksvertegenwoordiging (1596-1648). Bijdrage tot de studie van de Staten en de Leden van het graafschap Vlaanderen*. Leuven (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven), 1982.

HOUSSIAU (J.). "L'archevêque de Malines, conseiller d'État au XVIIe siècle". In: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 98, 1994, p. 81-91.

ISRAEL (J.). *The Dutch Republic and the Hispanic World, 1606-1661*. Oxford, 1986.

JACOBS (R.C.M.). "Zevenbergen". In: Derez (M.), Nelissen (M.), J.P. Tytgat (J.-P.), A. Verbrugge o.l.v. Roegiers (J.) (red.), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadelijk huis in Vlaanderen en Nederland*, Leuven, 2002, p. 168-175.

JANSSENS (G.). "De beginjaren van het aartsbisdom Mechelen. Kardinaal Antoine Perrenot de Granvelle en vicaris-generaal Maximilien Morillon, 1559-1583". In: *Van Granvelle tot Danneels. Capita selecta uit 450 jaar geschiedenis van het aartsbisdom Mechelen (1559-2009)*. Mechelen, 2009, p. 41-66.

MANZANO BAENA (L.) *Conflicting words: the Peace Treaty of Münster (1648) and the political culture of the Dutch Republic and the Spanish monarchy*. Leuven, 2011.

MARINUS (M. J.). "Jacob Boonen (1617-1621)". In: *Het bisdom Gent. Vier eeuwen geschiedenis*. Gent, 1991, p. 63-65.

MILLET (H.) en MORAW (P.). "Clerics in the State". In: REINHARD (W.) (red.), *Power Elites and State Building*. Oxford, 1996, p. 173-188.

MOERMAN (M.). *Een bisschop onder vuur: het episcopaat van Servaas De Quinckere, zevende bisschop van Brugge (1630-1639)*. Onuitgegeven masterscriptie, Gent, 2013.

OCKELEY (J.). "Het aartsbisdom Mechelen: voorgeschiedenis en historisch-geografische situatie". In: *Van Granvelle tot Danneels. Capita selecta uit 450 jaar geschiedenis van het aartsbisdom Mechelen (1559-2009)*. Mechelen, 2009, p. 7-26.

ORCIBAL (J.). *Jansénius d'Ypre (1585-1638)*, Parijs, 1989.

PARKER (G.). *The army of Flanders and the Spanish road 1567-1659*. Cambridge, 2004.

PASSCHYN (D.). *Het episcopaat in de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden (1559-1801). Een vergelijkende studie naar de afkomst, sociale status, studies en pre-episcopale loopbaan*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1998.

PASTURE (A.). *La restauration religieuse aux Pays-Bas Catholiques sous les archiducs Albert et Isabelle (1596-1633) principalement d'après les archives de la nonciature et de la visite ad limina*. Leuven, 1925.

POPELKA (L.). "Traurer-Prunk und Rede-Prunk. Der frühneuzeitliche Trauerapparat als rhetorische Leistung auf dem Weg zur virtuellen Realität". In: Boge (B.) en Bogner (R.G.), *Oratio Funebris. Die katholische Leichenpredigt der frühen Neuzeit. Zwölf Studien*, Amsterdam, 1999, p. 9-80.

POUKENS (J.). *Inventaris van de verzameling Kerk en Staat in het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen: 16de-18de eeuw*. Brussel, 2010.

PRINS-HOGENDAM (M.). "Naaldwijk". In: Derez (M.), Nelissen (M.), J.P. Tytgat (J.-P.), A. Verbrugge o.l.v. Roegiers (J.) (red.), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadelijk huis in Vlaanderen en Nederland*, Leuven, 2002, p. 189-193.

PUT (E.). "Les archiducs et la réforme catholique: champ d'action et limites politique". In: Thomas (W.) en Duerloo (L.) (ed.), *Albert & Isabella 1598-1621. Essays*. Brussel, 1998, p. 255-265.

PUT (E.) en HARLINE (C.). *Verloren schapen, schurftige herders. De helse dagen van bisschop Mathias Hovius 1542-1620*. Leuven, 2002.

PUT (E.). "Het elan van de katholieke hervorming. Nieuwe structuren, nieuwe standaarden (1596-1648)". In: *Het Aartsbisdom Mechelen - 450 jaar geschiedenis*. Mechelen, 2009, p. 99-143.

QUAGHEBEUR (S.). *De politieke rol van de Staten van Brabant (1621-1648)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1998.

RAEYMAEKERS (D.). *One Foot in the Palace. The Habsburg Court of Brussels and the Politics of Access in the Reign of Albert and Isabella, 1598-1621*, Leuven, 2013.

REINHARD (W.). "Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters". In: *Zeitschrift für Historische Forschung*, 10, 1983, p. 257–277.

REINHARD (W.). "Introduction. Power Elites, State Servants, Ruling Classes, and the Growth of State Power". In: REINHARD (W.) (red.), *Power Elites and State Building*. Oxford, 1996, p. 1-18.

ROEGIERS (J.). "De bisschopsbenoeming". In: *Het bisdom Gent. Vier eeuwen geschiedenis*. Gent, 1991, p. 29-31.

SEMPELS (V.). "Boonen (Jacques)". In: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, IX. Parijs, 1935, 1144-1160.

SCHILLING (H.). "Die Konfessionalisierung im Reich. Religiöser und gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620". In: *Historische Zeitschrift*, 246, 1988, p. 1–45

STIPHOUT (H.A.). "De eilanden Terschelling en Griend". In: Derez (M.), Nelissen (M.), J.P. Tytgat (J.-P.), A. Verbrugge o.l.v. Roegiers (J.) (red.), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadellijk huis in Vlaanderen en Nederland*, Leuven, 2002, p. 176-183.

STORME (H.). *Die trouwen wilt voorsichtelijck. Predikanten en moralisten over de voorbereiding op het huwelijk in de Vlaamse bisdommen (17^e-18^e eeuw)*. Leuven, 1992.

TAMBUYSER (R.). "Jacobus Boonen edel gegradueerd kanunnik, geestelijk raadsheer bij de Grote Raad". In: *Handelingen van de koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen*, 53, 1949, p. 150-153.

TYTGAT (J.-P.). "De bezittingen van Arenberg in de Nederlanden en Frankrijk." In: Derez (M.), Nelissen (M.), J.P. Tytgat (J.-P.), A. Verbrugge o.l.v. Roegiers (J.) (red.), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadellijk huis in Vlaanderen en Nederland*, Leuven, 2002, p. 111-131.

VAN DEN BERGHE (S.). "De grafkelder der aartsbisschoppen van Mechelen: historiek en iconografie." In: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 81, 1977, p. 81-96.

VAN DE WIEL (C.). *Jansenistica te Mechelen. Het archief van het aartsbisdom*. Leuven, 1988.

VAN DE WIEL (C.). *Archivalia over de aartsbisschoppen van Mechelen vanaf de oprichting van het aartsbisdom tot en met de Franse tijd (1559-1815)*. Leuven, 1990.

VAN DE WIEL (C.). *Acta episcopalia Cameracensia, Leodiensia, Mechliniensia et Provincialia in het Aartsbisschoppelijk Archief in Mechelen, 14de eeuw – 1960*. Brussel, 2002.

VALERIUS (A.). *Gedenckclanck*, Haarlem, 1626.

VAN DURME (M.). *Antoon Perrenot, bisschop van Atrecht, kardinaal van Granvelle, minister van Karel V en van Filips II (1517-1586)*. Brussel, 1953.

VAN UYTVEN (R.), BRUNEEL (C.), COPPENS (H.), AUGUSTYN (B.) (eds.). *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795*. Brussel, 2000.

VERMEIR (R.). “‘Oorlogsvloeck en Vredens Zegen’. Madrid, Brussel en de Zuid-Nederlandse Staten over oorlog en vrede met de Republiek, 1621-1648”. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 115, 2000, p. 1-32.

VERMEIR (R.). *In staat van oorlog. Filips IV en de Zuidelijke Nederlanden. 1629-1648*. Maastricht, 2001.

VERMEIR (R.). “Power Elites and Royal Government in the Spanish Netherlands during the Last Phase of the Eighty Years’ War (1621-1648)”. In: *Religion and Political Change in Europe: Past and Present*, Pisa, 2003, p. 87–102.

VERMEIR (R.). “Het Spaanse bestuur na 1621”. In: JANSSENS (P.), red. *België in de 17de eeuw. De Spaanse Nederlanden en het prinsbisdom Luik*. Gent, 2006, p. 144-151.

WELLENS (R.). “Staten-Generaal”. In: AERTS (E.), BAELDE (M.), COPPENS (H.), DE SCHEPPER (H.), SOLY (H.), THIJS (A.), VAN HONACKER (K.) (eds.), *De centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden*. Brussel, 1994, p. 65-75.

ZEEDEN (E.W.). “Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe”. In: *Historische Zeitschrift*, 185, 1958, p. 249–299.

1. PROLOOG

1.1 Status quaestionis

Jacobus Boonen was ruim vier jaar bisschop van Gent (1616-1621) en niet minder dan vierendertig jaar aartsbisschop van Mechelen (1621-1655). Hij overspande op die manier een periode van bijna veertig jaar aan de top van de Zuid-Nederlandse clerus, een periode die politiek en militair zeer bewogen mag genoemd worden. Boonen maakte kerkelijke carrière met de steun van de aartshertogen Albrecht en Isabella, stond op de eerste rij bij de oorlogen die leidden tot de afkalving en neergang van de Zuidelijke Nederlanden onder Spaanse voogdij, en beleefde de totstandkoming van het Verdrag van Munster in 1648. En toch lijkt het alsof hij tussen de plooiën van de geschiedenis is gevallen.

Ten bewijze daarvan tellen we voor de hele twintigste eeuw slechts twee grote biografische referenties. De eerste is het artikel van Victor Sempels in de *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques* uit 1935.¹ Het telt zestien kolommen, waarvan amper één gewijd is aan de politieke rol van de aartsbisschop. De overige kolommen behandelen vooral religieuze aspecten van Boonens carrière en in het bijzonder zijn betrokkenheid bij de jansenistische kwestie. Dat Victor Sempels priester en erekanunnik was van het Sint-Romboutskapittel verklaart allicht deze ietwat eenzijdige interesse.² De tweede referentie is een recenter artikel van pater Lucianus Ceysens in het *Nationaal Biografisch Woordenboek*, uit 1966.³ Dit beslaat veertien kolommen, waarvan negen gewijd zijn aan dezelfde jansenistische kwestie. Dit is niet verwonderlijk als men weet dat Ceysens (1902-2001) van de studie van het jansenisme zijn levenswerk gemaakt heeft, maar het onderbelicht de overige biografische elementen toch wel zeer.⁴

Beiden baseerden hun biografisch artikel in deze encyclopedische overzichten voor een groot deel op het boek *Histoire des Archevêques de Malines* van Pierre Claessens uit 1881.⁵ Ook

¹ V. Sempels. "Boonen (Jacques)." In: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, IX, Parijs (1935), 1144-1160.

² Voor Victor Sempels, zie: <http://www.odis.be/hercules/toonPers.php?taalcode=nl&id=88768>, geraadpleegd op 02/05/2018.

³ L. Ceysens. "Boonen, Jacobus." In: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, II, (1966), kolom 74-89.

⁴ C. Van de Wiel. *Jansenistica in Mechelen. Het archief van de Aartsbisdom*, Leuven (1988), p. 17-18.

⁵ P. Claessens. *Histoire des Archevêques de Malines*, Leuven (1881), 1, p. 253-327 (voor de politieke rol van Boonen: p. 273-278).

hier heel veel aandacht voor de leer van Jansenius en het conflict van Boonen met de kerkelijke instanties door zijn sympathie voor deze man en zijn geschriften. Slechts zes van de vijfenzeventig bladzijden gaan in op de politieke eersterangsrol die de aartsbisschop gespeeld heeft, waarbij vooral wordt verwezen naar Boonens rol in de onderhandelingen van de Zuid-Nederlandse Staten-Generaal met de Noord-Nederlandse Staten in 1632-1634.

Interessant is dat in de drie bovenvermelde werken de biografische gegevens bijna letterlijk ontleend zijn aan de twintig bladzijden tellende *Oratio Funebris* die Mechels kanunnik Godefridus Wreys hield op 3 augustus 1655 bij de uitvaartplechtigheid van Jacobus Boonen, en die nog datzelfde jaar werd uitgegeven.⁶ Deze toespraak in Latijnse volzinnen bevat naast essentiële biografische elementen ook heel wat hoogdravende anekdotiek, vaak over religieuze aspecten van Boonens leven. Wreys besteedde bijvoorbeeld heel veel aandacht aan de sobere levensstijl van de aartsbisschop en zijn vrijgevigheid tegenover armen. Daarnaast trof ik in het archief van het aartsbisdom ook een handgeschreven biografie aan over Jacobus Boonen. Helaas was dit tien pagina's tellende document niet gedateerd, maar de inhoud ervan loopt grotendeels gelijk met de informatie uit de hierboven vermelde *Oratio Funebris* en citeert er zelfs letterlijk uit met paginaverwijzing.⁷

Eerder bescheiden informatie over het leven van Boonen bieden heel recent Eddy Put in het overzichtswerk *Het Aartsbisdom Mechelen - 450 jaar geschiedenis* uit 2009 en Johan Poukens in de *Inventaris van de verzameling Kerk en Staat in het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen (16de-18de eeuw)* uit 2010.⁸ Interessant is wat deze laatste schrijft: “Over de wereldlijke taken en activiteiten [van de aartsbisschop] is weinig literatuur voorhanden.”⁹ Manon Moerman besluit haar masterscriptie uit 2013 over het episcopaat van woelwater Servaas De Quinckere, bisschop van Brugge van 1630 tot 1639, met een oproep: “Gedurende dit onderzoek ben ik op enkele interessante bisschopsfiguren gestoten [...] waar jammer

⁶ G. Wreys. *Oratio Funebris habita in exequiis Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Jacobi Boonen*, Leuven (1655).

⁷ AAM, *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, 151 (oude nummering – in de nieuwe nummering is dit [1.18] geworden; ik gebruik hierna de oude nummering met de nieuwe tussen rechte haakjes) .

⁸ E. Put. “Het elan van de katholieke hervorming. Nieuwe structuren, nieuwe standaarden (1596-1648)”. In: *Het Aartsbisdom Mechelen - 450 jaar geschiedenis*, Mechelen (2009), p. 99-102. Put noemt Boonen een immer loyale brugfiguur tussen de vorst en de adel die het met het gevoerde beleid vaak oneens was.

⁹ J. Poukens. *Inventaris van de verzameling Kerk en Staat in het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen (16de-18de eeuw)*, Brussel (2010), p. 13.

genoeg nog geen grondig onderzoek naar werd verricht. In de eerste plaats denk ik aan de Mechelse aartsbisschop Jacobus Boonen...”¹⁰

1.2 Onderzoeksvragen

Met deze scriptie wil ik aan haar oproep voldoen en deze lacune proberen aanvullen. Ik neem daarbij drie onderzoeksvragen als uitgangspunt. Jacobus Boonen (°1573) studeerde in 1595 af als licentiaat in de beide rechten en maakte een snelle carrière in de Kerk. In 1611 volgde zijn priesterwijding. Amper vijf jaar later, in 1616, bracht hij het al tot bisschop van Gent en in 1620 droegen de aartshertogen hem voor als aartsbisschop van Mechelen, een functie die hij in 1621 opnam en tot zijn overlijden in 1655 uitoefende. Een eerste vraag is hoe het te verklaren is dat Boonen zo snel opklom tot aartsbisschop. Ik probeer daarbij zijn netwerk en connecties met en loyaliteit tegenover de “power elites” van zijn tijd in kaart te brengen. Vervolgens was hij uiteraard *ex officio* de uitdrager van de ideeën van de Contrareformatie en belichaamde hij het religieus programma van de katholieke landvorsten, in een periode dat religie zich uitkristalliseerde als belangrijke staatkundige pijler en de politieke eenheid diende te schragen. De tweede vraag is dus hoe Boonen vanuit een vanzelfsprekende religieuze *pietas* bijgedragen heeft tot de implementatie van de Tridentijnse regels in zijn kerkprovincie en de verdere “confessionalisering” van de Zuidelijke Nederlanden. Tenslotte wil ik nagaan welke rol Boonen speelde in en tegen de achtergrond van de oorlog met de Republiek en later ook met Frankrijk. Wat waren met andere woorden in de jaren dertig en veertig van de zeventiende eeuw zijn rol en betekenis als aartsbisschop, lid van de Raad van State en prominent vertegenwoordiger van de Staten van Brabant? Waar lag zijn politieke loyaliteit en hoe kwam deze tot uiting?

Deze vragen vormen het vertrekpunt voor een analyse van Boonens leven en carrière. Het is mijn uiteindelijke bedoeling om op basis daarvan bij Boonen een soort van grondhouding af te lijnen, of hoe hij in het leven stond en naar voor trad. Vooruitlopend op de conclusie zie ik vooral *pietas* als de ‘rode draad’ doorheen heel zijn leven, een begrip dat in Boonens eigen tijd enkel sloeg op religieuze vroomheid, maar in zijn klassieke Romeinse interpretatie veel ruimer ging. Deze klassieke *pietas* of plichtsbetrachting tegenover goden (God, in het geval

¹⁰ M. Moerman. *Een bisschop onder vuur: het episcopaat van Servaas De Quinckere, zevende bisschop van Brugge (1630-1639)*. Niet gepubliceerde masterscriptie, Gent (2013), p. 90.

van de aartsbisschop), familie, vrienden én vaderland (*patria*) lijkt me een passende samenvatting van Boonens 'levensfilosofie'. Het is daarom dat ik voor de titel *De pietas van Jacobus Boonen, aartsbisschop van Mechelen (1621-1655)* koos.

Bij mijn onderzoek ligt de nadruk vooral op analyse van zeventiende-eeuwse documenten, omdat de secundaire literatuur over Boonen nu eenmaal vrij beperkt bleek. In meerdere archieven vond ik bruikbaar materiaal voor het uitwerken van mijn onderzoeksvragen.

In Edingen (Enghien) vond ik in het Arenbergarchief briefwisseling van Boonen met Karel van Arenberg uit 1612. Karel was een vertrouwenspersoon van Filips II en aartshertog Albrecht, en één van de meest vooraanstaande Zuid-Nederlandse edelen uit de late zestiende en vroege zeventiende eeuw. Dat Boonen tot de *inner circle* van deze topdiplomaat en vertrouwing van Albrecht en Isabella behoorde, is nieuw en verrassend.

In het Bisschoppelijk Archief Gent hielpen de *Acta Episcopatus Gandavensis* me om de Gentse periode van Jacobus Boonen te reconstrueren en inzicht te krijgen in zijn religieus programma.

Het Algemeen Rijksarchief in Brussel bewaart in de bestanden van de *Secretarie van State en Oorlog (Secrétairerie d'État et de Guerre)*, *Geheime Raad (Conseil Privé Espagnol)*, *Raad van State (Conseil d'État)* en *Audiëntie (Papiers d'État et de l'Audience)* briefwisseling met onmisbare informatie over de wisselende rol van Boonen in de diverse geledingen van het bestuur in de Zuidelijke Nederlanden. Interessant waren daarbij vooral de briefwisseling van Jacobus Boonen met Pieter Roose (*Geheime Raad*) en de correspondentie van de aartsbisschop over enkele financiële dossiers uit de jaren 1645-1646 (*Raad van State*).

In de Koninklijke Bibliotheek van Brussel vond ik tussen enkele eerder algemene documenten over Boonen het doktersattest uit 1652 dat aartsbisschop vrijstelde van een verplaatsing naar Rome om zich over de jansenistische kwestie te verantwoorden tegenover de paus.

Maar dat voor Boonen het Aartsbisschoppelijk Archief in Mechelen een rijke vindplaats was, kan geen verrassing heten. In het bestand *Archivalia over de aartsbisschoppen van Mechelen*

bevat het fonds Jacobus Boonen tientallen persoonlijke documenten van de aartsbisschop.¹¹ Daaronder bijvoorbeeld zijn Leuvens rechtendiploma uit 1595, zijn aanstelling tot lid van de Raad van State in 1630, een overzicht van zijn verplaatsingen tussen 1627 en 1638, en zijn testament. Daarnaast is ook de recent door Johan Poukens geïnterpreteerde en ontsloten *Verzameling Kerk en Staat* een zeer rijke bron van informatie, met correspondentie over defensie en buitenlands beleid, en met gegevens over de financiën van de aartsbisschop, zoals een boekhouding met persoonlijke giften aan de centrale regering. Al deze documenten werden nog niet eerder onderzocht en helpen om een meer volledig beeld te krijgen van Jacobus Boonen.

1.3 Structuur van de scriptie

In het hoofdstuk *Van wees tot aartsbisschop* ga ik dieper in op Boonen als vertrouweling van de gevestigde macht. Vooral de connectie met Karel, prins van Arenberg en rechterhand van aartshertog Albrecht, is daarbij interessant, zoals blijkt uit briefwisseling uit het jaar 1612.

Het hoofdstuk *Op de bres voor het katholieke geloof* focust op Boonen als kerkvorst en op zijn religieuze betekenis als bisschop van Gent en aartsbisschop van Mechelen. Op grond van brieven, de *Acta Episcopatus Gandavensis* en verslagen van vergaderingen met zijn bisschoppen en dekens onderzoek ik hoe Boonen tussen 1617 en 1632 zijn kerkprovincie verder consolideerde en de katholieke religieuze lijnen uitzette. De verslagen van die vergaderingen werden in de negentiende eeuw gepubliceerd door Xaverius De Ram en zijn voor een reconstructie van het kerkelijk leven in de eerste helft van de zeventiende eeuw een onmisbaar instrument.¹² In het licht van het volgende hoofdstuk neem ik 1632 als cesuur.

De val van 's-Hertogenbosch in 1629 en de toenemende militaire dreiging vanuit de Republiek deden Boonen ook op de politieke voorgrond treden. Hij werd lid van de Raad van State in 1630 en had een belangrijk aandeel in de Staten-Generaal van 1632 tot 1634 en de onderhandelingen met de Noordelijke Nederlanden. Deze periode, die van dag tot dag te volgen is door de publicatie van de verslagen en briefwisseling van de Staten-Generaal door

¹¹ C. Van De Wiel. *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen vanaf de oprichting van het aartsbisdom tot en met de Franse tijd (1559-1815)*, Leuven (1990). Voor Boonen, zie p. 40-55.

¹² X. De Ram. *Synodicon Belgicum, sive acta omnium ecclesiarum Belgii Archiepiscopatus Mechliniensis*, I-II (Archiepiscopatus Mechliniensis), IV (Episcopatus Gandavensis), Mechelen (1828-1839).

Louis-Prosper Gachard, verdient volgens mij een apart hoofdstuk met *Armata manu?* als titel.¹³

Was Boonen tot haar dood in december 1633 zeer nadrukkelijk de vertrouwenspersoon van aartshertogin Isabella, dan veranderden de zaken met het aantreden van kardinaal-infant don Fernando en de aanstelling van Pieter Roose als hoofd-voorzitter van de Geheime Raad. Ik wil in een laatste groot hoofdstuk met de titel *Ad patriae bonum* bekijken hoe de politieke ontwikkelingen waren tussen 1633 en 1648, en hoe Boonen in het verhaal van deze bewogen periode zo nu en dan prominent opduikt. Interessant lijkt het me daarbij om wat dieper in te gaan op de ontstaansgeschiedenis van het anti-Franse pamflet *Mars Gallicus*, op de afhandeling van de casus Brimeux, neef van de aartsbisschop, en op de vriendschappelijke relatie tussen Roose en Boonen, drie naar mijn aanvoelen met elkaar verknoopte zaken. Daarnaast is ook het feit dat Boonen in de Zuidelijke Nederlanden het voortouw nam in het afwijzen van don Juan als landvoogd in 1644 politiek betekenisvol. In datzelfde hoofdstuk neem ik tevens de financiële rol van Boonen onder de loep, zowel ten persoonlijke titel als vanuit zijn vooraanstaande positie in de Staten van Brabant. Zijn uitgesproken verlangen naar vrede met de Republiek belette hem niet om zware financiële oorlogsinspanningen te bepleiten of zelf giften te doen.

In de epiloog overheerst de tragiek van Boonen die zich een leven lang had uitgesloofd in dienst van zijn kerkelijke en wereldlijke oversten, maar in zijn laatste levensjaren door zijn loyaliteit aan de dan al lang overleden Jansenius in conflict kwam met paus Innocentius X en de jezuiten, beschuldigd werd van ketterse sympathieën en in 1653 zelfs werd geëxcommuniceerd. Door zich aan de paus te onderwerpen kreeg de oude en zieke Boonen eerherstel, maar het betekende hoe dan ook een einde in mineur voor een man die zoveel offers had gebracht voor Kerk en Staat, en een toonbeeld kan genoemd worden van klassieke *pietas*, zoals ik in de slotconclusie zal toelichten.

Is daarmee alles onderzocht voor Jacobus Boonen? Ik denk het niet. Vooral het Mechelse Aartsbisschoppelijk Archief bevat nog materiaal dat op ontsluiting wacht. Ik denk dan

¹³ L. Gachard. *Actes des États Généraux de 1632*, I-II, Brussel (1853-1866).

bijvoorbeeld aan het archief van de officialiteit, waarvan men mag aannemen dat het ook heel wat informatie bevat over de relatie tussen Kerk en Staat in de vroegmoderne tijd. Ik hoop in elk geval dat deze bescheiden scriptie een aanzet kan vormen om de verhoudingen tussen Kerk en Staat in de eerste helft van de zeventiende eeuw nog verder uit te diepen, en met name door ook de betekenis van Antonius Triest, bisschop van Gent (1623-1654) en tijdgenoot van Boonen, te bestuderen.

2. Van wees tot aartsbisschop

Tussen de priesterwijding van Jacobus Boonen in 1611 en zijn aanstelling tot bisschop van Gent lagen amper vijf jaren. Zijn Gents episcopaat zou bovendien maar een kortstondig tussenstation blijken. In 1620 droegen de aartshertogen hem bij de paus voor om, na de dood van Mathias Hovius, de vacante zetel van aartsbisschop van Mechelen over te nemen. Dit was de bekroning van een steile kerkelijke carrière van iemand wiens toekomst er na de moord op zijn vader – Boonen was toen zes jaar oud en zijn moeder vluchtte met hem naar Keulen – hoogst onduidelijk had uitgezien. Boonen kon evenwel in deze moeilijke tijden en ook later terugvallen op een sterk netwerk in de lagere en zelfs hogere adel. Hij behoorde via zijn grootvader en vader tot de *noblesse de robe*, een in de loop van de zestiende eeuw door de Habsburgers in de adelstand verheven bestuurlijke elite van juristen. Boonen studeerde zelf ook rechten en werkte zich daarna heel snel in de aandacht van Karel van Arenberg, een van de topfiguren in de Zuid-Nederlandse adel en van de aartshertogen zelf. Ook Mathias Hovius, zijn voorganger als aartsbisschop, speelde een belangrijke rol in het patroneren van de jonge Boonen. In dit eerste hoofdstuk wil ik dieper ingaan op het netwerk waarvan Jacques Boonen deel uitmaakte, om zo te verklaren dat zijn snelle carrière geen toeval was. Daarbij wil ik in de eerste plaats kijken naar zijn eigen afkomst en aangetrouwde familie, om vervolgens de wereldlijke en religieuze connecties van Boonen te onderzoeken in de aanloop naar zijn promotie tot bisschop en aartsbisschop.

2.1 De familie

Jacobus Boonen werd op 11 oktober 1573 geboren in Antwerpen, in een familie waarvan zowel de grootvader als de vader carrière maakten en zich loyaal ten dienste stelden van respectievelijk Karel V en Filips II. Zijn grootvader Jacobus was jurist en raadsheer in de Raad van Brabant en werd door Karel V op 7 december 1545 in de adelstand verheven. In het charter van de verheffing kende Karel deze adellijke titel in eenzelfde adem ook toe aan al zijn wettelijke nakomelingen van beide seksen en werd het deze “ware adellijken” voortaan toegestaan om een wapenschild te hebben.¹⁴ Een charter uit 1549, waarin Boonen door keizer

¹⁴ Charter van de verheffing van Jacobus Boonen, grootvader van de aartsbisschop (Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen (AAM), *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, Fonds Boonen, 134 [1.1]).

Karel naar Maastricht werd gezonden om er in zijn naam juridische geschillen op te lossen, was illustratief voor de rol die hij als raadsheer vervulde.¹⁵ Zijn vader Cornelius, eveneens jurist, werd in 1565 tot raadsheer in de Raad van Brabant benoemd, “in aensieninghe van syne goede en lange diensten”.¹⁶ Jacobus Boonen was dus een telg van een notoire juristenfamilie en maakte door geboorte (en later door eigen studies) deel uit van die kringen die in de vroegmoderne tijd in toenemende mate de traditionele oude adel zouden verdringen in de belangrijke functies van het centraal beleid. Cornelius was in 1579 zelfs aangesteld als kanselier van Brabant, maar werd op 7 juni van dat jaar vergiftigd vooraleer hij zijn functie kon opnemen. De daders waren volgens Godefridus Weyns in diens *Oratio Funebris* te vinden in de kringen van religieus geïnspireerde opstandelingen tegen het gezag van Filips II: “Zijn vader was in opdracht van de katholieke vorst naar Antwerpen gestuurd om daar de opstandelingen tegen God en Koning, met hun ketterij en ongehoorzaamheid, het hoofd te bieden. Hij haalde zich om zijn geloof een zo zware haat vanwege de ketters op de hals dat hij na zijn terugkeer naar Brussel in het geniep werd vergiftigd.”¹⁷ Wreyns voegde er aan toe dat de moordenaars stevig gestraft werden en aan hun biechtvader niet alleen hun moord opbiechtten, maar ook vergiffenis vroegen aan de weduwe, en kregen. Boonen noemde hij een martelaar voor koning en geloof.

Deze moord heeft ongetwijfeld grote impact gehad op de zesjarige Jacobus. Zijn moeder Gertrudis van Heetvelde, zelf afkomstig uit een adellijke Leuvense familie en “femme très pieuse” en “excellente catholique”, vluchtte met haar kinderen naar Keulen, een veilige katholieke stad, ver weg van de oorlog die Vlaanderen en Brabant teisterde.¹⁸ Daar ontfermde zijn oom Engelbert Boonen, kanunnik van de Sint-Servaasbasiliek in Maastricht, zich over hem en zijn opvoeding. De jonge Jacobus werd eerst naar Pont-à-Mousson gestuurd om er bij de jezuïeten Frans te leren en vervolgens ingeschreven in de pedagogie *Het Varken* in Leuven om

¹⁵ Charter met opdracht van keizer Karel aan Jacobus Boonen, zijn raadsheer en grootvader van de aartsbisschop, gerechtelijke geschillen te Maastricht op te lossen. 23 december 1549 (AAM, *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, Fonds Boonen, 135 [1.2]).

¹⁶ Charter van de benoeming van Cornelius Boonen, grootvader van de aartsbisschop, tot raadslid van de Raad van Brabant. 19 oktober 1565 (AAM, *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, Fonds Boonen, 136 [1.3]).

¹⁷ G. Wreyns. *Oratio Funebris*, p. 5.

¹⁸ L. Jadin. *Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté d'après les Archives de la Congrégation Consistoriale. Première partie: 1564-1637*. In: *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, VIII (1928), p. 133-135.

er zijn artesstudies te doorlopen. In 1589 behaalde hij een vijfde plaats in het algemeen examen van de vier pedagogieën en begon hij aan zijn rechtenstudies. Afstuderen deed hij in 1595 als licentiaat in de beide rechten (zowel burgerlijk als kerkelijk recht).¹⁹ In 1596 liet hij zich inschrijven als advocaat bij de Raad van Brabant en was hij klaar om deel te gaan uitmaken van de “power elites” van zijn tijd, voor wie kennis van het recht leidde tot macht.²⁰ Professionalisering door rechtenstudies was trouwens maar één van de strategieën om in het middelpunt van de macht te geraken of te blijven. Minstens even belangrijk waren netwerken van familie en bekenden. Verwantschappen en relaties speelden een essentiële rol in machtsverwerving.²¹ De snelle carrière van Boonen is een illustratie van dit door Reinhard aangereikte paradigma, zoals de volgende paragrafen zullen duidelijk maken.

Zeker niet onbelangrijk in zijn familiaal netwerk is het feit dat Boonens zus Barbara Maria gehuwd was met Petrus Peckius (1562-1625), een topdiplomaat in dienst van de aartshertogen. Peckius was van 1607 tot 1611 ambassadeur aan het hof van de Franse koning Henri IV en volgde daar in opdracht van Albrecht de onderhandelingen voor het Twaalfjarig Bestand, waarbij Frankrijk een bemiddelende rol speelde.²² Hij verbleef in Parijs toen de koning op 14 mei 1610 werd vermoord. In 1611 keerde hij naar terug naar de Zuidelijke Nederlanden om er te gaan werken voor de Grote Raad van Mechelen. In 1616, hetzelfde jaar waarin Boonen door de aartshertogen werd voorgedragen als bisschop van Gent, werd hij benoemd tot kanselier van Brabant. Petrus Peckius behoorde tot de intieme groep van raadgevers waarop aartshertog Albrecht vertrouwde in politieke aangelegenheden, naast Ambrogio Spínola, de *maestro de campo general* van het leger, en Iñigo de Brizuela, Albrechts biechtvader.²³ Peckius behoorde ook tot die vooraanstaanden in de Zuidelijke Nederlanden

¹⁹ Attest van Boonens afstuderen aan de Leuvense universiteit. 12 oktober 1595 (AAM, *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, Fonds Boonen 150 (1.17)).

²⁰ W. Reinhard. “Introduction. Power Elites, State Servants, Ruling Classes, and the Growth of State Power.” In: *Power Elites and State Building*, uitgegeven door Wolfgang Reinhard, Oxford (1996), p. 6-8: “The growing importance of Roman law fits well into the social strategy of this group. [...] Those members of nobility who wanted to remain within the inner circle of power-holders could do nothing better than study law. Knowledge of law became a guarantee of monopoly of power.”

²¹ Idem, p. 8: “... true family networks were the strongest source of support of the new system of government.”

²² Voor de rol van Peckius aan het Franse hof en de vertrouwelijke relatie tussen hem en de aartshertog, zie: K. Dekoster. *Ambassadeur Jean de Péricard in Brussel (1616-1621). Een studie van de Frans-Habsburgse betrekkingen ten tijde van de aartshertogen Albrecht en Isabella*. Onuitgegeven masterscriptie, Gent (2016). Voor de rol van Peckius in de mislukte onderhandelingen in 1621 in Den Haag, zie p. 144-146 en 168.

²³ D. Raeymaekers. *One Foot in the Palace. The Habsburg Court of Brussels and the Politics of Access in the Reign of Albert and Isabella, 1598-1621*, Leuven (2013), p. 276-277.

die volgens de markies van Guadaleste in een brief van 1 mei 1616 aan koning Filips III dienden beloond te worden voor hun trouw.²⁴ Albrecht vertrouwde zo op Peckius dat hij hem in maart 1621 zelfs aan het hoofd van een vredesmissie naar Den Haag stuurde, met de bedoeling tot een verlenging van het Twaalfjarig Bestand te komen. Hoewel de afloop daarvan op zijn zachtst gezegd ongelukkig was – Peckius was onderweg in Delft belaagd door een vijandige volksmassa, had tegenover de Staten-Generaal in Den Haag onhandig geëist dat de Republiek de soevereiniteit van de Spaanse kroon zou erkennen en was vervolgens door de zwaar ontstemde Staten-Generaal naar Brussel teruggestuurd –, kon hij kanselier blijven tot aan zijn dood in 1625.²⁵ De pijnlijke herinnering aan wat Peckius in Delft was overkomen, werkte alleszins nog door in 1632, toen een tienkoppige delegatie van onderhandelaars met aartsbisschop Boonen namens de Zuid-Nederlandse Staten-Generaal zeer tegen haar zin van Maastricht naar Den Haag diende door te reizen, door vijandig gebied, “vreesende of dat haer diergelick oock mochte overkommen”.²⁶

Zijn andere zus Gertrudis Antonetta trouwde met een zekere Charles de Brimeux, over wie we weinig meer weten dan dat hij door Boonen in 1607 of kort daarna werd voorgedragen aan Karel van Arenberg als baljuw van hun pas verworven domein in Enghien (cf. infra). Hun zoon Georges de Brimeux, neef van Boonen, dook in de jaren 1630 nog enkele keren opvallend op in het leven van zijn oom, maar daar kom ik later nog op terug.

2.2 Karel van Arenberg

Dat voor Jacobus Boonen met het diploma van jurist op zak de weg open lag om carrière te maken, is duidelijk. Zijn kwaliteiten werden heel snel opgemerkt door Karel van Arenberg, wiens advocaat en zaakgelastigde hij na zijn afstuderen werd in Den Haag. Tegelijk diende hij daar, nog altijd volgens de *Oratio Funebris*, in opdracht van de aartshertogen “de weg te

²⁴ H. Lonchay, J. Cuvelier, J. Lefèvre. *Correspondance de la Cour d’Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle* (hierna afgekort met CCE), I, p. 469. Geciteerd in: D. Raeymaekers. *One Foot in the Palace. The Habsburg Court of Brussels and the Politics of Access in the Reign of Albert and Isabella, 1598-1621*, p. 245.

²⁵ A. Valerius. *Gedenckclanck*, Haarlem (1626), II, p. 221-223: “Den drieentwintigsten Marty 1621 heeft den selven [Petrus Peckius] zijne propositie soo mondelinge als schriftelijcke gedaen inde vergaderinge der Hoog Mog. Heeren Staten Generael; wesende vol van onbeschaemde stoutigheyd ende Spaenschen hoogmoet benefens groote kleyn-achtinge der Hoog Mog. Heeren Staten.”

²⁶ Staatse onderhandelaars in Maastricht aan hun Staten-Generaal over de bezwaren die de ‘Belgische’ afgevaardigden maakten tegen de keuze voor Den Haag om de onderhandelingen voort te zetten. 22 november 1632 (L. Gachard, I, p. 340).

bereiden naar vrede en een door iedereen gewenst bestand.”²⁷ Dat Boonen in de slotjaren van de zestiende eeuw mee het pad zou hebben geëffend naar het Twaalfjarig Bestand van 1609 lijkt me overdreven. Waarschijnlijker is dat deze overdrijving, eigen aan het retorische genre van de *Oratio Funebris*, gevoed werd door de inspanningen voor vrede tussen Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden die Boonen leverde in de jaren 1632-1634 en later. Het kwam in 1655 bij Boonens uitvaart ongetwijfeld goed over om te stellen dat hij zijn hele leven lang een dienaar van de vrede was geweest.²⁸ Dat Boonen in dienst trad van Karel van Arenberg is in mijn ogen een interessanter gegeven en van belang in zijn uitbouwen van een netwerk met het oog op een toekomstige carrière.

Karel van Arenberg (1550-1616) heette Karel omdat keizer Karel V zijn peetvader was. Zijn vader Jean de Ligne, baron van Barbençon in Henegouwen en door zijn huwelijk met Margareta van der Mark-Arenberg tevens rijksgraaf van Arenberg, was een intimus van de keizer. Op 1 januari 1549 werd hij aangesteld tot stadhouder van Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel. Hij bleef Filips II trouw en sneuvelde in de slag bij Heiligerlee op 23 mei 1568. Hij werd begraven in Zevenbergen, een belangrijke heerlijkheid van de familie. Margaretha, Karels moeder, overleefde haar man meer dan dertig jaar en overleed in 1599 in Zevenbergen.²⁹

Karel maakte carrière als diplomaat in Spaanse en aartshertogelijke dienst. In 1588 maakte hij deel uit van de delegatie bij de vredesbesprekingen tussen de Spaanse kroon en de gezanten van Elisabeth I van Engeland. Aartshertog Albrecht zond hem in 1598 naar Parijs om de Vrede van Vervins tussen Spanje en Frankrijk te ondertekenen. In 1603 en 1604 was hij in Engeland voor vredesbesprekingen tussen Spanje en Engeland. Als admiraal, lid van de Raad van State en kamerheer van de aartshertog behoorde Karel tot de top van de Spaans-Nederlandse adel.

²⁷ G. Wreys. *Oratio Funebris*, p. 7.

²⁸ De snelheid waarmee deze Orationes dienden te worden geproduceerd, maakt dat ze volgens een vast stramien waren opgebouwd, door herinneringsverfraaiing soms nauwkeurigheid misten en eerder een pronkstuk van retorische spitsvondigheid waren, bedoeld voor een gedrukte uitgave. Voor de *Oratio Funebris* als een door de jezuïtische onderwijsleer vormgegeven hoogstandje, zie: L. Popelka. “Trauer-Prunk und Rede-Prunk. Der frühneuzeitliche Trauerapparat als rhetorische Leistung auf dem Weg zur virtuellen Realität”. In: B. Boge en R.G. Bogner, *Oratio Funebris. Die katholische Leichenpredigt der frühen Neuzeit. Zwölf Studien*, Amsterdam (1999), p. 9-80.

²⁹ Hertog van Arenberg. “De heren, graven, prins-graven en hertogen van Arenberg.” In: M. Derez, M. Nelissen, J.P. Tytgat, A. Verbrugge o.l.v. J. Roegiers (red.), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadellijk huis in Vlaanderen en Nederland*, Leuven (2002), p. 33.

Zijn vooraanstaande positie werd nog versterkt door zijn huwelijk in 1587 met Anne de Croÿ, hertogin van Aarschot.

De bezittingen van het echtpaar Arenberg-de Croÿ waren talrijk, zowel in de Noordelijke als de Zuidelijke Nederlanden. Uit het nalatenschap van zijn moeder verkreeg hij in de Noordelijke Nederlanden o.a. Zevenbergen, Naaldwijk met Honselerdijk (in de buurt van Den Haag), een hof in Den Haag (aan de Kneuterdijk), Capelle aan de IJssel, Terschellingen en Wedde. Dat grote feodale patrimonium diende natuurlijk te worden beheerd.³⁰ Daarvoor beschikte Karel in Den Haag over o.a. een “conseil” van juristen, waarvoor Karel de pas afgestudeerde Jacobus Boonen rekruteerde, zoals in de *Oratio Funebris* werd aangegeven. In een handgeschreven biografie van Boonen staat te lezen: “Bekleed met de graad van licentiaat, oefende hij zich in Mechelen enige tijd in de uitoefening van het zakelijk recht, waarbij hij de naam verwierf van beroemd advocaat en tegelijk toezicht hield over de zakelijke belangen van het huis van Arenberg.”³¹

Vermoedelijk – precieze gegevens vond ik niet – heeft Boonen toch een aantal jaren die Arenbergse belangen behartigd in Den Haag, tot aan zijn terugkeer naar Mechelen in het begin van de zeventiende eeuw. In 1603 werd Boonen namelijk lid van de schepensbank in Leuven, om op 17 november 1604 de lagere wijding te ontvangen uit de handen van aartsbisschop Hovius en benoemd te worden tot gegradueerd kanunnik van het kapittel van Sint-Rombouts in Mechelen. Niettegenstaande zijn keuze voor het religieuze ambt bleef hij wel de belangen van Karel van Arenberg in de Noordelijke Nederlanden behartigen. Boonen stelde in die periode – de datum is niet vermeld – een ontwerpdocument op waarin hem in naam van Arenberg een jaarlijkse vergoeding werd toegekend voor het beheer van het patrimonium van Arenberg, hier inbegrepen dat Boonen tot twee maanden onafgebroken of “par intervalles” zijn residentie in Mechelen moest kunnen verlaten wanneer de omstandigheden dat vereisten.³² Deze brief is achteraan weergegeven als bijlage 1. Het bedrag van vergoeding

³⁰ J.P. Tytgat. “De bezittingen van Arenberg in de Nederlanden en Frankrijk.” In: M. Derez, M. Nelissen, J.P. Tytgat, A. Verbrugge o.l.v. J. Roegiers (red.), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadelijk huis in Vlaanderen en Nederland*, Leuven (2002), p. 111-117.

³¹ Levensloop van Jacobus Boonen (AAM, *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, 151 [1.18]).

³² Beloning door Karel, prins van Arenberg, aan kanunnik Jacobus Boonen voor bewezen diensten toegekend (AAM, *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, 138 [1.5]).

werd in dit ontwerp wel niet ingevuld, net zomin als de datum waarop de overeenkomst in voege diende te gaan, maar dat werd misschien overgelaten aan Karel van Arenberg zelf? In het ontwerp stond Arenberg ook in voor een knecht en twee paarden (wellicht ook één voor Boonen) en de daarbij horende onkosten. Tegelijk werd ook de schoonbroer van Boonen, Charles de Brimeux, getrouwd met zijn zus Gertrudis Antonetta, niet vergeten. Boonen bepleitte dat hij in aanmerking zou komen voor het baljuwschap van Edingen (Enghien) en omgeving, of van de bossen van deze heerlijkheid. Dat in het ontwerp sprake is van Edingen kan als een terminus post quem worden genomen en laat toe het ontwerp te dateren na 1607, het jaar waarin Karel en Anne van de Franse koning Henri IV van Bourbon de stad en de heerlijkheid van Edingen met veertien omliggende dorpen kocht. Boonen werd in het document als kanunnik genoemd en nog niet als kerkelijk raadsheer (1611) of deken (1612). Dat brengt me dus tot een datering tussen 1607 en 1611, en allicht vlak na de aankoop van 1607, omdat het baljuwschap van Edingen en omgeving blijkbaar nog te begeven was. Of Karel op dit voorstel is ingegaan, heb ik niet kunnen achterhalen.

Arenberg was uitgesproken katholiek en vertrouwing van Albrecht en Isabella en bij uitbreiding de Spaanse kroon, wat maakte dat zijn bezittingen in de Noordelijke Nederlanden in de oorlog onder druk kwamen te staan en zelfs werden aangeslagen door de Staten van Holland. Het besef dat hij zijn feodale bezittingen in de gegeven omstandigheden moeilijk kon behouden, deed hem besluiten om, profiterend van het gunstig moment van het Twaalfjarig Bestand, vanaf 1609 een groot deel ervan te verkopen. In het archief van de Arenbergfamilie in Edingen kon ik een deeltje van de briefwisseling tussen Karel en Boonen terugvinden, over de periode van januari tot augustus 1612. Dit bestand bevat 11 brieven, in totaal 40 bladzijden. De eerste dateert van 20 januari en geeft een goed overzicht van de zakelijke regelingen in de Noordelijke Nederlanden waarbij Boonen advies geeft. De laatste dateert van 18 juli.³³

Uit die brieven blijkt het vertrouwen dat Boonen bij Arenberg genoot. De eerste kan dat illustreren en verdient daarom een nadere beschouwing. Achteraan volgt in bijlage 2 volgt de volledige weergave ervan. In de eerste paragraaf is sprake van onderhandelingen tussen “ceulx de son conseil” (de raad van Arenberg – wat bewijst dat Arenberg een raad had in

³³ Briefwisseling van Jacobus Boonen met Karel van Arenberg. 1612-1613 (Arenbergarchief en Cultureel Centrum Edingen (ACA), 38/3, 94).

Holland – en allicht ook die waar Boonen na 1595 zelf deel heeft van uitgemaakt) enerzijds, en prins Maurits van Nassau (1567-1625, zoon van Willem van Oranje) en de gouverneur van Willemstad anderzijds. Waarover is niet duidelijk, maar Maurits had van Willemstad, strategisch gelegen aan het Hollands Diep, een versterkte stad gemaakt, en Zevenbergen, belangrijke heerlijkheid van de familie Arenberg, lag vlakbij.³⁴ Waarschijnlijk hadden de bewuste onderhandelingen te maken met verkoop van gronden door Arenberg aan Maurits. Zo is er sprake van een door de gouverneur van Willemstad ondertekend contract, dat doorgestuurd wordt door drost Duyst en door Boonen gunstig wordt geadviseerd bij Karel van Arenberg. Dirk Hendrikzoon Duyst van Voorhout was in 1611 Arenbergs drost (toezichthouder) in Zevenbergen en zou een belangrijke rol zou spelen in de verkoop van een aantal bezittingen van Arenberg, waaronder de sinds 1609 teruggegeven eilanden Terschelling en Griend na een eerdere confiscatie door de Staten van Holland.³⁵

Boonen adviseerde Arenberg ook over personeelszaken en de brief bevat een mooie illustratie van de manier waarop hij zich als *human resource manager* opwierp. Na het overlijden van Lambert Wijngaertsz. van Vollenhoven, baljuw van Oosthuizen, die van Arenbergs moeder rechten had gekregen op het oostelijk deel van de Beemsterpolder, vroeg zijn zoon om die rechten te mogen behouden. Boonen was van mening dat de man een nuttige rol kon spelen (“il est catholique et d’assez bonnes entrailles”), maar niet in de mate waarin Vollenhoven dat zelf dacht. Toch had hij geen bezwaren om hem de bewuste rechten toe te staan, zij het voorwaardelijk, en geloofde hij dat hij zich goed van zijn taak zou kwijten.

Een ander belangrijk onderwerp in de brief was de afhandeling van de verkoop van de bezittingen van Arenberg in en om Naaldwijk aan prins Frederik Hendrik, derde zoon van Willem van Oranje. Naaldwijk (en ook Honselersdijk) lag vlak bij Den Haag en maakte sinds het begin van de zestiende eeuw deel uit van het patrimonium van Arenberg. Karels moeder probeerde in de oorlog haar bezittingen in de Noordelijke Nederlanden zo goed en kwaad als kon te besturen, maar kon niet beletten dat ze in 1583 door de Staten van Holland verbeurd

³⁴ R.C.M. Jacobs. “Zevenbergen.” In: M. Derez, M. Nelissen, J.P. Tytgat, A. Verbrugge o.l.v. J. Roegiers (red.), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadellijk huis in Vlaanderen en Nederland*, Leuven (2002), p. 168-175.

³⁵ H.A. Stiphout. “De eilanden Terschelling en Griend.” In: M. Derez, M. Nelissen, J.P. Tytgat, A. Verbrugge o.l.v. J. Roegiers (red.), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadellijk huis in Vlaanderen en Nederland*, Leuven (2002), p. 176-183.

werden verklaard. Zelf verbleef ze op het slot van Zevenbergen, waar ze in 1599 overleed. Karel koos daarom bij het ingaan van het Twaalfjarig Bestand in 1609 eieren voor zijn geld en verkocht zijn bezittingen in Naaldwijk en rond Den Haag in 1612 aan prins Frederik Hendrik. Opmerkelijk is dat hij zijn stadswoonhuis in Den Haag verkocht aan Johan van Oldenbarneveldt (1547-1619), de beroemde raadspensionaris van de Noord-Nederlandse Staten-Generaal, medestander van Maurits van Oranje, maar in 1618 in ongenade gevallen en na een politiek proces in 1619 geëxecuteerd.³⁶

Tenslotte kwam Boonen, die van alle markten thuis bleek, ook nog met raad om werk te maken van een bedijking van tien of twaalf bunders grond in de buurt van Zevenbergen, om de kwaliteit van de gronden in de baronie te verbeteren. Het slot van de brief, die niet overal even duidelijk is omdat we de juiste context niet kennen, is wel bijzonder smakelijk en bevestigt nog eens uitdrukkelijk de vertrouwelijke omgang en de goede band tussen Karel van Arenberg en Boonen. Boonen kust nederig de handen van Arenberg en dankt hem voor het everzwijn dat hem werd bezorgd en dat welkom is om een feestmaal meer uitstraling te geven. En dat bovenop alle andere eerbewijzen die Boonen naar eigen zeggen in het verleden van Arenberg mocht ontvangen.

De overige brieven zijn van dezelfde teneur: afhandeling van zakelijke aangelegenheden en geven van adviezen. Twee springen er nog enigszins uit omdat ze meer informatie geven over de persoonlijke toestand van Boonen. De eerste is van 22 mei 1612 en behandelt een prebende in Leuze, een vast inkomen op grond van een religieuze functie, die Boonen enkele jaren daarvoor van Arenberg had gekregen. Door de onmogelijkheid waarin Boonen verkeerde om op geregelde tijdstippen in Leuze aanwezig te zijn en dus te voldoen aan de residentieplicht die vereist was in deze, vroeg hij Arenberg om afstand te mogen doen van de bewuste prebende. Hij schreef dat beletsel uitdrukkelijk toe aan de dwingende noodzaak om aanwezig te zijn bij de beraadslagingen van de Grote Raad, waarin hij op 14 september 1611 tot kerkelijk raadsheer was benoemd. In een andere brief van dezelfde datum hield Boonen het kort, in de hoop om snel het “procès de religion” te kunnen afronden waardoor hij

³⁶ M. Prins-Hoogendam. “Naaldwijk.” In: M. Derez, M. Nelissen, J.P. Tytgat, A. Verbrugge o.l.v. J. Roegiers (red.), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadellijk huis in Vlaanderen en Nederland*, Leuven (2002), p. 189-193.

verhinderd was om verslag uit te brengen over de laatste ontwikkelingen in Holland.³⁷ Boonen was inderdaad op dat ogenblik verwickeld was in een procedure om deken te worden van het kapittel van Sint-Rombouts, een functie die hij een maand later, op 22 juni 1612 opnam. Zijn adviserende taken leden er op die manier blijkbaar onder.

De laatste brief uit de reeks, van 18 juli 1612, behandelt de relatie tussen Arenberg en zijn zoon Antoine (1593-1669), graaf van Seneghem (Zenegem). Deze Antoine, zesde kind van Karel en Anne, was een zeer intelligent, maar buitengewoon spilziek figuur die er door zijn moeder meermaals op gewezen werd zijn “train de vie” te matigen.³⁸ In 1616 zou hij het, kort na de dood van zijn vader, over een totaal andere boeg gooien en intreden in de strenge orde van de Kapucijnen. Voorwerp van discussie hier was de afhandeling van een niet nader genoemd sterfhuis (“maison mortuaire”) en de verdeling van de erfenis. Het is uit de brief weliswaar niet op te maken, maar het is goed mogelijk dat het de nalatenschap betrof van Karel van Croÿ, de in januari 1612 overleden broer van Anna. De erfenis van de kinderloos gestorven Karel, waaronder het hertogdom Aarschot, het vorstendom Chimay en het graafschap Beaumont, ging deels naar de kinderen van Anna. Dat het over deze erfeniskwestie ging, zou kunnen verklaren waarom volgens Boonen de aanwezigheid van “madame” op de afspraak vereist was. Bovendien adviseerde Boonen om het overleg in Edingen, de vaste verblijfplaats van de Arenbergs, te houden gezien de zwakke gezondheid van Karel en de grote hitte die verplaatsingen naar Brussel of Mechelen lastig maakte.³⁹ Arenberg leed al enige tijd aan een erge vorm van jicht die hem het reizen bemoeilijkte. Hij overleed op 18 januari 1616 in Edingen.

De bewaarde brieven maken alleszins duidelijk dat Jacobus Boonen bij Karel van Arenberg in hoog aanzien stond, vriendschappelijk werd bejegend en het volste vertrouwen genoot. Het netwerk van Boonen beperkte zich dus niet alleen tot de *noblesse de robe* waarvan hij zelf

³⁷ “Pour ne plus retarder ce porteur je finiray ceste soubz espoir de sortir bientost de ce procès de Religion, qui me tient encores asservy, et de venir rendre compte à Vostre Excellence de ses derniers manières en Hollande.”

³⁸ D. Raeymaekers. *One Foot in the Palace*, p. 127.

³⁹ “Quant à la place [van afspraak], je craings fort que ce ne pourra estre qu’à Enghien, parce que la présence de Vostre Excellence et de Madame y est nécessaire, et que je ne pourrois en mon âme conseiller à Vostre Excellence de prendre en ces chaleurs le travail du voyage jusques icy, car cela ne pourroit a mon advis se faire sans mettre Vostre Excellence en hasard.”

deel uitmaakte, en waarbij topfiguren als zijn schoonbroer Petrus Peckius een vooraanstaande rol speelden. Ook met de oude en hoge adel, zoals de bewaarde briefwisseling met Karel van Arenberg illustreert, onderhield Boonen een goed contact. Het lijkt me daarom niet verkeerd om op grond van het voorgaande te veronderstellen dat de carrière van Boonen gediend is geweest met het feit dat zowel zijn schoonbroer Petrus Peckius als zijn patroon Karel van Arenberg zeer dicht stonden bij de aartshertogen.

2.3 Matthias Hovius

Maar niet in alleen de wereldlijke elite had Boonen connecties. Na zijn verblijf in Den Haag vestigde hij zich in Mechelen, waar hij ging inwonen bij zijn intussen uit Keulen teruggekeerde moeder. Hij sloot vriendschap met de Leuvense professor in de theologie Jacobus Jansonius (1547-1625) die zijn spirituele mentor werd.⁴⁰ In Mechelen kreeg Boonen zijn geestelijke roeping, volgens de *Oratio Funebris* tot grote vreugde van zijn diepgelovige moeder, maar ook van aartsbisschop Hovius (1542-1620) en het Mechelse kapittel, “omdat hij de inspanningen die hij tot dan toe geleverd had in dienst van de Staat nu kon wijden aan de Kerk”.⁴¹ En het ging snel. In 1604, op 31-jarige leeftijd, ontving hij uit handen van de aartsbisschop de lagere wijdingen en werd hij gegradueerd kanunnik van het Sint-Romboutskapittel, een functie die hij pas in 1607 opnam, en tevens officiaal, rechter in de kerkelijke rechtbank in het aartsbisdom.⁴² Zijn naam dook in datzelfde jaar op tussen diegenen die naar aanleiding van het derde provinciaal concilie van Mechelen bij de paus werden aanbevolen om te waken over de uitvoering van de synodebesluiten.⁴³

Op 9 juli 1611, Boonen was dan 38, volgde zijn priesterwijding, waarna hij meteen “op grond van zijn ervaring in recht, en zijn loyaliteit, oprechtheid en ijver” door de aartshertogen tot kerkelijk raadsheer werd gepromoveerd bij de Grote Raad van Mechelen.⁴⁴ Die benoeming,

⁴⁰ Deze Jacobus Jansonius is niet te verwarren met Cornelius Jansenius (1585-1638), eveneens theoloog, latere bisschop van Ieper (1635-1638) en grondlegger van het jansenisme.

⁴¹ G. Wreys. *Oratio Funebris*, p. 7-8.

⁴² R. Tambuyser. “Jacobus Boonen edel gegradueerd kanunnik, geestelijk raadsheer bij de Grote Raad”. In: *Handelingen van de koninklijke kring voor oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen*, 53 (1949), p. 150-153.

⁴³ X. De Ram. *Synodicon Belgicum*, I, p. 405.

⁴⁴ Benoeming door de aartshertogen Albrecht en Isabella van Jacobus Boonen tot kerkelijk raadgever bij de Grote Raad van Mechelen. 24 september 1611 (AAM, *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, Fonds Boonen, 139 [1.6]).

die ervoor zorgde dat Boonen de functie van officiaal moest combineren met die van kerkelijk raadsheer bij de Grote Raad, zorgde voor groot ongemak bij aartsbisschop Hovius, in die mate zelfs dat aartshertog Albrecht zich in hoogst eigen persoon genoodzaakt zag om met een brief aan Hovius tussen te komen om diens bezorgdheid weg te nemen.⁴⁵ Boonen kreeg van de aartshertog de uitdrukkelijke toestemming om de twee functies te cumuleren, tot er een geschikte kandidaat gevonden werd met de vereiste kwaliteiten om de functie van officiaal op waardige wijze uit te oefenen. De aartshertog had er blijkbaar het volste vertrouwen in dat Boonen de twee functies tegelijk kon uitoefenen. Het jaar daarop, in 1612, werd hij “par voie ordinaire du scrutin” deken van hetzelfde Sint-Romboutskapittel.⁴⁶ En als voorlopige bekroning van een korte kerkelijke carrière droegen de aartshertogen op 17 april 1616 hun vertrouwing Jacobus Boonen bij paus Paulus V voor als zesde bisschop van Gent, na de promotie van bisschop Henri François Van der Burch tot aartsbisschop van Cambrai.⁴⁷

Het mag toch wel opvallend genoemd worden dat iemand die nog geen vijf jaar priester was al meteen eerste keus werd om bisschop van Gent te worden. Deze voordracht bewijst dat hij zeer in de gunst stond van de aartshertogen. Zijn familiale achtergrond, zijn intellectuele capaciteiten en zijn katholieke orthodoxie maakten van hem een loyale bondgenoot in de katholieke restauratiebeweging waarvan de vorsten een prioriteit hadden gemaakt, zoals in het volgende hoofdstuk verder zal worden toegelicht.⁴⁸ Bovendien is het overduidelijk dat hij van meet af aan ook op de grote waardering van aartsbisschop Hovius kon rekenen. Dat de getalenteerde Boonen in Mechelen was komen wonen, in het centrum van de religieuze macht van de Zuidelijke Nederlanden, en vervolgens de stap had gezet naar een religieuze carrière, kwam de toenmalige aartsbisschop, die zich conform de aanbevelingen van het Concilie van Trente diende te omringen met bekwaam personeel, goed uit en legde Boonen op die manier geen windeieren.

⁴⁵ Charter met de toelating tot cumulatie van de ambten van officiaal en kerkelijk raadgever bij de Grote Raad (AAM, *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, Fonds Boonen, 150 [1.17]).

⁴⁶ P. Claessens. *Histoire des Archevêques de Malines*, Leuven (1881), 1, p. 257.

⁴⁷ L. Jadin. *Procès d'information*, p. 133.

⁴⁸ H. Elias. *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regeering der aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621)*, Antwerpen (1931). Elias betoogt dat, daar waar de politieke onafhankelijkheid van de aartshertogen tegen Spanje eerder schijn dan werkelijk was, er door de aartshertogen in godsdienstig opzicht duidelijk een eigen koers werd gevaren, “onafhankelijk van Spanje” (p. 10). Zo ook p. 300 (besluit): “De Katholieke restauratie viert hoogtij in de Zuid-Nederland. Zij komt tot volledigen bloei onder de regeering der Aartshertogen Albrecht en Isabella. Dat het land zo snel werd gezuiverd van de invloeden van de Hervorming is voor een groot deel te danken aan de krachtdadige samenwerking van Kerk en Staat.”

De kerkelijke procedure voor de benoeming van een bisschop was door paus Gregorius XIV vastgelegd, nadat het Concilie van Trente in 1563 al enkele regels had geformuleerd, vooral inzake de universitaire scholing van de kandidaten. In de Nederlanden was het de apostolische nuntius die het onderzoek leidde en getuigen bevroeg. Het dossier werd vervolgens naar Rome gestuurd voor beoordeling door een commissie van kardinalen. Het was de paus die tijdens een zitting van het consistorie de benoeming bekrachtigde. Maar ook de vorst en zijn vertegenwoordigers in de Nederlanden hadden een belangrijke rol. Samen met de hervorming van de bisdommen in de Zuidelijke Nederlanden in 1559 had Filips II het recht verkregen om zelf bisschoppen voor te dragen. De pauselijke bevestiging van die voordracht was niet meer dan een formaliteit. Zowel Filips II als de aartshertogen lieten zich bij hun keuze vooral leiden door de kwaliteiten van de kandidaten en wonden daarover advies in bij alle bisschoppen van het land en bij de vicarissen van het vacante bisdom. Hun keuze viel daarbij vooral op kandidaten met een diploma in de rechten die al bestuurservaring hadden opgedaan, zoals in het geval van Boonen als geestelijk raadslid van de Grote Raad en als deken van een diocesaan kapittel.⁴⁹ De aartshertogen hebben zo tijdens hun bestuursperiode een veertigtal bisschoppen laten benoemen, “qui formeront un cadre ecclésiastique de haut niveau. Font partie de cette génération les évêques Jacques Boonen, Antoine Triest et François van der Burch, qui joueront un rôle de premier plan dans l’histoire ecclésiastique du 17ième siècle.”⁵⁰

In het nominatieproces voor de benoeming van Boonen tot bisschop van Gent getuigde Hovius als eerste: “Le candidat habite à Malines avec sa mère, personne très pieuse, veuve du conseiller Boonen, homme célèbre en son temps et très catholique. Boonen est un homme de grande valeur et intègre, aussi le déposant [i.e. Hovius zelf] l’ avait-il proposé aux archiducs en premier lieu et avant tous autres candidats pour le siège épiscopal de Gand. [...] L’ élu a exercé sa charge de doyen de Saint-Rombaut avec distinction, se comporte bien dans les cérémonies liturgiques et est si compétent dans les affaires spirituelles, que le déposant le juge à bon droit digne de l’ épiscopat.” De aanbeveling besloot met enige aandrang: “Comme métropolitain du diocèse de Gand, M. Hovius souhaite la nomination la plus prompte de l’ évêque, l’ hérésie

⁴⁹ J. Roegiers. “De bisschopsbenoeming”. In: *Het bisdom Gent. Vier eeuwen geschiedenis*, Gent (1991), p. 29-30.

⁵⁰ E. Put. “Les archiducs et la réforme catholique: champ d’ action et limites politique.” In: W. Thomas en L. Duerloo (ed.), *Albert & Isabella 1598-1621. Essays*. Brussel (1998), p. 255-265, hier p. 259.

menaçant toujours la cité et les villes de ce diocèse.”⁵¹ Eerder al had Hovius zich tegenover de aartshertogen zeer lovend over Boonen uitgelaten toen dezen hem om advies vroegen over de opvolging van bisschop Van der Burch. Hij typeerde Boonen als “ernstig, vroom, zeer geleerd, zeer nederig en *liberalis*.”⁵² Op 13 januari 1617 werd Boonen tot bisschop aangesteld en op 5 februari door aartsbisschop Mathias Hovius gewijd.

Hun band was zonder twijfel zeer sterk, want toen Mathias Hovius eind mei 1620 tijdens de visitatie van de abdij van Affligem, waarvan hij als aartsbisschop titelvoerend abt was, ernstig ziek werd, had hij Boonen in allerijl bij zich laten roepen. De *Acta Episcopatus Gandavensis* vermelden dat de bisschop op 27 mei naar de abdij van Affligem trok, er Hovius “gevaarlijk ziek” aantrof en hem op 28 mei het Laatste Sacrament toediende. Daarna was Boonen naar Brussel vertrokken, om vervolgens via Leuven en Diest, waar hij de aartshertogin ontmoette, naar Scherpenheuvel te trekken. Daar bereikte hem het nieuws dat Hovius “uit dit leven was verhuisd”. De aartshertogen lieten er geen gras over groeien en droegen meteen na de begrafenis van Hovius in een brief aan paus Paulus V van 7 juli 1620 Boonen voor tot opvolger, “demandant une prompte confirmation”.⁵³ Maar Paulus V overleed op 28 januari 1621 en de benoemingsbul raakte pas op 21 oktober 1621 ondertekend door de nieuwe paus Gregorius XV. Op 15 december 1621 overhandigde de apostolische nuntius hem het pallium en op 24 december, de vooravond van Kerstmis, deed hij zijn plechtige intrede in Mechelen.

Tussen Boonens voordracht in juli 1620 en zijn intrede in december 1621 was de politieke situatie in de Zuidelijke Nederlanden evenwel helemaal gewijzigd. Op 31 maart 1621 was de Spaanse koning Filips III overleden. Zijn amper zestien jaar oude zoon volgde hem op als Filips IV, bijgestaan door rigide adviseurs als de graaf van Olivares, die een grote stempel zou drukken op de Spaanse politiek. Op 9 april was ook het Twaalfjarig Bestand tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden afgelopen. Tegenover de zelfbewuste Republiek, die

⁵¹ L. Jadin. *Procès d'information*, p. 133-134.

⁵² Hovius aan de aartshertogen. 5 oktober 1615 (Papieren van State en Audiëntie (PSA), 1944/3; niet gefolieerd): “Vir serio pius, valde doctus, admodum humilis et liberalis.” Geciteerd bij M. J. Marinus. “Jacob Boonen (1617-1621)”, in: *Het bisdom Gent. Vier eeuwen geschiedenis*, Gent (1991), p. 64, noot 28. Marinus vertaalt ‘liberalis’ met ‘mild’. Ik twijfel tussen ‘gul’ (Boonen toonde zich tijdens zijn episcopaat uitermate ‘gul’ tegenover behoeftigen en was een grote promotor van de bergen van barmhartigheid) en ‘gecultiveerd, met een brede vorming’ (cf. de *artes liberales* en de gedegen juridische scholing van Boonen), met een voorkeur voor het eerste.

⁵³ L. Jadin. *Procès d'information*, p. 148.

zich in de jaren van het bestand wereldwijd als een belangrijke economische en politieke speler was gaan manifesteren en geen zin had in toegevingen, stonden ook in de Madrileense Raad van State scherpslijpers die de Spaanse wereldhegemonie gewapenderhand wilden herstellen en voor militaire interventie kozen. Aartshertog Albrecht had zich daarentegen altijd ondubbelzinnig uitgesproken voor een verlenging van het bestand op de voorwaarden van 1609, omdat hij inzag dat het bestand in het Zuiden voor rust en economisch herstel had gezorgd en dat oorlog het land zou ruïneren. Toen hij op 13 juli kinderloos overleed, verloren de Zuidelijke Nederlanden hun zelfstandige status en keerden ze terug onder Spaans gezag, met aartshertogin Isabella als landvoogdes. Met de dood van Albrecht verdween het in Spaanse ogen voornaamste obstakel tot hervatting van de oorlog.⁵⁴ Was Hovius aartsbisschop geweest van een land in (weliswaar wankele) vrede, Boonen moest nu zijn rol opnemen in een veranderde politieke context van oorlogsdreiging.

2.4 Conclusie

De verwevenheid van Jacobus Boonen met alle geledingen van zowel wereldlijke als kerkelijke macht, bracht hem in polepositie voor een belangrijke – in zijn geval – religieuze functie. Zijn benoeming tot bisschop van Gent in 1616 en zijn promotie tot aartsbisschop in 1621 maakten dit duidelijk. In hun artikel “Clerics in the State” onderzoeken H  l  ne Millet en Peter Moraw de verwevenheid tussen Kerk en Staat in de vroegmoderne tijden. Zij onderscheiden twee types clerici die deel gingen uitmaken van de leidende elites, met om te beginnen mannen met uitzonderlijke persoonlijke kwaliteiten, en ook diegenen die als kerkvorsten ‘ex officio’ een gegarandeerde positie innamen op het publieke forum.⁵⁵ Boonens profiel past in beide typering, maar Millet en Moraw gaan enigszins voorbij aan het belang van een gestaag proces van netwerking en een geleidelijke uitbouw van contacten die leidden tot de politiek doorslaggevende rol van een clericus. Zijn persoonlijke kwaliteiten, zijn juridische bagage   n zijn ruim bewezen loyaliteit aan Karel van Arenberg en Mathias Hovius deden Boonen doorgroeien en op het voorplan belanden, zowel in zakelijke en juridische als in religieuze

⁵⁴ R. Vermeir. “‘Oorloghsvloeck en Vredens Zegen’. Madrid, Brussel en de Zuid-Nederlandse Staten over oorlog en vrede met de Republiek, 1621-1648”. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (BMGN) 115 (2000), p. 1-32; hier p. 2-5.

⁵⁵ H. Millet en P. Moraw. “Clerics in the State.” In: *Power Elites and State Building*, uitgegeven door Wolfgang Reinhard, Oxford (1996), p. 173-188, hier: p. 175: “Either their personal qualities were such that they played a prominent role in administration and politics, or alternatively their position as Church dignitaries ensured them an eminent role in public life.”

aangelegenheden. Zijn ervaring als jurist in wereldlijk en kerkelijk recht kwam hem later, eenmaal aan het hoofd van de Mechelse kerkprovincie, van pas toen zijn aanwezigheid op de politieke bühne vereist werd. Om “cleric in the state” te kunnen worden, moest hij wel eerst een vooraanstaand “cleric” worden. En om die toppositie te verwerven was hij, als vertegenwoordiger van de jonge juridisch gevormde elite, aangewezen op het uitbouwen van een nauwe band met vooraanstaanden uit de hoogste wereldlijke en kerkelijke kringen. Daarin was Jacobus Boonen, op het moment van zijn aanstelling tot aartsbisschop in 1621, op korte tijd wonderwel geslaagd.

3. Op de bres voor het katholieke geloof

Vince in bono, “Overwin in het goede”, de leuze die Jacobus Boonen begin 1617 koos als bisschop van Gent en aanhield bij zijn aanstelling tot aartsbisschop in 1621, zegt veel over het programma van deze man en zijn strijdbaarheid voor de verdere confessionalisering van de Zuidelijke Nederlanden. Wat diende overwonnen te worden en welke strijd Boonen wou voeren, was duidelijk. De katholieke Kerk moest zegevieren over de ketterse, reformatorische en andere opvattingen. Het prestige van de Kerk diende te worden hersteld, uiteraard in het belang van de Kerk zelf en van de katholieke Nederlanden. De religieuze disciplineren van gelovigen en clerus diende te worden afgerond. Dat was het goede waar het om doen was, waarbij Boonen niet alleen citeerde uit een brief van Paulus aan de christenen van Rome, maar met een woordspeling naar zijn eigen naam verwees.⁵⁶

In dit hoofdstuk wil ik aantonen dat Boonen zich nauwgezet van zijn taak kweet om een waardig vertegenwoordiger te zijn van een op religieuze disciplineren gerichte Kerk. In vele opzichten bouwde hij voort op de immense inspanningen van zijn voorganger Hovius. Drie concrete zaken moeten dit duidelijk maken: het afdwingen van een gegarandeerd inkomen voor de aartsbisschop door de incorporatie van de abdij van Affligem, de besluiten van het derde provinciaal concilie van 1607 in Mechelen met onder andere de uitwerking van een catechismus als eenheidsinstrument in de onderrichting van het geloof, en de afronding van het aartshertogelijk politiek-religieus project Scherpenheuvel. Boonen stond met andere woorden op de schouders van zijn voorganger, maar droeg zelf ook zijn steen bij in de implementatie van de Tridentijnse voorschriften en het verder aanscherpen van de normen.⁵⁷ Een voorafgaandelijke eerste vraag is echter hoe de religieuze politiek van aartshertogen en kerkleiders als Hovius en Boonen in een ruimer religieus en maatschappelijk kader te duiden was, of hoe disciplineren van de katholieke geloofsgemeenschap ook een politiek-maatschappelijke disciplineren inhield.

⁵⁶ Paulus. *Brief aan de christenen van Rome*, 12,21: “Laat u niet overwinnen door het kwade, maar overwin het kwade door het goed.”

⁵⁷ E. Put. “Het elan van de katholieke hervorming. Nieuwe structuren, nieuwe standaarden (1596-1648)”. In: *Het Aartsbisdom Mechelen - 450 jaar geschiedenis*, Mechelen (2009), p. 103. Hij noemt Hovius en Boonen zelfs “moraalridders” (p.112).

3.1 Het paradigma van de confessionalisering

Dit paradigma gaat terug op het werk van Ernst Zeeden (1916-2011), een Duitse historicus van de Reformatie en de Contrareformatie. Met de introductie van het begrip “Konfessionsbildung” wou Zeeden de binnenkerkelijke veranderingsprocessen aanduiden in de op religieus vlak woelige zestiende eeuw. Hij gewaagt van een geestelijke en organisatorische hervormingsbeweging die tot stand kwam na de afsplitsing van Lutheranisme en Calvinisme, en zich uitkristalliseerde in afzonderlijke min of meer stabiele aparte Kerken, die zich ten opzichte van elkaar wilden profileren op het vlak van geloofsartikelen, organisatie en religieus geïnspireerde zedelijke normering.⁵⁸ De theorie van Zeeden werd in de jaren 1970 en later verder uitgewerkt door Wolfgang Reinhard (1937) en Heinz Schilling (1942). Schilling ziet in wat hij “Konfessionalisierung” noemt een maatschappelijke evolutie die samenhang met het ontstaan van vroegmoderne staten en in sterke mate ingreep in het private en publieke leven van de gemeenschap. Hij heeft het daarbij over de vorming van een “neuzeitlichen disziplinierten Untertanengesellschaft”, in staatkundig opzicht en volgens duidelijke geografisch afbakening.⁵⁹ Dit confessionaliseringsparadigma geldt in zijn ogen niet alleen voor de nieuwe reformatorische religies die in religieus, maatschappelijk en territoriaal opzicht gestalte krijgen, maar met en na het Concilie van Trente ziet hij ook een grondige religieuze en staatkundige institutionalisering van de katholieke Contrareformatie, waarbij ook daar Kerk en Staat elkaar versterkten. Deze contrareformatorische beweging gaf aanleiding tot de massale productie van normatieve teksten om de katholieke religieuze praktijk in goede banen te leiden. Met conciliaire decreten, instructies voor de clerus, organisatie van onderwijs voor toekomstige priesters en leken, en regelmatige bisschoppelijke en decanale visitaties tot in de verste parochiale uithoeken engageerde de Kerk zich in een totaalproject om de geloofsgemeenschap te disciplineren en zo de bedreigingen van een religieus en politiek verdeelde wereld te trotseren.⁶⁰

⁵⁸ Ernst Walter Zeeden. “Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe”. In: *Historische Zeitschrift*, 185 (1958), p. 249–299, hier p. 251: “Die geistige und organisatorische Verfestigung der seit der Glaubenspaltung auseinanderstrebenden christlichen Bekenntnisse zu einem halbwegs stabilen Kirchentum nach Dogma, Verfassung und religiös sittlicher Lebensform.”

⁵⁹ H. Schilling. “Die Konfessionalisierung im Reich. Religiöser und gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620”. In: *Historische Zeitschrift*, 246 (1988), p. 1–45, hier p. 6.

⁶⁰ W. de Boer. *The conquest of the Soul. Confession, Discipline, and Public Order in Counter-Reformation Milan*. Leiden-Boston-Köln (2001), p. 3.

Reinhard spreekt daarbij ook over de “Geschlossenheit der neuen Grossgruppe Konfession”. Hij onderscheidt in de nieuwe of vernieuwde confessies een aantal gemeenschappelijke kenmerken, waaronder de theologische uitklaring van onduidelijkheden in het geloof, een sterke propaganda van het eigen geloof (en bestrijden van de propaganda van anderen) en het inzetten op internalisering van het geloof door vorming en welomschreven rituelen. Dat alles diende om te komen tot een religieuze en tegelijk ook maatschappelijke disciplinerende van de gelovigen. Hij beklemtoont in deze confessionaliseringspolitiek ook de grote aandacht voor goed gevormd religieus personeel, met bedienaars die als tussenpersonen fungeerden tussen het staatkundige centrum en de periferie. En wanneer de vroegmoderne staat zich kon verzekeren van hun loyaliteit, bracht ze daarmee tegelijk een “Disziplinierung und Homogenisierung der Untertanen” tot stand.⁶¹

In zijn casestudie van de katholieke confessionalisering in het Noord-Italiaanse Milaan, met Carlo en Federico Borromeo als protagonisten, bakent ook Wietse de Boer een aantal krijtlijnen af die bruikbaar zijn voor een goed begrip van de religieuze ontwikkelingen in de Zuidelijke Nederlanden in het begin van de zeventiende eeuw, en met name van de katholieke politiek van de aartshertogen en de religieuze rol van Jacobus Boonen.

Uiteraard focust volgens de Boer de religieuze hervormingspolitiek op financiële misbruiken, seksuele wanpraktijken en een gebrek aan intellectuele competenties bij priesters en leidinggevenden, maar de essentie van de vele nieuw geformuleerde regels en statuten ging zijns inziens veel verder: “These rules amounted to a comprehensive effort to reshape the diocesan clergy into a professional class, shifting their loyalty from their local communities to the ecclesiastical hierarchy, imposing a distinctive code of conduct, and instilling values of group identity and collegiality.” De professionalisering van de clerus, van hoog tot laag trouwens, en de inpassing ervan in een kerkelijke hiërarchie met nieuwe en duidelijke gedragsregels die collegialiteit en groepsidentiteit moesten versterken, was ook een rode draad in de religieuze politiek van Hovius en Boonen. Kerkelijke hervorming en disciplinerende van de clerus in de late zestiende en vroege zeventiende eeuw kunnen volgens de Boer ook gekoppeld worden aan het ontstaan en de uitbouw van een aanzienlijke administratie, zowel

⁶¹ W. Reinhard. “Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters”. In: *Zeitschrift für Historische Forschung*, 10 (1983), p. 257–277, hier p. 268.

in de Staat als in de Kerk, georganiseerd op grond van nieuwe rationele criteria van efficiëntie. Het concept dat voor die ontwikkeling wordt gebezigd, is dat van “sociale discipline”. De staten manifesteerden in post-reformatorisch Europa een tendens om het publieke domein te besturen door het gedrag van hun onderdanen te disciplineren. Geen enkel maatschappelijk domein ontsnapte aan deze trend, getuige daarvan de toenemende bureaucrativering van de overheid, het onderwijs en het economische leven.⁶²

Reinhard verdedigt het paradigma van confessionalisering ook in de eerder genoemde publicatie *Power Elites and State Building*. Daar benadrukt hij dat godsdienst bij de vorming van de vroegmoderne staat in belangrijke mate heeft bijgedragen tot een versterking van de staatkundige identiteit, de uitbouw van de staat en de modernisering van Europa.⁶³ Religieuze discipline droeg bij tot sociale discipline en politieke eenheid die de Staat zelf niet zomaar kon afdwingen van zijn onderdanen en waartegen soms bij de standen verzet rees. Dat laatste blijkt uit het feit dat aartsbisschop Jacobus Boonen als vooraanstaand lid van de Staten van Brabant een belangrijke intermediaire rol speelde tussen deze rijke, op hun vrijheid en zelfstandigheid gestelde Staten, en de financiële behoeften van de oorlogvoerende centrale overheid, die maar wat blij was om in de kerkvorst een loyale partner te vinden.

De katholieke restauratiepolitiek van de aartshertogen en een groot deel van de religieuze beleidsdaden van zowel Hovius als Boonen kunnen ingepast worden in het hierboven beschreven confessionaliseringsparadigma. Zo zagen Albrecht en Isabella er als soevereine vorsten over de Zuidelijke Nederlanden hun voordeel in om via hun benoemingspolitiek de controle over de Kerk te versterken. Ook de uitbouw van het bedevaartsoord Scherpenheuvel en de eraan verbonden symboliek is hierbij van betekenis (cf. infra). De theoloog Hovius en de jurist Boonen hechtten groot belang aan de vorming van priesters en aan de disciplineren van de geloofsgemeenschap in de Mechelse kerkprovincie. Betekenisvol daarvoor was de uitgave van de Mechelse catechismus in 1623, onder zijn bewind, niet in het Latijn, maar in het Nederlands, enkele jaren later gevolgd door een Franse versie. Deze catechismus, een

⁶² W. de Boer. *The conquest of the Soul*, p. 39-41.

⁶³ W. Reinhard. “Introduction. Power Elites, State Servants, Ruling Classes, and the Growth of State Power.” In: *Power Elites and State Building*, uitgegeven door Wolfgang Reinhard, Oxford (1996), p. 12: “A fundamental agreement about religion was essential for every community. This became particularly obvious when defence against rival neighbours was necessary.”

ondubbelzinnig geloofsbaken in vraag- en antwoordvorm, is tot diep in de twintigste eeuw hét eenheidsinstrument geweest om grote massa's mensen religieus te vormen. Het belang ervan kan dus niet overschat worden. Deze uitgave bekroonde het proces van uitzuivering van geloofsartikelen en gaf de Kerk een gedroomd instrument in handen om van disciplineren en uniforme geloofsbeleving werk te maken. Ook hier kom ik nog op terug. Bovendien blijkt de religieuze disciplineren politiek-maatschappelijke consequenties te hebben gehad. Dat Filips IV in de Zuidelijke Nederlanden kon blijven rekenen op de loyaliteit van zijn onderdanen, zelfs (en misschien vooral) in de meest hopeloze situaties, mag inderdaad opmerkelijk heten, maar is te verklaren door een “staatsgestuurde contrareformatie die de eerste decennia van de zeventiende eeuw de Zuidelijke Nederlanden doordrong van de idee van gehoorzaamheid, niet alleen aan kerkelijke overheid, maar ook aan de wereldlijke gezagsdragers.”⁶⁴ Dat religieuze onderdanigheid voor iemand als Boonen een vanzelfsprekende aanvaarding van de politieke autoriteit impliceerde, maken een aantal citaten verderop duidelijk.

3.2 Op de schouders van Hovius

3.2.1 De aartsbisschop als abt van Affligem

Dat aartsbisschop Mathias Hovius een belangrijke wegbereider was voor de (financiële) machtspositie van Boonen werd geïllustreerd door de uitkomst van een groot dispuut dat het gevolg was van de hervorming van de bisdommen in 1559 en de incorporatie van abdijen.⁶⁵ Toen Jacobus Boonen tot aartsbisschop werd gewijd, kon hij meteen ook als abt van Affligem zitting nemen in de Staten van Brabant. Deze belangrijke machtspositie was de aartsbisschoppen van Mechelen echter niet zomaar in de schoot geworpen, maar was de uitkomst van een hevige machtsstrijd tussen de politiek, de seculiere en de reguliere clerus. Toen paus Paulus IV in 1559 de bul *Super Universas* publiceerde, had hij daarmee het religieuze landschap van de Nederlanden grondig hertekend. De nadelen die verbonden

⁶⁴ R. Vermeir. “Power Elites and Royal Government in the Spanish Netherlands during the Last Phase of the Eighty Years’ War (1621-1648)”. In: *Religion and Political Change in Europe: Past and Present*, Pisa (2003), p. 87–102; R. Vermeir. “Het Spaanse bestuur te Brussel na 1621”. In: P. Janssens (red.), *België in de 17de eeuw. De Spaanse Nederlanden en het prinsbisdom Luik 1585-1715*. Band 1, Brussel (2006), p. 144-151, hier p. 150.

⁶⁵ M. Dierickx. *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II 1559-1570*, Antwerpen (1950); J. Ockeley. “Het aartsbisdom Mechelen: voorgeschiedenis en historisch-geografische situatie”. In: *Van Granvelle tot Danneels. Capita selecta uit 450 jaar geschiedenis van het aartsbisdom Mechelen (1559-2009)*, Mechelen (2009), p. 7-26; G. Janssens. “De beginjaren van het aartsbisdom Mechelen. Kardinaal Antoine Perrenot de Granvelle en vicaris-generaal Maximilien Morillon, 1559-1583”. In: *Van Granvelle tot Danneels. Capita selecta uit 450 jaar geschiedenis van het aartsbisdom Mechelen (1559-2009)*, Mechelen (2009), p. 41-66.

waren aan de diocesane structuur van vóór 1559 waren zo groot geworden dat een hervorming hoog op het verlanglijstje van keizer Karel V was komen te staan en nadien van zijn zoon Filips II. Het hertogdom Brabant bijvoorbeeld ressorteerde onder de bisdommen Cambrai (Kamerijk) en Luik, die zelf afhingen van respectievelijk het aartsbisdom Reims en Keulen. Die geografische afstand zorgde voor een grote vervreemding bij de clerus en de onderdanen van het dicht bevolkte Brabant ten aanzien van hun kerkvorsten. De crisis waarin de katholieke kerk verkeerde en de bedreiging die uitging van hervormingsgezinden, zorgden in het midden van de zestiende eeuw voor een versnelling in de besluitvorming. De pauselijke bul creëerde in de Zuidelijke Nederlanden een aartsbisdom Mechelen, met vijf suffragaanbisdommen: Antwerpen, 's-Hertogenbosch, Ieper, Brugge en Gent. Dat voor Mechelen gekozen werd als zetel van het aartsbisdom, en niet voor Leuven of Brussel, was de uitdrukkelijke wens van Filips II. Hij wou dat de aartsbisschop zijn in Mechelen residerende tante Margaretha van Parma (1522-1586) zou bijstaan als haar raadgever. Brussel, waar het hof gewoonlijk verbleef, vond hij daarom minder geschikt, net zomin als Leuven, omwille van de mogelijke rivaliteit daar tussen de universiteit en de aartsbisschop. Mechelen daarentegen, een aparte heerlijkheid los van het hertogdom Brabant en het graafschap Vlaanderen, droeg als 'neutraal terrein' zijn voorkeur weg.

Niet iedereen was met de nieuwe indeling opgezet. Uiteraard protesteerden de bisschoppen die hun grondgebied en dus ook hun inkomsten gereduceerd zagen, zoals vooral de bisschop van Luik en de aartsbisschop van Keulen. Ook de adel verzette zich omdat in de pauselijke bul bepaald werd dat de nieuwe te benoemen bisschoppen gegradueerd moesten zijn in kerkelijk recht of de theologie. Leden van de adel zonder universitair diploma kwamen dus niet langer in aanmerking voor kerkelijke promotie. Michel Dierickx formuleert het in zijn magistraal werk over het ontstaan van de bisdommen in de Nederlanden heel plastisch: "De zonen der edellieden gingen wel studeren aan de universiteiten, maar achtten het beneden hun waardigheid graden te halen: dat was goed voor burgerszons. Tot nog toe waren de bisschopszetels enigszins een voorbehouden jacht geweest voor de adel; van nu af aan zouden de jongere zonen van de kinderrijke adellijke families systematisch geweerd worden."⁶⁶ Gustaaf Janssens situeert het conflict rond de nieuwe bisdommen treffend in de 'klassieke

⁶⁶ M. Dierickx. *De oprichting der nieuwe bisdommen*, p. 117.

tegenstelling' in de vroegmoderne tijd tussen enerzijds de traditionele raadgevers van de vorst, namelijk de hoge edelen, en anderzijds een in de zestiende eeuw steeds belangrijker wordende groep van legisten, de zogenaamde *noblesse de robe*.⁶⁷ Hoe dan ook bleek deze eis van geleerdheid een uitstekende maatregel, die in de vroege zeventiende eeuw mannen van het kaliber van Boonen opleverde aan het hoofd van de katholieke Kerk van de Zuidelijke Nederlanden.

Maar de voornaamste weerstand kwam voort uit de oplossing die de hervorming had uitgedokterd voor de dotatie van de bisschoppen van Antwerpen en 's-Hertogenbosch en de aartsbisschop van Mechelen. Om in de financiering van deze nieuwe bisdommen te voorzien, waren de drie kerkvorsten aangesteld tot abt van respectievelijk Sint-Bernardus (Hemiksem), Tongerlo en Affligem. De incorporatie van de abdijen in de nieuwe bisschoppelijke structuur hield ook in dat de bisschoppen als abt zouden zetelen in het eerste lid van de Staten van Brabant. De Brabantse abten dienden met andere woorden hun zetel in de Staten aan bisschoppen af te staan en de aartsbisschop zou de leider worden van het eerste lid. De vrees leefde bij de adellijke vertegenwoordigers in de Staten dat deze nieuwkomers zo het politieke proces in Brabant zouden kunnen sturen. Een confrontatie tussen de eerste aartsbisschop en kardinaal Granvelle die nu voorrang kreeg in zowel de Staten van Brabant als de Raad van State, en de edelen met voorop de prins van Oranje en de graaf van Egmont zou snel volgen en een belangrijke factor vormen in de opstand van de adel tegen het centraal gezag.⁶⁸

Waar in andere delen van de Nederlanden de bisschoppen zonder problemen bezit konden nemen van hun zetel, probeerden de Brabantse abdijen, al eeuwen gesteld op hun zelfstandigheid, op alle mogelijke manieren, tot in Rome toe, de nieuwe kerkelijke indeling van het hertogdom Brabant te boycotten.

Dat Filips II met deze zet de politiek van de Staten heeft willen beïnvloeden, bevestigde Granvelle, de eerste aartsbisschop, zelf aan de koning in 1568, toen hij schreef dat de

⁶⁷ G. Janssens. "De beginjaren van het aartsbisdom Mechelen", p. 47.

⁶⁸ M. Dierickx. *De oprichting der nieuwe bisdommen*, p. 115-127.

bisschoppen als abten in de Staten dienden te zetelen “opdat zij daar de politiek van de Koning zouden steunen.”⁶⁹

In eerste instantie was aan de aartsbisschop een dotatie uit de middelen van de benedictijnerabdij van Affligem voorgespiegeld van 90.000 gulden. In 1568-1569 stelde de hertog van Alva als landvoogd aan de koning een plan voor om de intussen bijna tien jaar aanslepende kwestie van de installatie en dotatie van de Brabantse bisschoppen definitief te regelen. Aartsbisschop en bisschoppen zouden genoeg moeten nemen met een dotatie van respectievelijk 10.000 en 6.000 gulden, en de abdijen zouden een zekere zelfstandigheid kunnen behouden. Dat Granvelle niet gelukkig was met deze regeling laat zich raden. Maar Alva zette door en haalde het. Op 26 augustus 1569 kon vicaris-generaal Morillon namens de afwezige Granvelle bezit nemen van de abdij van Affligem. Tegen begin 1570 waren ook de twee andere bisdommen bezet.⁷⁰

Toch zou het verzet van de abdij van Affligem tegen de incorporatie nog aanslepen tot 1602. De bedoeling van de monniken bleef “de onverkorte vernietiging van de gehate inlijving en het herstel van Affligems oude rechtspositie, waarin enkel aan het verre Rome gehoorzaamheid verschuldigd was.”⁷¹ Aartsbisschop Hovius zou in 1602 met deze weerstand finaal korte metten maken. Gesteund door de aartshertogen hield hij vast aan de strikte interpretatie van de incorporatiebul. Put en Harline stellen vast: “Dat de aartsbisschop en de aartshertogen aan hetzelfde zeel trokken, lag voor de hand. Zoals de vorsten identificeerden ook de bisschoppen zich met de lokale kerk, terwijl de abdijen al te vaak richting Rome keken. Sterke bisschoppen betekenden niet alleen een sterke Kerk, een pluspunt voor de aartshertogen, maar evenzeer een sterke Staat, een nog groter pluspunt.”⁷² Deze uitspraak sluit aan bij wat we eerder hierboven schreven over de relatie tussen Kerk en Staat in het algemeen, en de relatie tussen de aartshertogen en Boonen in het bijzonder.

⁶⁹ Granvelle aan Filips II. 10 augustus 1568 (geciteerd bij G. Janssens. “De beginjaren van het aartsbisdom Mechelen”, p. 50).

⁷⁰ G. Janssens. “De beginjaren van het aartsbisdom Mechelen”, p. 50.

⁷¹ E. Put en C. Harline. *Verloren schapen, schurftige herders. De helse dagen van bisschop Mathias Hovius 1542-1620*, Leuven (2002), p. 51.

⁷² E. Put en C. Harline. *Verloren schapen, schurftige herders*, p. 55.

Uit de inkomsten van de abdij reserveerde Hovius voor zichzelf 15.000 gulden, wat een belangrijke toegeving inhield ten opzichte van het oorspronkelijke bedrag. Op 23 februari 1602 gingen de monniken overstag en tekenden ze een akkoord, dat op 25 mei door de paus en op 4 september door de aartshertogen werd bekrachtigd. Daarmee was de strijd beslecht. De abdij van Affligem bleef bestaan, de aartsbisschop werd door de monniken definitief erkend als abt en de vertegenwoordiging van de abt-aartsbisschop in de Staten van Brabant werd ondubbelzinnig vastgelegd. Jacobus Boonen kon zo profiteren van het baanbrekende werk van zijn voorganger om in deze Staten zijn rol op te nemen. En die rol opnemen, deed Boonen zeker in de jaren 1632-1650. Pas op het einde van zijn leven laaide, zoals blijkt uit een klaagbrief van Boonen aan hoofd-voorzitter van de Geheime Raad Pieter Roose, de discussie opnieuw op en ondernam de abdij van Affligem met de steun van landvoogd Leopold Willem nieuwe pogingen om aan het in 1602 gesloten akkoord onderuit te geraken.⁷³ Daar kom ik later nog op terug, want het ogenblik waarop de abdij de strijdbijl opnam, valt – in mijn ogen – misschien niet toevallig samen met de defensieve positie waarin Boonen gedrongen was door de jansenistische kwestie.

3.2.2 Het derde provinciaal concilie in Mechelen (1607)

In dat jaar kwamen op initiatief van Mathias Hovius een honderdtal geestelijke hoogwaardigheidsbekleders uit de seculiere en reguliere clerus samen in Mechelen voor het derde provinciaal concilie, een opvolgingsconferentie van het Concilie van Trente. Bedoeling was vooral om de voornaamste conciliebesluiten te bevestigen en om te zetten naar plaatselijke reglementen.⁷⁴ Vertrokken werd van een werktekst in 26 paragrafen, die moest leiden tot besluiten en zo de agenda zou bepalen voor de disciplinerende hervormingen in de Mechelse kerkprovincie voor de komende jaren. Het was hier ook dat de jonge kanunnik en officiaal Jacobus Boonen zich voor de eerste keer manifesteerde op het religieuze toneel, zoals in het vorige hoofdstuk al werd aangegeven, en aan de paus werd aanbevolen als uitvoerder van de conciliebesluiten. De thema's die werden besproken, waren in de eerste plaats alle sacramenten en de richtlijnen die daarbij in acht dienden genomen worden, met bijzondere aandacht voor de biecht. Daarnaast ging ook ruime aandacht naar de verkondiging van Gods

⁷³ Boonen aan Roose. 8 februari 1650 (CPE, 1531, nr. 166-167).

⁷⁴ Over de gang van zaken op het concilie, zie: E. Put en C. Harline. *Verloren schapen, schurftige herders*, p. 89-120; hier p. 91.

woord, rituelen en ceremoniën, de mispraktijk, het onderwijs van leken en priesters, gedragscodes voor clerici en de herstelling van kerkgebouwen die hadden geleden onder de verwoestingen van de oorlog.⁷⁵ Kortom, de volledige geloofsleer en de hele kerkelijke organisatie kwamen aan bod.

Een van de belangrijkste thema's was ongetwijfeld de verkondiging van het woord van God en de verspreiding van de correcte geloofsleer onder de katholieke onderdanen (paragraaf 11, *De doctrina et praedicatione verbi Dei*). Dat predikers daarbij een grote rol speelden, kan ik illustreren met een vertaling van hoofdstuk 3 van deze paragraaf: "Predikers moeten zich onthouden van ijdele en moeilijke kwesties die het verstand van hun toehoorders te boven gaan en minder van belang zijn voor de uitbouw van het geloof. Ze moeten zich ook onthouden van beledigingen en verzinsels, van apocriefe verhalen en alles wat bij de toehoorders de lach kan opwekken of hen kan doen afkeren van hun meerderen. Evenmin mogen zij ketterse argumenten voorleggen aan de onwetende menigte. Ze mogen slechts datgene aanleren wat betrekking heeft op het ware geloof, godsvrucht, gehoorzaamheid en eendracht, en wat nodig is om weten voor het zieleheil, en dat door bondig en eenvoudig te prediken welke ondeugden eenieder moet afweren en welke deugden men moet navolgen." Dat catechese en geloofsdisciplineren door de deelnemers van het concilie uitdrukkelijk in het belang van de staat werd gezien, illustreert ook nog hoofdstuk 1 van paragraaf 20 (*De scholis*): "Het heil van de hele staat berust voor een groot deel op de goede opvoeding en onderrichting van de jeugd. Daarom zijn overal zowel dag- als zondagsscholen wenselijk en moeten dekens met de lokale overheden onderhandelen om ze binnen de kortste keren op te richten en de nodige middelen ter beschikking te stellen om de schoolmeesters te betalen."

De verscheidenheid aan publicaties over de christelijke leer zorgde volgens het concilie voor grote problemen bij het onderricht. De opmaak van een eenheidscatechismus in de volkstaal, voor gebruik in de hele Mechelse kerkprovincie, stond daarom hoog op de agenda.⁷⁶ Nu was er al in 1566, in de nadagen van het Concilie van Trente, een Romeinse catechismus verschenen, opgesteld in het Latijn en in de eerste plaats bestemd voor het kerkelijk personeel. Priesters konden in deze *Catechismus Romanus* terecht voor een betrouwbare

⁷⁵ X. De Ram, *Synodicon Belgicum*, I, p. 365-409.

⁷⁶ X. De Ram, *Synodicon Belgicum*, I, p. 261-262; 307; 380-381.

samenvatting van de katholieke geloofsleer. Deze uitgave zorgde voor een grote uniformiteit in de verkondiging van het katholieke geloof.⁷⁷ Wat ontbrak was een werkbaar en voor iedereen toegankelijk instrument in de volkstaal. De concrete uitwerking werd toevertrouwd aan de jezuïet Ludovicus Maekeblijde. In 1609 zag een eerste versie het licht in Antwerpen. Deze uitgave week echter dermate af van wat Hovius cum suis voor ogen hadden dat onder leiding van Antwerps bisschop Joannes Malderus het huiswerk werd overgedaan. Een definitieve versie werd op 22 augustus 1623 voorgelegd aan een bisschoppenconferentie onder leiding van pas aangesteld aartsbisschop Jacobus Boonen en goedgekeurd voor druk met een koninklijk privilege op 2 september van dat jaar. De volledige titel luidde: “Catechismus oft chistelijcke leeringe gedeyldt in vijf deelen ende een-en-veertich lessen voor de catholijcke jonckhheydt van het artsch-bischdom ende alle de andere bischdommen der provincie van Mechelen.” Op 20 november volgde een ordonnantie van Boonen dat vanaf Lichtmis (1624) in de hele provincie nog enkel deze uitgave mocht gebruikt worden.⁷⁸ Op 14 september 1628 keurde Boonen een Franstalige versie van deze catechismus goed.⁷⁹

Het belang van deze uitgave in de vorming van de religieuze mentaliteit van de bevolking van de Zuidelijke Nederlanden en de verinnerlijking van katholieke denkbeelden en waarden kan niet overschat worden. De Mechelse catechismus bevatte “het cort begryp van het gene dat Christus geleert heeft ende alle christene menschen moeten weten oft doen om zalig te worden.”⁸⁰ De vragen en antwoorden werden door vele generaties uit het hoofd geleerd en deze catechismus was zo misschien wel het sterkste instrument in de disciplineren van gelovigen dat in de Zuidelijke Nederlanden het licht zag. Boonen mag dan zelf wel geen aandeel gehad hebben in de realisatie van de catechismus, de publicatie paste helemaal in zijn confessionaliseringspolitiek ter verspreiding van een eenheidsgeloof en de katholieke disciplineren.

⁷⁷ H. Storme. *Die trouwen wilt voorsichtelijck. Predikanten en moralisten over de voorbereiding op het huwelijk in de Vlaamse bisdommen (17^e-18^e eeuw)*. Leuven (1992), p. 42-52.

⁷⁸ J.F. Van de Velde. *Synopsis Monumentorum collectionis proxime edendae conciliorum omnium archiepiscopatus Mechliniensis*, Gent (1821-1822), II, p. 643.

⁷⁹ Idem, p. 645.

⁸⁰ H. Storme. *Die trouwen wilt voorsichtelijck*. p. 46.

3.2.3 De Mariaverering in Scherpenheuvel

Het belang van het bedevaartsoord van Scherpenheuvel in de katholieke restauratiepolitiek van aartshertogen Albrecht en Isabella was groot. Een korte historiek kan dit duidelijk maken. Het is daarom veelbetekenend dat uitgerekend Jacobus Boonen er als bisschop van Gent ettelijke malen zijn opwachting maakte.

Cultusplaatsen waar een lokale Christus- of Mariaverering bestond in relatie tot een wonderbaarlijke eik, waren er wel meer in de middeleeuwen en vroegmoderne tijden, zoals in – de naam zegt het zelf – Jezus-Eik⁸¹ bij Brussel, maar wat Scherpenheuvel bijzonder maakte, was dat het op het einde van de zestiende eeuw op de frontlijn kwam te liggen tussen de Spaanse en Staatse legers. Het nabijgelegen Diest was ooit zelfs een heerlijkheid van Willem van Oranje geweest. Diest en ook Zichem kregen het in de oorlog hard te verduren en wisselden in die jaren een paar keer van bezetter, om uiteindelijk in katholieke handen te belanden. De lokale pastoor Tienwinckel gaf in 1602 een aanzet om van Scherpenheuvel een echt bedevaartsoord te maken voor Maria, die naar men geloofde hier meer dan elders waakte over het katholieke heil van de Nederlanden. De ligging aan het front gaf bedevaarders een aureool van moed en wakkerde de katholieke gevoelens extra aan van wie zich verzette tegen de ketterse vijand. Scherpenheuvel bood zich ook aan als een gedroomd propaganda-instrument voor de aartshertogen die het in de beginjaren van hun bewind niet makkelijk hadden om hun autoriteit te vestigen. De aartshertogen ondernamen een eerste bedevaart in november 1603 en bevorderden op die manier de bijzondere status van de plaats. In hun hoofden rijpte het plan om hier een nieuwe grote kerk ter ere van Maria te bouwen, met daarrond een volledige stad.

Aartsbisschop Hovius kon, na aanvankelijke argwaan tegenover zogezegde miraculeuze genezingen, de betekenis van Scherpenheuvel voor het katholicisme niet langer negeren, toen de aartshertogen van deze plaats een speerpunt maakten, en schaarde zich voluit achter de uitbouw ervan. Scherpenheuvel werd snel de voornaamste bedevaartsplaats van de Nederlanden en “in every respect the stateliest project and, with hindsight, the most lasting

⁸¹ E. Put. “Het elan van de katholieke hervorming”, p. 114. Put verwijst naar Jezus-Eik waar een kruisbeeld in een oude eik hing, dat door omwonenden in 1637 vervangen was door een Mariabeeld. De kapel bij die boom groeide uit tot een bedevaartsoord en de zetel van een parochie.

legacy of the archducal piety".⁸² Voor de bouw van een imposante kerk droegen niet alleen de aartshertogen zelf bij, maar ook de Staten werden aangemaand om financiële inspanningen te leveren, aanvankelijk zeer tegen hun zin.⁸³ De eerste steen voor een grote kerk werd gelegd tijdens de feestelijkheden naar aanleiding van het afsluiten van het Twaalfjarig Bestand in 1609, maar toch zou het tot de zomer van 1627 duren vooraleer de kerk kon worden ingewijd door Jacobus Boonen.

De *Acta Episcopatus Gandavensis* vermelden dat Boonen als bisschop van Gent tot driemaal toe in Scherpenheuvel is geweest: op 22 april 1619, 30 mei 1620 (toen hem daar het nieuws bereikte van het overlijden van Mathias Hovius) en 31 oktober 1620 (toen hij door de aartshertogen al voorgedragen was bij de paus voor de functie van aartsbisschop). Wat Boonen er precies deed, werd niet vermeld, maar duidelijk was dat hij zich op die manier inschreef in de politiek van de aartshertogen en zich zo conformeerde aan het belang van Scherpenheuvel voor de katholieke Nederlanden.

3.3 De Gentse jaren

Tijdens zijn korte Gents episcopaat onderscheidde Boonen zich in religieuze zaken. Door regelmatig met de dekens van zijn diocees te overleggen en afspraken te maken over het in de praktijk brengen van kerkelijke voorschriften, deed hij wat van een bisschop tijdens het katholiek herstel van zijn bisdom kon en mocht verwacht worden. De aartshertogen konden zijn inspanningen voor met name het catechismusonderricht aan de jeugd in Gent zeer appreciëren: "Nous l'avons bien voulu vous remectre et dire qu'avons pour agréable qu'aydiez a avancer et promouvoir ceste bonne œuvre afin que l'on en puisse construire le fruit et effect qui s'en doibt attendre pour la bonne instruction de la jeunesse."⁸⁴ Dat de religieuze disciplinering van de Gentse bevolking evenwel niet van een leien dakje liep, maakt een openhartige brief duidelijk die Boonen zelf aan de aartshertog richtte en waarin hij zich uitdrukkelijk bekloeg over "ces gens peu affectionnez à Dieu et a la vraye Religion et par conséquent au service et obéissance de Votre Altesse." Het verband tussen toewijding aan God en gehoorzaamheid aan de aartshertogen werd hier andermaal beklemtoond. In het

⁸² L. Duerloo. "Archducal piety and Habsburg Power." In: W. Thomas en L. Duerloo (ed.), *Albert & Isabella 1598-1621. Essays*, Leuven (1998), p. 275.

⁸³ E. Put en C. Harline. *Verloren schapen, schurftige herders*, p. 75-87.

⁸⁴ Aartshertogen aan Boonen. 2 november 1617 (PSA, 1944/1, niet gefolieerd).

vervolg van de brief preciseerde Boonen dat de geringe kwaliteiten van en het gebrek aan respect voor de lokale autoriteiten met zich meebrachten dat de Kerk het moeilijk had om bij de bevolking van de stad haar agenda door te duwen. Bewijzen daarvan waren volgens hem het ontbreken van gehoorzaamheid aan de richtlijnen van de Kerk en het niet respecteren van feestdagen, iets waarvan de aartshertog zelf getuige zou geweest zijn bij een eerdere gelegenheid, “avecq si peu d’esgard que Votre Altesse en a veu les exemples et scandales naguères de ses propres yeux.” De bisschop verontschuldigde zich tenslotte voor zijn openhartigheid, vroeg de aartshertog om hem die niet kwalijk te nemen en wenste hem een goede gezondheid en nog vele jaren “pour le bien de son Église et de ces pays voires de toute la Chrestienté.”⁸⁵

Tussen 1617 en 1621 riep Boonen zijn dekens vijfmaal naar Gent om met hen te overleggen en dat telkens in de eerste week van augustus. In de verslagen van deze *congregationes* wordt bij herhaling verwezen naar de paragrafen en hoofdstukken van de besluiten van het derde provinciaal concilie, die Boonen uiteraard goed kende omdat hij zelf bij de opmaak ervan betrokken was geweest. Ongeoorloofde contacten tussen jongens en meisjes gaven aanleiding tot grote bezorgdheid. In de bijeenkomst van 8 augustus 1617 wees Boonen de dekens er op dat ze er moesten over waken dat jongens en meisjes gescheiden onderwijs volgden. In die van 7 augustus 1618 werden de regels nog aangescherpt. Boonen had het over het misbruik waarbij meisjes “tegen de regels in van de voor hen noodzakelijke kuisheid het aandurven om vooral op zon- en feestdagen, daartoe gelokt door jongemannen, de herbergen op het platteland te bezoeken.” Pastoors moesten in hun preken streng uitvaren tegen deze verderfelijke praktijken en ouders die hun dochters in zo groot gevaar lieten verkeren, terechtwijzen. Eveneens moesten ze een verbod uitvaardigen tegen ongepaste vermaak zoals “werreballen”, een balspel dat de jeugd zelfs in de veertigdagentijd op totaal ongepaste wijze durfde te spelen. De disciplineringsmaatregelen die Boonen betrachtte, betrof niet alleen de parochianen, maar ook de priesters. Zij moesten bijvoorbeeld sobere maaltijden nuttigen en zich onthouden van drank. “De bijeenkomsten van priesters met hun dekens moeten sober zijn en van die aard dat van niemand wordt gemeld dat hij door de drank beneveld was, zoals het jaar daarvoor niet zonder schandaal her en der was voorgekomen.”⁸⁶

⁸⁵ Boonen aan de aartshertogen. 19 november 1618 (PSA, 1944/4, niet gefolieerd).

⁸⁶ X. De Ram. *Synodicon Belgicum*, IV, p. 119.

Toch manifesteerde hij zich ook dan al als politiek actief en onderhield hij vanuit Gent regelmatig contact met de aartshertogen en de centrale overheid. Antonius Triest (1577-1657), Boonens opvolger in Gent, gaf in de informatieronde voorafgaand aan Boonens benoeming tot aartsbisschop aan dat Boonen op groot respect kon bogen bij zijn collega's bisschoppen en dat ze hem vaak raadpleegden omdat hij raadsheer van de vorst was geweest.⁸⁷

Meermaals vermelden de *Acta Episcopatus* dat de bisschop in Brussel verbleef voor kerkelijke zaken zoals processies of uitvaarten, maar ook voor niet nader omschreven bezigheden en wellicht ook politieke aangelegenheden.⁸⁸ Zo woonde hij op 17 februari 1617 in Brussel een mis bij voor de op 15 december 1618 overleden Habsburgse keizerin Anna van Tirol. Van 3 tot 16 november 1619 was hij in Brussel om ons onbekende redenen. Van 5 tot 15 april 1620 verbleef hij zelfs tien dagen in Edingen, thuisbasis van de familie Arenberg. In juli 1620 was hij opnieuw in Brussel waar hij in aanwezigheid van de aartshertogen een mis opdroeg en vooring in een processie van het H. Sacrament. Vooral in 1621 verbleef Boonen voor langere perioden in Brussel: van 8 tot 27 februari, van 22 maart tot 3 april ("ob certa negotia", omwille van welbepaalde zaken), van 20 mei tot het einde van de maand (voor een uitvaartmis voor de overleden Spaanse koning Filips III) en in juli 1621 naar aanleiding van het overlijden van aartshertog Albrecht. In oktober 1621 vertoefde hij bijna een hele maand in Brussel, van 4 tot 31 oktober. De redenen voor zijn langdurige afwezigheid in zijn eigen diocees en zijn verplaatsingen naar de hoofdstad hadden naar alle waarschijnlijkheid te maken met zijn nakende aanstelling tot aartsbisschop, waarvoor hij praktische schikkingen diende te treffen. Op 7 december vertrok hij definitief uit Gent, richting Brussel en vervolgens naar Mechelen.

Om een beeld te krijgen van de drukke en interessante agenda van de bisschop kan ik uit de *Acta Episcopatus* april 1619 als voorbeeld nemen:⁸⁹

- 1 april: toedienen van het vormsel in de Sint-Baafskathedraal in Gent;
- 2 april: vertrek naar Lochristi en opdragen mis in kapel van B. Maria;

⁸⁷ L. Jadin. *Procès d'information*, p. 148: "Ayant été conseiller du Roi, il est fort apprécié par les autres évêques qui le consultent souvent. Aussi est-il digne d'être promu au siège archiépiscopal de Malines."

⁸⁸ M. J. Marinus. "Jacob Boonen (1617-1621)", p. 64.

⁸⁹ Bisschoppelijk Archief Gent (BAG), *Acta Episcopatus et Vicariatus Gandavensis*, Reg. 1, f. 118r.

8 april: goedkeuring van de verkoop van stukken land in verband met de kapelanie van Onze-Lieve-Vrouw van de parochiekerk van Sint-Niklaas;

9 april: inzegening van twee altaren in Zeveneken en opdragen mis;

14 april: inzegening van een klok in de kerk van Lochristi en opdragen mis;

18 april: vertrek naar Brussel voor een uitvaartmis van keizer Mathias van Habsburg, overleden in Wenen op 20 maart 1619;

19 april: wake en 's anderendaags mis voor de eerder genoemde;

20 april: vertrek naar Leuven;

21 april: in Leuven probeerde Boonen Philippus Heijlincx en Nicolaus Brisonius ervan te overtuigen om pastoor te worden in respectievelijk Verrebroek en Lochristi; brief aan de aartshertog met zijn mening over de herbenoeming van de magistraat van Gent;

22 april: vertrek naar "de heilige Maagd van Scherpenheuvel"

23 april: naar Leuven;

25 april: vandaag naar Brussel;

26 april: vandaag naar Gent;

27 april: na een examen, afgenomen door hemzelf en de aartsdiaken, wordt het pastoraat van Lochristi aan Nicolaus Brisonius overgedragen; vertrek naar Hulst;

28 april: vertrek naar Polder van Namen en daar herwijding van de kerk ["reconciliare": herwijden na eerdere ontwijding door ketterse opstandelingen]; wijding van het altaar en toedienen vormsel;

29 april: bezoek aan hospitaal in Hulst;

30 april: gesprek met kolonisten [hervestigde katholieken?] uit Ossensisse en Polder van Namen over voorlopige subsidies om diverse zaken te kopen die nodig zijn voor de kerken van beide plaatsen; herwijding van de kerk van Verrebroek, met wijding van altaar en toedienen vormsel.

De taken van de bisschop mochten dan wel divers zijn, ze lieten zich perfect inpassen in de uitvoering van de regels van het Concilie van Trente en het derde provinciaal concilie van Mechelen: het herwijden van kerken na ontering, het inzegenen van klokken en altaren, het toedienen van het sacrament van het vormsel en het zoeken naar bekwame priesters tot ver buiten de grenzen van het bisdom, tot het opdragen van missen allerhande en op diverse plaatsen, en het bezoeken van een hospitaal. Opvallende aandachtspunten voor Boonen waren hier dus het toedienen van het sacrament van het vormsel en de selectieprocedure van nieuw aan te stellen priesters, die Boonen zelfs tot in Leuven ging zoeken, allicht omdat hij daar kandidaten vond met een degelijke theologische vorming. Deze *concursum*, een soort van vergelijkend examen voor een vacante pastoraatsfunctie, was een Tridentijnse innovatie en werd één van Boonens stokpaardjes. Na tijden met soms bedenkelijk lokaal personeel was de *concursum* voor de bisschoppen een ideaal kwaliteitsinstrument om het niveau van de

parochiegeestelijkheid op te krikken en dus een manier om tot een gedisciplineerde Kerk te komen.⁹⁰ Boonen schuwde in elk geval de verplaatsingen niet, tot in Leuven, Scherpenheuvel (cf. supra) en Brussel, maar ook naar Hulst, Polder van Namen en Verrebroek, plaatsen die zwaar geleden hadden onder de oorlog met de noordelijke Staten.

Ik neem er ook nog augustus 1621 bij. Het moet een natte zomer zijn geweest, met wellicht problemen voor de landbouwers. Boonen deed op 8 augustus de merkwaardige oproep om te bidden voor droogte: “In alle parochiekerken is opgeroepen om vurig tot God te bidden voor de droogte van de hemel, en met dat doel is gevraagd dat vóór de heilige dienst in alle kerken litanieën zouden worden gezongen en gelezen.” Interessant is ook wat volgt. Aartshertog Albrecht was op 13 juli 1621 overleden en er was Boonen, bezorgd om het zielenheil van zijn vorst en beschermheer, veel aan gelegen om in de daarop volgende periode de gedachtenis van Albrecht in ere te houden. Op 15 augustus ontving hij een brief van aartshertogin Isabella met de bedoeling dat “overeenkomstig de behoeften van de Kerk gebeden en processies zouden gebeuren, en dat die dagelijkse gebeden, indien eerder onderbroken, terug zouden worden opgenomen.” Daarom verordende Boonen dat gedurende twee weken vóór de hoogmis in alle kerken litanieën zouden gelezen en gezongen worden ter ere van de overleden aartshertog. Zelf gaf hij het goede voorbeeld door op 18 augustus in de Sint-Baafskathedraal in aanwezigheid van de voltallige clerus en het bestuur van de stad een mis op te dragen voor de aartshertog “zaliger nagedachtenis”.

Het mag duidelijk zijn dat bij de dood van Mathias Hovius de kaarten van Boonen zeer goed lagen om hem op te volgen. Boonen was de man van de aartshertogen, in de fleur van zijn leven (48 jaar oud), een zeer actieve en loyale kerkvorst met hoge intellectuele kwaliteiten, en met een grote staat van dienst in zowel in juridische als in kerkelijke aangelegenheden. Hij was gewoon de juiste man voor de functie, die kon zorgen voor de verdere consolidatie van de Mechelse kerkprovincie op een moment dat donkere politieke wolken zich samenvakten boven de Nederlanden. Het waren deze omstandigheden die Boonen, op grond van zijn vertrouwensband met aartshertogin Isabella, uiteindelijk op het politieke voorplan zouden brengen.

⁹⁰ E. Put. “Het elan van de katholieke hervorming”, p. 114.

3.4 Aartsbisschop (tot 1632)

Al in Gent had Boonen zich groot voorstander getoond van overleg, zowel tussen bisschoppen onderling, als tussen de bisschop en zijn dekens. In Mechelen zette hij die traditie voort. Daartoe riep Boonen in het eerste decennium van zijn archiepiscopaat nagenoeg elk jaar de bisschoppen samen, acht keer in totaal en op wisselende locaties: in 1623 (Mechelen), 1624 (Brussel), 1625 (Ieper), 1627 (Gent), 1628 (Antwerpen), 1630 (2x, in Brugge en Brussel) en 1631 (Brussel). Daarna volgde nog slechts één bijeenkomst in 1645 (Brussel, wel met een zeer uitgebreid verslag van meer dan 35 bladzijden). Onderwerpen waren blijkens het inhoudsoverzicht van deze *congregationes episcoporum* uitsluitend godsdienstig van aard.⁹¹ De bisschoppen kaartten organisatorische en praktische problemen in hun bisdom aan en samen namen ze de gepaste maatregelen. Ze bespraken tussentijdse briefwisseling en de relaties (lees: spanningen) tussen de seculiere en reguliere clerus. Grote aandacht was er uiteraard voor de uitvoering van de regels van het provinciaal concilie van 1607. Zo stond op de bijeenkomst van augustus 1623 in Mechelen de definitieve goedkeuring van de eerder besproken catechismus op de agenda. Met dit eenheidsinstrument in handen kon bovendien vanaf nu werk gemaakt worden van fatsoenlijk en uniform katholiek onderricht. Van de wereldlijke autoriteiten werd een krachtadig optreden verwacht tegen charlatans. Met name stelde agendapunt twee van de bisschoppelijke vergadering de vraag of “er bij de vorst [Isabella] moest op aangedrongen worden dat zij verordende dat alle kinderen, in steden en dorpen, vanaf een geschikte leeftijd naar de catechese moesten gestuurd worden”. Het antwoord van de vergadering klonk bevestigend. Bovendien dienden “de magistraten middelen te vinden om de jeugd te belonen, hen zo voor lering enthousiast te maken en aldus de bisschop en de priesters bij te staan in hun catechetische taak”. Baljuws en andere wereldlijke autoriteiten moesten straffend optreden tegen “pseudo-exorcisten en bijgelovige genezers van ziekten, die men *belesers, beteraers, duyveljaegers, waerseggers* noemt en met andere gelijkaardige benamingen aanduidt, en waartoe ook diegenen moeten gerekend worden die men *Egyptenaren* noemt”.⁹² Verder kwamen ook het aanscherpen van de levensstijl van de lokale clerus en praktische regelingen van het religieus parochieleven aan bod. De disciplinerende van de katholieke kerkprovincie werd gewoon voortgezet, ook na de

⁹¹ X. De Ram. *Synodicon Belgicum*, I, p. 457-558.

⁹² X. De Ram. *Synodicon Belgicum*, I, p. 458-459. Onder “Egyptenaren” dienen zigeuners verstaan te worden.

dood van Albrecht en met de toenemende invloed van Madrid op de politieke besluitvorming in de Zuidelijke Nederlanden.

Met zijn aarts priesters of dekens vergaderde Boonen in dit eerste ambtsdecennium eveneens elk jaar, te beginnen in 1622, en dat tot 1631. Verder was er nog een bijeenkomst in 1633, maar daarna nog enkel in 1652 en 1654. Opnieuw stonden uitsluitend religieuze onderwerpen op de agenda, gaande van de verblijfplaats van pastoors, het gebruik van de catechismus, biechtvoorschriften, tot het nachtelijk misbruik van klokkengelui.⁹³

Waarvan Boonen in de jaren 1620 in al zijn “kerkelijke regeldrift”⁹⁴ verder nog buitengewone aandacht besteedde, was aan studiebeurzen voor seminaristen, in navolging van zijn voorganger Hovius, de verplichting om het lof te zingen (vanaf 1629)⁹⁵, en (heel belangrijk voor lokale historici vandaag) het verplicht laten bijhouden door parochie priesters van een *status animarum*. Deze “staat van de zielen” of een soort van parochiale boekhouding met verhuizingen, geboorten, huwelijken, vormselgegevens en dergelijke werd onder druk van Boonen een belangrijk werkinstrument voor de pastoor. Hij was de eerste bisschop in de Nederlanden die al tijdens zijn Gents episcopaat werk maakte van deze maatregel.⁹⁶ In bijeenkomsten met zijn dekens herhaalde aartsbisschop Boonen regelmatig het belang van een goede boekhouding. Priesters moesten bijhouden wie verhuisde, wie stierf, of betrokkenen arm of behoeftig waren dan wel voldoende bestaansmiddelen hadden.⁹⁷ Enkele jaren later luidde het dat de dekens hun pastoors moesten vragen of ze een boekhouding bijhielden zoals was voorgeschreven. Wie zei dat te doen, moest dit binnen de acht dagen kunnen staven. Anderen kregen enkele weken de tijd om zich in regel te stellen, plattelandspastoors zes weken, pastoors in de steden iets langer.⁹⁸

⁹³ J.F. Van de Velde. *Synopsis Monumentorum*, I, p. CXXXIV en II, p. 422-425.

⁹⁴ Zo omschreven door E. Put, “Het elan van de katholieke hervorming”, p. 122.

⁹⁵ X. De Ram. *Synodicon Belgicum*, II, p. 295.

⁹⁶ X. De Ram. *Nova et absoluta collectio synodorum episcopatus Gandavensis*, Mechelen (1839) p. 119: het verslag van de vijfde *congregatio archipresbyterorum* (bijeenkomst van dekens van het bisdom Gent) van 7 augustus 1618 vermeldt onder punt XIV: “Opdat herders het gezicht van de kudde die hen toevertrouwd is, zouden kennen, moeten ze een register bijhouden op de manier waarop Rome hen voorschrijft de *status animarum* bij te houden. Daarin moeten ze alles noteren dat voor een goede leiding van de zielen onthouden moet worden.”

⁹⁷ X. De Ram. *Synodicon belgicum*, II, p. 289. Verslag van een bijeenkomst met dekens in augustus 1625.

⁹⁸ X. De Ram. *Synodicon belgicum*, II, p. 298. Verslag van een bijeenkomst met dekens in augustus 1633.

Het verbeteren van de regelmaat in de misvieringen maakte het voorwerp uit van een bijzondere *instructio concionatorum* – instructie voor predikanten in 24 artikels – uitgevaardigd voor de hele Mechelse kerkprovincie tijdens de bisschoppenconferentie van 14 november 1628. Nadruk lag daarbij op de eenvoud en de toegankelijkheid van de preek voor het gewone volk. Moeilijke en meer subtiele onderwerpen, “die niet opbouwend waren en meestal niet leidden tot meer vroomheid”, moesten ze tegenover het “ruwe volk” vermijden (artikel 7) en idem voor alles wat “de nieuwsgierigheid kon prikkelen of getuigde van bijgeloof” (artikel 8). Ook moesten priesters in hun preken retorische opsmuk, poëtische taal en vreemde woorden schuwen (artikel 11).⁹⁹ En, belangrijk in het kader van de gelijklopende kerkelijke en maatschappelijke disciplinerings: “Zij moeten verkondigen dat aan alle oversten, zowel kerkelijke als wereldlijke, door het volk eerbied en gehoorzaamheid verschuldigd is, zelfs indien mensen slecht gehumeurd (“dyscoli”) zouden zijn” (artikel 6).

Tenslotte kan men ook niet voorbij aan het gegeven dat Boonen een aandeel had in de snelle toename van een aantal kloostergemeenschappen in de vroege zeventiende eeuw. Dat hij daarbij een voorkeur had voor de Franse oratorianen, een in 1611 gesticht genootschap van seculiere priesters, bleek uit het feit dat ze zich dankzij hem en met de steun van de aartshertogin konden vestigen in Leuven (1626), Mechelen (1630), Brussel (1632) en later nog Laken (1639).¹⁰⁰ De introductie in de Zuidelijke Nederlanden van deze sterk op spiritualiteit gerichte orde die hoge eisen stelde aan haar leden, kon gebeuren door bemiddeling van Boonen én Cornelius Jansenius, in de jaren 1620 een vaste gast in de Brusselse pastorie van Boonens vriend Calenus, bij hun Franse generaal-overste en stichter Pierre de Bérulle (1575-1629). Ook Jansenius’ vriend en patroon Jean Duvergier de Hauranne (1581-1643), beter bekend als de abt van Saint-Cyran en de theoloog die later het jansenisme in Frankrijk zou introduceren, speelde bij die introductie een cruciale rol.¹⁰¹ De verklaring voor Boonens voorkeur lag zeker in het feit dat de oratorianen op onderwijsvlak de concurrentie aangingen met de jezuïeten, die onder Hovius scholen hadden kunnen uitbouwen in Brussel, Mechelen

⁹⁹ X. De Ram. *Synodicon belgicum*, I, p. 499-501.

¹⁰⁰ E. Put, “Het elan van de katholieke hervorming”, p. 135-138.

¹⁰¹ Voor de vestiging van Franse oratorianen in de Zuidelijke Nederlanden en het aandeel daarin van Jacobus Boonen, zie J. Orcibal. *Jansénius d’Ypre (1585-1638)*, Parijs (1989), p. 126-130. Jansenius en Saint-Cyran waren Leuvense studiegenoten en beiden zeer geïnteresseerd in de studie van kerkvaders, en in het bijzonder van Augustinus van Hippo (354-430).

en Aalst. Door de oratorianen toe te laten zelf ook colleges te openen voor middelbaar onderwijs, kon hij de invloed van de jezuiten, met wie hij het niet altijd goed kon vinden (een understatement in het licht van de latere jansenistische kwestie), tegengaan en er tegelijk op vertrouwen dat de strenge principes van de Contrareformatie ingang konden vinden via seculiere priesters in dienst van de bisschoppen.

Enkel in 1629 doorkruiste de politieke crisis de bisschoppelijke vergaderingen. De aartsbisschop vroeg dat priesters en predikers aandacht zouden hebben voor de wankele toestand van het land nu 's-Hertogenbosch werd belegerd en voor de gevaren die daarbij dreigden.¹⁰²

Alles samengenomen zien we hier dus een kerkvorst die zich in de eerste jaren van zijn ambtsperiode met hart en ziel inzette voor het herstel van de katholieke kerk en in alle opzichten de richtlijnen van het Concilie van Trente en het Mechels provinciaal concilie van 1607 ingang wou doen vinden. Opvallend is wel dat vanaf 1632 het ritme van vergaderingen stakte. In het volgende hoofdstuk zal blijken waarom. Boonen werd vanaf dat jaar namelijk grotendeels opgeslokt door politieke beslommeringen en leverde een grote bijdrage in de vredesonderhandelingen tussen de Staten-Generaal van de Zuidelijke Nederlanden en de Republiek. Pas halverwege de jaren 1640 werd de draad van overleg terug opgenomen

3.5 En de paus?

In een pauselijk schrijven wees paus Urbanus VIII, gewijd op 6 augustus van dat jaar, de pas aangestelde Boonen op zijn evidente plichten als aartsbisschop om met grote ijver de bepalingen van het Tridentijnse Concilie uit te voeren, “want alleen zo zal jij jouw taak naar behoren uitvoeren.”¹⁰³ Het Concilie van Trente had de uitvoering van de katholieke restauratie tegen de reformatiebeweging gelegd bij de bisschoppen op het terrein, wat hun machtspositie had versterkt ten koste van de autoriteit van de paus.¹⁰⁴ Uit de brief, allicht een standaard schrijven, blijkt dat de nieuwe paus van zijn bisschop verwachtte dat hij zijn

¹⁰² J. F. Van de Velde, *Synopsis Monumentorum*, II, p. 644.

¹⁰³ Vermaning van Jacobus Boonen door paus Urbanus VIII zijn plicht te volbrengen i.v.m. de uitvoering van de decreten van het Concilie van Trente. 23 november 1623 (AAM, *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, Fonds Boonen 174 [9.2]).

¹⁰⁴ E. Put en C. Harline. *Verloren schapen, schurftige herders*, p. 51.

schouder onder het Tridentijnse project bleef zetten, waarmee hij een open deur intrapte, want wie kon twifelen aan de religieuze *pietas* en het confessionaliseringsprogramma van iemand als Boonen?

Het was niet eenvoudig om na te gaan hoe de relatie was tussen aartsbisschop Boonen en de paus. Als aartsbisschop was Boonen verplicht om op bepaalde tijdstippen (om de vijf jaar) een schriftelijk verslag naar Rome te sturen, de zogenaamde *relatio ad limina*. Bovendien werd van kerkvorsten verwacht dat ze regelmatig persoonlijk naar Rome reisden voor een bezoek aan de paus, de *visitatio ad limina*. Aan die laatste verplichting heeft Jacobus Boonen nooit voldaan. Er zijn wel enkele *relationes* van hem bewaard waarin hij een stand van zaken gaf van de toestand van zijn kerkprovincie en hij zich telkens ook verontschuldigde dat hij niet zelf naar Rome kon komen. Boonen beriep zich telkens opnieuw op de hachelijke politieke toestand van de Zuidelijke Nederlanden en het feit dat hij er niet kon gemist worden. Zo stuurde in 1623 Boonen Andreas Chichton, priester in Scherpenheuvel, naar Rome met de boodschap dat de “bijna dagelijkse aanvallen van ketterse vijanden tot aan de poorten van Mechelen zijn persoonlijke komst onmogelijk maakten”.¹⁰⁵ De eerstvolgende *relatio* dateert van 1631. Verder zijn er nog *relationes* opgemaakt in 1642, 1650 en 1654.

Die van 1631 begint met een beschrijving van de politieke toestand in de Zuidelijke Nederlanden. Ook hier putte Boonen zich uit in excuses dat hij niet zelf naar Rome was gekomen. Hij schreef dat hij “niets vuriger had verlangd dan persoonlijk de voeten van Zijne Heiligheid te kussen, maar dat niet alleen de vele plaatsen waarlangs hij had moeten reizen geteisterd waren door soldaten en pest, maar dat zijn diocees bedreigd werd door aanvallen van kettters en hij niet inzag hoe hij, zeker nu 's-Hertogenbosch verloren was gegaan, zou kunnen vertrekken. Daarbij kwam nog de zielenzorg van het katholieke leger, alsook het feit dat hij aartshertogin Isabella diende bij te staan met advies.”¹⁰⁶

Van de andere *relationes* hebben we slechts een zeer beperkte synopsis bij Paquay. Vooral in 1642 schuwde Boonen de beeldspraak niet om de toestand in zijn kerkprovincie te schetsen:

¹⁰⁵ J. Paquay, *Les rapports diocésains de la province ecclésiastique de Malines et du diocèse de Liège au Saint-Siège, publiés d'après les Archives de la Congrégation du Concile rattachées aux Archives Vaticanes*. Tongeren (1930), p. 3.

¹⁰⁶ Boonen aan paus Urbanus VIII. Relatio van 1631 (AAM, *Acta Episcopalia Mechliniensia*, 511, register 279).

“Na de inname van 's-Hertogenbosch en Breda zijn de ketters overgegaan tot de vervolging van de katholieke godsdienst. In afwezigheid van een bisschop en priesters wordt de gelovige bevolking er blootgesteld aan de roofzucht van een duivelse wolf (“*lupi infernalis rapacitati*”) die de naburige diocesen dreigt te besmetten...” Hij besloot zijn *relatio* in een zeer diepe onderwerping aan de voeten van de paus, waarbij hij vergiffenis smeekte voor zijn zonden.¹⁰⁷

De correspondentie van de pauselijke nuntii levert iets meer informatie op. Met name rees er in 1629 een conflict tussen Fabio de Lagonissa, nuntius van 1627 tot 1634, en de clerici van de Zuidelijke Nederlanden over de vrijwillige financiële bijdragen van deze laatsten aan de oorlogsvoering, iets wat indruiste tegen de kerkelijke vrijstelling van belasting. De Lagonissa bekleeg zich daarover bij Francesco Barberini, pauselijk staatssecretaris en neef van Urbanus VIII. Hij was na een persoonlijk onderhoud met de aartsbisschop vrij scherp voor de Zuid-Nederlandse clerus, die hij een gebrek aan trouw aan de Heilige Stoel verweet. De oorzaak daarvoor legde hij bij het feit dat ze door de vorst waren geselecteerd en voorgedragen. Gevolg: “Ils négligent souvent leurs obligations et sont plutôt du parti du souverain.”¹⁰⁸

In februari 1631 richtte de aartshertogin zich tot de clerus van de Zuidelijke Nederlanden met een vraag om een royale financiële bijdrage in de strijd voor het katholieke geloof en het verzet tegen een vijand die er volgens haar op uit was om dat geloof met wortel en al uit te roeien en zich zo meester te maken van de kerkelijke goederen. Ze verwees daarbij naar het lot van 's-Hertogenbosch en hoopte op een gift die in de lijn zou liggen van wat nodig was op het terrein en blijk zou geven van hun grote ijver ten dienste van God.¹⁰⁹ Een soortgelijke vraag herhaalde de Infante begin 1632 in de vorm van een instructie, ditmaal rechtstreeks aan aartsbisschop Boonen, aan de vooravond van een bisschoppelijke conferentie in Brussel en met het verzoek deze voor te leggen aan de kerkvorsten.¹¹⁰ Boonen zou daaraan gehoor geven en zelf trouwens aanzienlijke bijdragen leveren van 8.000 gulden in 1629, 10.000 gulden in

¹⁰⁷ J. Paquay, *Les rapports diocésains*, p. 3-4.

¹⁰⁸ Fabio de Lagonissa aan Francesco Barberini. 5 mei 1629 (L. Van Meerbeeck, *Correspondance du nonce Fabio de Lagonissa, archevêque de Conza (1627-1634)*, Brussel-Rome (1966), p. 139).

¹⁰⁹ Isabella aan de clerus van de Zuidelijke Nederlanden. 16 februari 1631 (PSA, 2040/3, p. 588-589).

¹¹⁰ Isabella aan Boonen. 5 januari 1632 (PSA, 2040/3, p. 590-592).

1631 en nog eens 4.000 gulden in 1632.¹¹¹ De voltallige clerus hoestte in 1631 80.000 gulden op.¹¹² In de instructie somde ze andermaal allerlei argumenten op voor de clerus om gul (“liberalement”) bij te dragen. Vooral het behoeden van het katholieke geloof en het vrijwaren van kerkelijke bezittingen moesten daarbij voor hen de doorslag geven. Ik geef deze instructie achteraan als bijlage 3.

De Lagonissa kon nog altijd geen begrip opbrengen voor het verzoek van de Infante aan de aartsbisschop en het feit dat Boonen daar gehoor had aan gegeven, en rapporteerde aan Rome: “Pour faire face à l’immense péril auquel le pays est exposé, l’archevêque de Malines a fait appel au clergé régulier pour qu’il participe à l’entretien des troupes, en versant une contribution volontaire. Le nonce a protesté auprès de l’archevêque et de l’Infante.”¹¹³ Volgens de Lagonissa was Boonen daarmee zijn boekje te buiten gegaan en had hij voor deze démarche andermaal eerst toestemming moeten vragen aan de paus.

Wat uit deze correspondentie van de Lagonissa blijkt, is het toch wel fundamenteel wantrouwen van de pauselijke nuntius ten aanzien van de kerkelijke instanties van de Zuidelijke Nederlanden en hun politieke rol. Het naleven van de pauselijke prerogatieven interesseerde de nuntius blijkbaar meer dan de precaire politieke en militaire toestand van het land.¹¹⁴ Dat Boonen al in april 1631 in een brief aan de paus om begrip gevraagd had voor de uitzonderlijke omstandigheden en zijn bedelronde bij de clerus maakte voor de starre nuntius niet uit.¹¹⁵ Aartsbisschop Boonen en zijn clerus deden gewoon wat ze dachten te moeten doen in het belang van het land.

¹¹¹ Aandeel van aartsbisschop Jacobus Boonen in de vrijwillige bijdrage van de clerus en andere giften en leningen van de aartsbisschop voor de financiering van het leger tijdens de jaren 1629-1650 (AAM, *Verzameling Kerk en Staat*, 434). De bedragen van 1629 en 1631 worden ook vermeld in de *Oratio Funebris*.

¹¹² H. Wreyns, *Oratio Funebris*, p. 15.

¹¹³ De Lagonissa aan Barberini. 21 september 1632 (L. Van Meerbeeck, *Correspondance du nonce Fabio de Lagonissa*, p. 373-374).

¹¹⁴ R. Vermeir. *In staat van oorlog*, p. 227: “De aartsbisschop [de Lagonissa was aartsbisschop van Conza] had zich van bij het begin van zijn mandaat voorgenomen om de invloed van de wereldlijke overheid in kerkelijke aangelegenheden terug te dringen, en kwam daarbij [...] bijna onmiddellijk in botsing met de burgerlijke autoriteiten, en dan vooral met de Raad van Brabant.”

¹¹⁵ Boonen en de abt van het Park aan paus Urbanus VIII. 12 april 1631 (L. Van Meerbeeck, *Correspondance du nonce Fabio de Lagonissa*, p. 523-524). “Supplique de l’archevêque de Malines et de l’abbé de Parc au Pape”, met een begeleidend schrijven van de Lagonissa.

Was de relatie van Boonen met de paus en zijn nuntius in deze jaren misschien eerder koel en afstandelijk, toch stond hij in Rome goed aangeschreven. In 1642 werd hij bestempeld als een zeer bekwaam iemand, gewaardeerd door de overheden in Brussel en Madrid, en “daardoor aangewezen om de moeilijkheden tussen Kerk en Staat te helpen voorkomen of op te lossen.”¹¹⁶ In de daarop volgende jaren verslechterde de verstandhouding evenwel snel door de jansenistische kwestie. Dit onderwerp reserveer ik echter voor de epiloog van deze scriptie.

3.6 Conclusie

Jacobus Boonen heeft in de eerste vijftien jaar van zijn ambtsuitoefening als bisschop maar vooral als aartsbisschop enorm veel werk verzet om de contrareformatie in de Zuidelijke Nederlanden verder ingang te doen vinden. Put vat het goed samen, maar is tegelijk streng: “Hovius had de lijnen uitgezet, Boonen ging op de ingeslagen weg voort, vulde aan en verstrakte. [...] In hun antwoord op de Reformatie balanceerden Hovius en Boonen voortdurend tussen rigide orthodoxie en pragmatische rekkelijkheid. [...] Het rigorisme van priesters als Boonen voerde de katholieke hervorming, zoals die door Hovius was geïmplementeerd, tot zijn meest extreme consequenties door.”¹¹⁷ De frequentie van vergaderingen van bisschoppen onderling en van bisschoppen met hun dekens getuigde in deze periode van een grote dadendrang. De agenda van Hovius en Boonen werd bepaald door de richtlijnen van het Concilie van Trente, die in de Mechelse kerkprovincie pas uitvoering kregen met en na het derde provinciaal concilie van Mechelen. Geen enkel aspect van het dagelijkse religieuze leven ontsnapte aan de aandacht van Hovius en Boonen, van klokkengelui tot gescheiden onderwijs, van catechismus tot biechtsacrament, van moeilijkheidsgraad van preken tot pastorale boekhouding. Tegelijk, en minstens even belangrijk voor de algemene maatschappelijke toestand, kwam religieuze disciplineren van gelovigen in de Zuidelijke Nederlanden gelijk te staan aan maatschappelijke disciplineren. Boonen had zijn carrière te danken aan de aartshertogen. Zijn loyaliteit lag bij het Habsburgse huis en bleef daar liggen, ook toen onder Filips IV de politieke problemen zich opstapelden en Boonen mee het initiatief nam om met de Republiek over vrede te gaan onderhandelen. Van de gelovigen/onderdanen werd dezelfde loyaliteit verwacht, en aan die verwachting werd in de jaren 1630 en 1640

¹¹⁶ L. Ceyssens. “Boonen, Jacobus”, kolom 80.

¹¹⁷ E. Put. “Het elan van de katholieke hervorming”, p. 141-143.

probleemloos en zonder opstand of gemor voldaan. Met dank aan Boonen cum suis (ecclesiasticis).

4. Armata manu?

Dat Jacobus Boonen zich in de eerste jaren van zijn archiepiscopaat vooral op religieuze aangelegenheden concentreerde en zich afzijdig kon houden van de grote politiek, had te maken met het feit dat, na de beëindiging van het Twaalfjarig Bestand, de hervatte landoorlog aanvankelijk succesvol leek te verlopen voor Spanje. De verovering van Breda in 1625 door generaal Spínola had de indruk gewekt dat Spanje op militair vlak aan de winnende hand was, maar dat was schijn. Het ging om een duurbetaalde overwinning die wel de reputatie van veldheer Spínola vereeuwigde, maar die de Spaanse schatkist zodanig had uitgeput dat vanaf dan diende overgeschakeld te worden op een defensieve tactiek, met nadruk op maritieme en economische oorlogsvoering. Het momentum dat deze overwinning aan de Spanjaarden had geboden om onder gunstige voorwaarden met de Republiek vredesonderhandelingen aan te knopen, werd echter door Olivares en zijn kompanen in de Madrileense Raad van State verkwanseld door van hen de erkenning van Filips IV als soeverein te blijven eisen, net als de terugtrekking uit de beide Indiën, de heropening van de Schelde en (katholieke) godsdienstvrijheid in de Republiek. Spínola en Isabella, zich bewust van de precaire situatie op het terrein, pleitten tot in Madrid zelf voor vrede. Hybris dreef Olivares er echter toe om te geloven dat de eindoverwinning in het bereik lag, ook al omdat hij er op rekende dat keizer Ferdinand II zijn leger zou inzetten op de oostflank van de Republiek. Dat laatste gebeurde echter niet. Bovendien kaapte Piet Heyn eind 1628 de Spaanse Zilvervloot, een ramp voor de al gehavende Spaanse schatkist, en had de Republiek intussen een akkoord gesloten met Frankrijk. Dat was het sein voor de Staatse legers om in 1629 in de aanval te gaan, met voor de Zuidelijke Nederlanden desastreuze gevolgen.¹¹⁸ De val van 's-Hertogenbosch, bisschopsstad bovendien van het aartsbisdom Mechelen, veroorzaakte een schokgolf in de Zuidelijke Nederlanden. Dat was het moment waarop aartsbisschop Jacobus Boonen op de politieke voorgrond zou treden.

In dit hoofdstuk wil ik in de eerste plaats bekijken in welke hoedanigheden Boonen zich politiek manifesteerde. Daarbij is het nodig achtergrond te geven bij zijn opname in 1630 in

¹¹⁸ R. Vermeir. "'Oorlogsvloect en Vredens Zegen'. Madrid, Brussel en de Zuid-Nederlandse Staten over oorlog en vrede met de Republiek, 1621-1648". In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (BMGN) 115 (2000), p. 6-7; R. Vermeir. *In staat van oorlog. Filips IV en de Zuidelijke Nederlanden, 1629-1648*, Maastricht (2001), p. 3-8.

de Raad van State. Ook speelde hij als belangrijk vertegenwoordiger van de Staten van Brabant – hij maakte als titelvoerend abt van Affligem deel uit van het eerste lid – een hoofdrol in het in 1632 bijeenroepen van een Staten-Generaal en het aanknopen van onderhandelingen met de Republiek, in de hoop om tot vrede of minstens tot een bestand te komen. Het is niet mijn bedoeling om het hele verloop van die al snel spaak gelopen onderhandelingen te reconstrueren, maar ik wil proberen om de rol van Boonen uit te lichten, tegen een summier gehouden achtergrond van algemene politieke ontwikkelingen.¹¹⁹

Boonen was een beschermeling van de aartshertogen en bleef ook na de dood van Albrecht in 1621 altijd zeer loyaal tegenover de Infante Isabella. Het respect was overigens wederzijds. De dood van Isabella op 1 december 1633 betekende dan ook niet alleen het einde van een tijdperk voor de Zuidelijke Nederlanden, maar maakte dat de aartsbisschop in de veranderde omstandigheden, met nieuwe landvoogden vanuit Spanje en een dominante politieke rol van de Spaansgetrouwe hoofd-voorzitter Pieter Roose, zijn draai opnieuw diende te vinden. Dat zou hij vooral doen als brugfiguur tussen de immer financieel behoeftige overheid en de Staten van Brabant – onderwerp voor een volgend hoofdstuk.

4.1 Boonen en de Raad van State

De Raad van State had van bij zijn oprichting in 1531 de taak om de landvoogd te adviseren over de “grote en belangrijke aangelegenheden”, maar had geen beslissingsmacht. De centrale overheid zag in dit orgaan vooral een manier om de statusgevoelige hoge adel bij het bestuur te betrekken, zonder er verregaand rekening mee te moeten houden. Concreet formuleerde de Raad adviezen inzake landsverdediging, binnenlandse veiligheid en buitenlands beleid. In de loop van de zestiende eeuw verminderde de invloed van de adel door de toetreding van een aantal juristen. Onder Albrecht en Isabella nam het aantal edelen aanvankelijk opnieuw toe, maar onder druk van oorlogs- en andere omstandigheden kwam het in 1630 tot een herschikking, met een uitbreiding door juristen en clerici.

Dat bij een uitbreiding van deze Raad aan aartsbisschop Boonen werd gedacht was geen toeval. Al in 1627 stelde Filips IV hem aan Isabella voor om te zetelen in een nieuw op te

¹¹⁹ R. Vermeir. *In staat van oorlog*, p. 9-96 voor onmisbare achtergrond bij de periode 1629-1634.

richten “Consejo de Comercio”. Voor Filips kwam het er blijkbaar op aan om de handelsvloot in de Nederlanden te versterken, waarvoor in Brussel een adviesorgaan in het leven moest geroepen worden dat Isabella moest bijstaan in “cosas importantes”, en dat ondergeschikt zou zijn aan een gelijkaardige “junta” in Madrid waaraan deze Raad diende te rapporteren. Filips suggereerde als leden een select gezelschap van vijf vooraanstaanden met naast Boonen de graaf van Bédmar (de Spaanse ambassadeur in Brussel), de *veedor general* (die verantwoordelijk was voor de controle op de legeruitgaven), de graaf van Coupignies (lid van de Raad van State) en de jurist en raadgever Pieter Roose.¹²⁰

Kardinaal Alonso de la Cueva, ambassadeur van de Spaanse kroon in Brussel, die zich altijd tegen onderhandelingen met de Noordelijke Nederlanden had verzet en zijn minachting had laten blijken voor de Raad van State, had na het verlies van 's-Hertogenbosch in september 1629 moeten inbinden en werd teruggeroepen naar Madrid. Zijn vervanger, de markies van Aytona, herstelde de Raad in ere en breidde hem uit met Boonen en met Gents bisschop Antonius Triest. Filips IV had in een bedankingsbrief aan aartsbisschop Boonen voor zijn ijver en trouw in tijden van “mauvais succes” – Boonen had in dat jaar een persoonlijke bijdrage van 8000 gulden geleverd voor de oorlogsvoering – nog geprobeerd om de gemoederen te sussen, maar die brief blonk vooral uit in vaagheid aangaande concrete engagementen vanuit Spanje. De koning kwam niet verder dan de hoop “qu’il plaira à notre Seigneur redresser mieux les affaires et eux [nos vassaux] donner le repos et consolation qu’ils méritent”, de vage belofte over de brug te komen “à la seureté d’iceux pays avec tout ce qui est nécessaire”, en het vertrouwen dat hij in Boonen stelde om “en ce qui se présentera pour l’advenir” dezelfde dienstbaarheid aan de dag te blijven leggen.¹²¹

In een brief van 19 december 1629 aan Filips IV pleitte Aytona concreet voor de opname van “dos ecclesiasticos” in de Raad, met als argument dat zij het meeste gewicht in de schaal konden werpen om de overheid te verzekeren van de steun van de bevolking, “wat niet gemakkelijk zou zijn omdat het volk heel erg het respect voor ons heeft verloren.”¹²² De toetreding van Boonen en Triest kwam dus op een goed moment en had uiteraard te ook

¹²⁰ Filips aan Isabella. 22 april 1627 (SEG, 196, f. 337; zie ook CCE, II, p. 327).

¹²¹ Filips IV aan Boonen. 26 oktober 1629 (AAM, Verzameling Kerk en Staat, 761).

¹²² Markies van Aytona aan Filips IV. 19 december 1629 (KBB ms. 16.147-48, f. 46-47).

maken met hun vooraanstaande positie in respectievelijk de Staten van Brabant en de Staten van Vlaanderen.¹²³ Boonen en Triest waren twee brugfiguren, “verknocht aan het Huis van Oostenrijk aan wie zij hun opgang in de kerkelijke hiërarchie te danken hadden”.¹²⁴ In tijden van onvrede met en afkeer voor het gevoerde centrale beleid kon hun aanwezigheid in de Raad, naar men hoopte, verzoenend werken.

Om tegemoet te komen aan de verzuchtingen van een geteisterde regio en van vooral Brabant dat zwaar te lijden had onder het krijgsgeweld en het verlies van 's-Hertogenbosch, een van haar kroonjuwelen, hadden de Staten van Brabant nog een andere démarche ondernomen. Ze hadden eind december 1629 Jean de Montmorency, graaf d'Estaires, met een “Instruction” opgestuurd naar Madrid, om er aan de koning en zijn *Consejo* verslag uit te brengen over de rampzalige toestand van het land. De elf bladzijden tellende instructie benadrukte de grote inspanningen die Brabant in de voorbije jaren had geleverd om de oorlogsvoering te bekostigen. Tegelijk bevatte de brief een aanklacht tegen het wangedrag van onderbetaalde soldaten en officieren die ongestraft plunderden en de inwoners van het land terroriseerden. De gevolgen van dat alles: armoede en miserie, die het onmogelijk maakten om de financiële bijdragen op het niveau van eertijds te houden. Dalende inkomsten door het terugvallen van het handelsverkeer en stijgende lasten zorgden voor grote problemen. Verder diende de graaf in Spanje een somber beeld te schetsen van het verlies van belangrijke steden zoals 's-Hertogenbosch en de dreigende teloorgang van andere, zoals Antwerpen, Maastricht en Hulst, als niet dringend iets zou gedaan worden aan het gebrek aan middelen. Als eerste oplossing stelden de Staten voor om werk te maken van het aanduiden van bekwame leidinggeevenden, met daarbij ook landgenoten, om zo de problemen beter te kunnen aanpakken en tegelijk de genegenheid van de bevolking te doen toenemen, of “pourveoir le pays de bons chieffs et renforcer les consaux d'estat et de guerre de nombre compétant des personnaiges tant du pays qu'autres experimentez en matière d'estat et de guerre, estant assuré que les consaux en nombre compétant et meslez donneront des advis plus solides et vigoureux, et que y entremenans ceux du pays leur expérience et cognoissance aux affaires de pardeca aydera le jugement et la résolution des autres et augmentera l'affection du

¹²³ J. Houssiau. “L'archevêque de Malines, conseiller d'État au XVIIe siècle”, p. 86 (bron CE 26, p. 146 en PSA, 1175/2, f. 201 v°.)

¹²⁴ R. Vermeir. “Oorlogsvloeck en Vredens Zegen”, p. 7-10.

peuple.”¹²⁵ De aanwezigheid van een handgeschreven kopie van deze instructie in het nagelaten archief van aartsbisschop Boonen zou er kunnen op wijzen dat hij er zelf ook de hand in gehad heeft.

Het waren trouwens de prelaten van diezelfde Staten van Brabant, en met Boonen voorop, die ook hier te lande een gelijkaardige voorzet hadden gegeven aan de centrale overheid en een verruiming van de Raad van State hadden bepleit in hun antwoord op de gevraagde bede voor 1630. Hun uitdrukkelijke vraag om eigen landgenoten (“naturelen van den lande”) meer te betrekken bij het gevoerde beleid omdat zij de grootste oorlogslast droegen en het dus verdienden inspraak te krijgen en op gelijke voet te worden behandeld met buitenlanders, werd zelfs vergezeld van een dreigement om de geldkraan dicht te draaien: “Voirts versuecken ende bidden de voors. prelaeten dat haere hoocheyt gedient sy de principaele affaires van lande te remitteren aen Raedt van Staete, ende dien te verstercken van sulcke personagen als zy wordt gedaen bij de voergaende remonstrantie van Staeten van Brabant desen aengaende overgegeven. Ende voer d’leste soo die naturelen vanden lande den meesten laste van d’oorloge syn dragende, ende over sulcx daervoor beneficie meriterende soo versuecken de voors. prelaeten dat haere hoocheyt gedient sy de goede handt aen te houden ten eynde by zijne majesteit. binnen de voers. thien maenden wordde genomen eene goede ende favorable resolutie van dat de voors. naturelen souden hebben gelycke posten, avantagien, ende commandementen als andere natien zonder eenige differentie, want anderssins voersien de voors. prelaeten dat het gebreck daer van sal causeren swaericheyten respecte van toecomende beden ende subsidien.”¹²⁶

Vooraf dat laatste onverholven dreigement moet indruk gemaakt hebben, want enkele maanden later stemde Filips IV in met het lidmaatschap van Boonen en ook Triest, bij patentbrief van 12 juli 1630, waarna ze op 15 juli de eed aflegden in handen van Isabella. Vanaf dan telde de Raad elf leden, waarvan naast nog zes edelen en twee vertegenwoordigers van

¹²⁵ Instructie van de Staten van Brabant aan graaf d’Estaires betreffende diens missie bij Filips IV over onder andere de zware fiscale lasten, de plunderingen en de economische malaise ten gevolge van de oorlog met de Republiek der Verenigde Provinciën. 21 december 1629 (AAM, *Verzameling Kerk en Staat*, 695). Zie ook R. Vermeir. *In staat van oorlog*, p. 29-31.

¹²⁶ Staten van Brabant aan Isabella. 24 januari 1630 (PSA, 707, f. 7-11; deels geciteerd bij S. Quaghebeur, *De politieke rol van de Staten van Brabant (1621-1648)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, Gent (1998), p. 80).

de geestelijke stand, ook drie juristen (samen met Boonen en Triest trad ook Pieter Roose, de vertrouweling van Olivares, toe).¹²⁷ In het charter van de aanstelling van Boonen verwees Filips IV uitdrukkelijk naar zijn “prudence, dextérité et aultres bonnes qualités” en werd ook een vergoeding van 1200 gulden per jaar voor deze functie toegezegd.¹²⁸ In een persoonlijke nota uit 1655, vlak voor zijn dood, gaf Boonen aan in totaal maar liefst 47.000 gulden te hebben ontvangen als “gages et profits du Conseil d’État depuis 1631 jusques à 1654 inclus”, wat betekent dat deze vergoeding in de loop der jaren nog stevig opgetrokken is geweest.¹²⁹

Merkwaardig is dat, na de tegemoetkoming van de overheid aan de verzuchtingen van de Staten van Brabant, op 3 februari 1631 diezelfde Staten in hun antwoord met betrekking tot de gevraagde bede voor dat jaar de bevoegdheid van de Raad van State en het aandeel daarin van landgenoten nog eens heel scherp stelden. Blijkbaar was het nogmaals nodig om gelijkwaardigheid te eisen tussen Spanjaarden en vertegenwoordigers van de Zuidelijke Nederlanden, om zo op de best mogelijk manier het hoofd te kunnen bieden aan de oorlogsproblemen: “Ende soe d’experience van vele jaeren in diversche occasien heeft bewesen dat de differentie onder de natien int stuck van avangarden, commandement, posten, eere ende andere preeminentien in d’oorloge heeft gecauseert diversche inconvenienten tot groote ondiensste van zijne majesteit ende verlies van lande, ende dat men voersiet indien daerinne niet en wordt geredieert dat in toecomende daergelycke inconvenienten souden mogen overcomen, waerdoer het landt soude comen te vallen in zyne uysterste ruine, ende deze bede niet en soude hebben het effect hetwelck doer de selve wordt verwacht, soe ist dat de voers. heeren prelaeten ende Edelen genootsaect syn te bespreken datter geene differentie onder de natien en sal wesen, ende dat dien volgende de naturelen van lande sullen hebben gelycke posten, avantgarden, avantajien, commandementen, eere ende preeminentien int stuck van d’oorloge als andere natien sonder eenige differentie.”¹³⁰

¹²⁷ Voor de (wisselende) samenstelling van de Raad van State in de jaren 1622-1648, zie R. Vermeir. *In staat van oorlog. Filips IV en de Zuidelijke Nederlanden. 1629-1648*. Maastricht (2001), p. 326.

¹²⁸ Charter van de benoeming van Jacobus Boonen tot lid van de Raad van State door Filips IV. 12 juli 1630 (AAM, *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, Fonds Boonen, 150 [1.18]).

¹²⁹ Bundel losse stukken over Jacobus Boonens werk en bezit (AAM, *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, Fonds Boonen, 227 [23]).

¹³⁰ Staten van Brabant aan Isabella. 3 februari 1631 (PSA, 707, f. 235).

Ook hier lijkt Boonen in zijn hoedanigheid als vertegenwoordiger van het eerste lid mee de pen te hebben vastgehouden, een bewijs van het feit dat hij wel bereid was om zijn politieke verantwoordelijkheid op te nemen, maar dan op gelijke voet met de door Spanje aangeduide bestuurders. Enkele dagen later richtte Boonen zich in een wanhopig schrijven rechtstreeks tot Filips IV om hem nogmaals te informeren over de rampzalige toestand waarin het land zich bevond en om de wens uit te drukken “qu’il ne fault guerres plus qu’encores une année semblable a celle de 1629 pour achever notre perte”. Hij benadrukte de grote financiële inspanningen die de ingezetenen van de Zuidelijke Nederlanden zich al vele jaren getroostten om de “hérétiques rebelles” te weerstaan, maar verwees andermaal naar de grote en ondraaglijke wanorde die slecht betaalde soldaten bleven veroorzaken, niettegenstaande eerdere beloften om hieraan te verhelpen. Het gevolg was dat de bevolking gefrustreerd raakte, “frustré de l’effect de ce qu’on luy a promis”, en dreigde te verzaken aan hun “ayde notable pour le service de sa Majesté.”¹³¹

De boodschap vanuit de Zuidelijke Nederlanden richting Madrid was nu toch wel duidelijk en werkte blijkbaar. Spanje antwoordde in 1631 met aanzienlijke troepenversterkingen (ruim 15.000 infanteristen en 1500 ruiters) en het opvoeren van geldzendingen (meer dan 4 miljoen escudo’s, tegenover ca. 1,5 miljoen in 1629 en 2,5 miljoen in 1630).¹³² Veel haalde het allemaal niet uit. De legerleiding verknoeide enkele geplande operaties en de verse middelen bleken ontoereikend om de vijand op afstand te houden. Het jaar 1632 kondigde zich somber aan.

4.2 Boonen en de Staten-Generaal (1632-1634)

Toen Eddy Put in een overzichtswerk over 450 jaar aartsbisdom Mechelen stelde dat Boonen “in tegenstelling tot zijn voorganger Hovius een belangrijke politieke rol speelde”, staafde hij dat vooral door te verwijzen naar de rol die Boonen speelde in de jaren 1632-1634, waarbij hij een uitgebreide delegatie leidde die namens de Zuid-Nederlandse Staten-Generaal met de Republiek in Den Haag onderhandelde over vrede. Put maakt daarbij ook uitdrukkelijk melding van het feit dat de aartsbisschop in de moeilijkste politieke momenten, zoals een samenzwering van edelen in de jaren na het débacle van ‘s-Hertogenbosch, loyaal bleef aan

¹³¹ Boonen aan Filips IV. 5 februari 1631 (AAM, Verzameling Kerk en Staat, 765). Klad.

¹³² R. Vermeir. *In staat van oorlog*, p. 45 en 327.

de aartshertogin en de kroon.¹³³ Ook in de *Oratio Funebris* stond de spreker stil bij de politieke betekenis van de overledene. Wreys stelde hem voor als een zeer trouwe dienaar van de koning, die daarvoor zelfs zijn eigen financiële middelen aansprak: zoals eerder gezegd 8.000 gulden in 1629 voor de strijd om 's-Hertogenbosch, maar ook nog eens 10.000 gulden in 1631 “ad bonum patriae”. Hij was het ook die volgens Wreys de aartshertogin toen overtuigd had om in Brussel te blijven en niet in paniek te vluchten voor de oprukkende Staatse legers. Voor het feit dat hij de vooraanstaande leden van de Staten van Vlaanderen en Brabant er in juni 1632 toe overhaalde om naar aanleiding van een samenzwering van edelen in handen van de landvoogdes opnieuw een eed van trouw af te leggen, was ze hem naar verluidt zeer dankbaar.¹³⁴

Hoe dan ook ging het met de politieke en militaire toestand in de Zuidelijke Nederlanden na 1629 van kwaad naar erger. Koninklijk ambassadeur Aytona, die aanvankelijk nog geloofd had in het keren van de krijgskansen in het voordeel van Spanje, moest in 1632 erkennen dat door de toegenomen dreiging vanuit de Republiek en nu ook Frankrijk die overwinning een illusie was. Het *Ejército de Flandes* bleek zelfs amper opgewassen tegen zijn defensieve taken, laat staan dat het tot een offensieve oorlog zou kunnen overgaan. Vooraanstaande edelen en legeraanvoerders als Hendrik Van den Bergh en de graaf van Warfusée liepen over naar de Republiek. Frederik Hendrik sloeg in mei het beleg op voor Maastricht. Het waren de Staten van Brabant die, uit schrik dat het leger van de Republiek Antwerpen zou aanvallen, het initiatief namen om Isabella en Aytona ertoe te bewegen een Staten-Generaal bijeen te roepen die de weg moest bereiden voor onderhandelingen van Staten (Brussel) tot Staten (Den Haag). Boonen nam daarbij het voortouw, samen met Johannes Druys (Drusius), de abt van de Parkabdij van Heverlee, en Filips van Arenberg, hertog van Aarschot, allen leden van de Staten van Brabant. Boonen en Aarschot zetelden tevens in de Raad van State. Het verloop van de Staten-Generaal, de voortgang (als dit woord al mag gebruikt worden) van de onderhandelingen met de Noordelijke Staten en de uitgesproken vijandige houding in Madrid

¹³³ E. Put. “Het elan van de katholieke hervorming.”, p. 101.

¹³⁴ G. Wreyns. *Oratio Funebris*, p. 14-15. De Staten van Brabant stuurden op initiatief van Boonen een veertigtal gedeputeerden naar het hof van de Infante (cf. S. Quaghebeur. *De politieke rol van de Staten van Brabant (1621-1648)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent (1998), p. 83).

tegenover deze ontwikkelingen werden door anderen al grondig beschreven.¹³⁵ Ik wil me in de volgende paragrafen specifiek richten op het aandeel van Boonen in dit alles.

Op 9 september 1632, enkele weken na de val van Maastricht, kwamen in totaal 76 afgevaardigden “des Estats des provinces du Pays-Bas obéissantes à Sa Majesté” samen in het stadhuis van Brussel, op uitnodiging van aartshertogin Isabella. De delegaties van Brabant en Vlaanderen waren met respectievelijk tien en elf leden de grootste en ook de belangrijkste (al ontbrak bij de delegatie van de Staten van Vlaanderen opvallend genoeg bisschop Triest, nochtans lid van de Raad van State). De eerste opdracht van de vergadering was het opstellen van een gezamenlijke nota voor Isabella, die onderhandelingen over vrede of een wapenstilstand met de Republiek mogelijk maakte. Op 12 september werd die aan haar gepresenteerd. In afwachting van het advies hierover van de markies van Aytona nam Boonen op 15 september het initiatief om de Staten te doen nadenken over de middelen die nodig waren “à la conservation de la religion et de l’Etat”. Hij hoopte daarmee dat ze zich tijdens eventuele onderhandelingen met de vijand over oorlog of een bestand niet naïef zouden opstellen, maar “avecq les armes en main et réputation convenable” het Noorden zouden tegemoet treden. Boonen wou dat de Staten zich op die manier ook indekten tegen kritiek van de bevolking indien er tijdens de vergaderingen territoriale verliezen zouden geleden worden zonder dat voldoende voorzorgen waren genomen.¹³⁶ De Staten stemden enthousiast in met dit principiële “armata manu”, waarvan ze oordeelden dat dit hun reputatie en die van de koning ten goede zou komen. Concreet betekende het evenwel dat ze met geld over de brug moesten komen om extra soldaten op de been te brengen en te houden. En dat bleek makkelijker gezegd dan gedaan. Voor een gewenste extra troepenlichting van 12.000 infanteristen en 2000 ruiters voor een periode van drie maanden was naar schatting een bedrag van iets meer dan 500.000 gulden nodig. De vertegenwoordigers in de Staten-Generaal moesten in de daarop volgende vergaderingen echter toegeven zelf niet bevoegd te zijn om deze middelen toe te staan. Ook de hertog van Aarschot beriep zich op zijn fiscale vrijheden als ridder van het Gulden Vlies om niet te moeten bijdragen. De discussie sleepte daarop nog een hele tijd aan en leverde ondanks druk van Isabella weinig concreets op. Het

¹³⁵ R. Vermeir. *In staat van oorlog*, p. 63-108, voor een uitvoerige beschrijving van de politieke ontwikkelingen in de jaren 1632-1634.

¹³⁶ L. Gachard, II, p. 17.

leek er dus op dat Boonen de zaken wat had overschat en zijn “gewapende hand” had overspeeld. Alleen de eerste twee leden van de Staten van Brabant, waaronder Boonen zelf dus, stemden op 28 september in met een bijdrage ten belope van een vierde van dit supplementair gewenste bedrag.¹³⁷

In Madrid was het nieuws van het bijeenroepen van een Staten-Generaal bijzonder slecht gevallen. In een brandbrief eiste Filips de onmiddellijke ontbinding ervan (“así deseo que se suspenda por ahora la junta de esos Estados”). Isabella diende volgens hem andere wegen te bewandelen om tegemoet te komen aan de verzuchtingen van de Staten dan die van een ontoelaatbare Staten-Generaal. Zijn afkeer voor deze volksvertegenwoordiging was duidelijk ingegeven door wat zijn grootvader Filips II had meegemaakt met de Staten-Generaal van 1576, die door de Spaanse kroon als een regelrechte staatsgreep was beschouwd en in zijn ogen geleid had tot de splitsing van de Nederlanden.¹³⁸ Het antwoord van de Infante was dat extreme situaties nu eenmaal extreme maatregelen vereisten. Ze verzekerde haar neef van de trouw van de leden van de Staten en zou de kansen die een onderhandeling met het Noorden bood niet laten liggen en dus de Staten-Generaal laten voortdoen. Belangrijk in haar ogen was dat de bevolking zou zien dat er actief gewerkt werd aan vrede, vóór dat aan hen nieuwe financiële bijdragen werden gevraagd.¹³⁹

Intussen waren de gedeputeerden het er wel over eens geraakt dat ze in de onderhandelingen met de Noordelijke Staten met hen eerst de krijtlijnen dienden af te bakenen waarbinnen de gesprekken zouden plaatsvinden. Daarom werd op 18 september een driekoppige delegatie aangeduid om in Maastricht met de prins van Oranje en de vertegenwoordigers van de Noordelijke Staten hierover te overleggen. Dat eerste contact was echter zwaar tegengevallen. De delegatie keerde terug met al meteen een hele reeks onverkwikkelijke militaire eisen, waaronder de onmiddellijke terugtrekking van alle Spaanse troepen uit nog nader door de Noordelijke Staten te bepalen steden. Het zag er voor de Staten-Generaal en de vredeswensen van de afgevaardigden bepaald niet goed uit, en de eigenlijke

¹³⁷ L. Gachard, II, p. 33.

¹³⁸ Over de geschiedenis en de organisatie van de Staten-Generaal, zie R. Wellens. “Staten-Generaal”. In: E. Aerts, M. Baelde, H. Coppens, H. De Schepper, H. Soly, A. Thijs en K. Van Honacker (eds.). *De centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden*. Brussel, 1994, p. 65-75.

¹³⁹ Filips IV aan Isabella. 27 augustus; Isabella aan Filips IV. 24 september 1632 (L. Gachard, I, p. 641-645).

onderhandelingen moesten dan nog beginnen. Aartsbisschop Boonen moest tegenover de Staten-Generaal zijn uiterste best doen “pour adoucir et modérer l’aigreur d’aucuns desdicts points qui sembloient fort rudes et odieux”, en de vergadering smeken om de net opgestarte gesprekken niet op te schorten.¹⁴⁰ Besloten werd om een nieuwe tienkoppige delegatie naar Maastricht te sturen, met ditmaal zwaargewichten als Boonen zelf en de hertog van Aarschot. Interessant is de vaststelling dat Boonen in laatste instantie nog geprobeerd heeft om zich aan deze opdracht te onttrekken. Op 5 oktober kwam het de Staten-Generaal ter ore dat hij zich tegenover Isabella had verontschuldigd voor de missie naar Maastricht. Daarop trok een delegatie naar haar om te vragen hier niet op in te gaan. Op 7 oktober rapporteerde de bisschop van Ieper dat Isabella in de audiëntie van twee dagen eerder had beloofd te doen wat ze kon om hem de opdracht te doen aanvaarden “nonobstant son indisposition”. Wat die “indisposition” concreet inhield, is niet duidelijk. Had Boonen gezondheidsproblemen? Een doktersrapport uit 1652 vermeldde dat hij al twintig jaar leed aan een “hernia intestinalis periculosissima” (een zeer gevaarlijke maagbreuk), wat ons inderdaad terugbrengt naar 1632.¹⁴¹ Vervolgens werden ook de bisschoppen van Namen en Arras ingeschakeld om hem te overhalen. De druk werd zo wel heel groot, en uiteindelijk stemde hij toe. We kunnen de reis van het gezelschap volgen in het *itinerarium* dat Boonen bijhield van zijn verplaatsingen. Op 10 oktober noteerde hij “vandaar [Brussel] naar Leuven en Tienen”. Op 11 oktober ging het via Zoutleeuw en Sint-Truiden naar Tongeren, en op 12 oktober kwam hij aan in Maastricht.¹⁴²

Daar speelden de onderhandelaars van de Noordelijke Staten het wel heel hard. Twee weken lang gaven ze niet thuis, waarna ze aan de Zuid-Nederlandse delegatie voorstelden om Maastricht in te ruilen voor een andere locatie “om dat de peste hier in de stad seer grasseert ende augmenteert”.¹⁴³ Ze stelden 's-Hertogenbosch voor, omdat die stad “buyten infectie” was. Op 12 november wijzigden de plannen nogmaals: niet in 's-Hertogenbosch, maar in Den

¹⁴⁰ L. Gachard, I, p. 174-175 ; II, p. 36.

¹⁴¹ J. de Lare, R. Vander Borcht en P. Meerstraten, artsen, aan Leopold Willem. 28 februari 1652 (KBB ms. 16.518-20, 19, f. 61). “Testimonium medicorum de valetudine archiepiscopi Iacobi Boonen”.

¹⁴² Registers met persoonlijke agenda's van Jacobus Boonen, 1622-1655 (AAM, *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, Fonds Boonen, 226 [22]).

¹⁴³ Briefwisseling van de Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën met hun gedeputeerden in Maastricht, de prins van Oranje en hun hotelmeester die moest zorgen voor de logistieke ondersteuning van de delegatie, (L. Gachard, I, p. 330-343).

Haag zouden de onderhandelingen plaatsvinden. De Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën gaf hieraan de voorkeur “vermits in ’t winter-saisoen de stadt van den Bosch, als de rivieren onclaer syn, over andere weegen nauwelick van hier derwaerts is accessibel.” Deze nieuwe plannen werden door de Zuid-Nederlandse delegatie op tandengeknars onthaald, want vergaderen in een door en door katholieke stad die nog maar drie jaar in vijandige handen was, stond hen wel aan, maar men kon niet anders dan zich schikken naar de wil van de gastheren. Het zinde Boonen en de zijnen volgens Staatse briefwisseling al helemaal niet om met groot gevolg door vijandig territorium te reizen, de pijnlijke lotgevallen van zijn ooit zwaar belaagde schoonbroer Pieter Peckius indachtig (cf. supra) en “mede geconsidereert dat eenige van haer in geestelick habyt solden kommen”. Gevreesd werd dat de uiterlijke kenmerken van katholiek geloof bij een aantal delegatieleden, waaronder dus de aartsbisschop, slecht zouden worden onthaald door de bevolking van de protestantse gebieden. Ook deed de keuze voor Den Haag twijfels rijzen bij de “vrie exercitie van haer religie” en bij de kwaliteit van de logeergelegenheden. De Noord-Nederlandse afgevaardigden probeerden de bezorgdheden van de tegenpartij weg te nemen, maar hielden voet bij stuk. Uiteindelijk verliet het gezelschap op 27 november Maastricht. Opnieuw geeft het *itinerarium* van Boonen inzicht in de afgelegde weg: via Bree (27), Eindhoven (28), ’s-Hertogenbosch (29), Gorcum (2 december), Dordrecht (3) en zo naar Den Haag, waar men op 4 december aankwam. Over de praktische organisatie van deze reis onderhielden de Noordelijke verantwoordelijken een drukke correspondentie met de steden op het traject en de begeleiders van het uitgebreide konvooi. Het ordewoord tijdens de verplaatsingen was “stillicheyt”. De stedelijke overheden werden aangemaand om geen overdreven aandacht te besteden aan het voorbijtrekkende gevolg, zeker geen banketten of speciale ontvangsten te voorzien en strikt de orde te handhaven in geval van verstoringen. Niettegenstaande de eerdere garantie dat reizen in vol geestelijk ornaat geen probleem zou vormen, kreeg Boonen voor afreizen toch de raad mee “habyten ende clederen sulx nae derselver gelegentheyte [te] approprieren, dat ’t gemeene volck deser landen daerdoor de minste nieuwicheyt wierde voortgebracht.”

Pas op 7 december, bijna twee maanden na het vertrek uit Brussel, zou Boonen in naam van de onderhandelaars van het Zuiden voor het eerst officieel het woord kunnen nemen om het opzet van hun vredesmissie uit de doeken te doen, meteen het startsein voor de gesprekken.

Bijna tegelijk kwam in Brussel een nieuwe boze brief toe van Filips IV waarin hij zijn ontstemdheid uitte over het initiatief van zijn tante Isabella om een Staten-Generaal in het leven te roepen en een delegatie naar Maastricht te sturen in het kader van vredesonderhandelingen. Filips beschouwde de Staten-Generaal als een eerste stap naar de ondergang en Isabella kreeg het bevel te waken over het behoud van het koninklijk gezag.¹⁴⁴

Na de voorzichtige en bereidwillige openingstoespraak van Boonen, waarin hij de hoop uitdrukte om door middel van een bestand of vrede een einde te kunnen maken aan een lange en bloedige oorlog in de Nederlanden, nam de voorzitter van de Haagse Staten-Generaal het woord. Hij legde in zijn antwoord de verantwoordelijkheid voor de oorlog ondubbelzinnig bij de “ambitie van diegeene wiens begeerten noch het Oosten noch het Westen heeft connen versadigen, maer staende nae een absolute monarchie, hebben oock gepoocht door verdruckinge van dezen Staet te weege te brengen den geheelen onderganck van de resterende vryheyt, rechten ende privilegien van de provincien van d’andere zyde.” Deze woorden hielden een verwijzing in naar de Spaanse monarchie, die in de ogen van de voorzitter niet alleen de onderwerping van de Noordelijke Nederlanden betrachtte, maar aldus ook de ondergang van de Zuidelijke Nederlanden dreigde te veroorzaken. Anders gezegd, als Boonen en de zijnen dachten dat ze aan de onderhandelingstafel konden aanschuiven in naam van de Spaanse koning, was hun missie bij voorbaat tot mislukken gedoemd. Het onderhandelingsmandaat van de delegatie van de Brusselse Staten-Generaal was Den Haag ook niet geheel duidelijk. Was men gekomen om een akkoord te sluiten van Staten tot Staten? Handelden ze in opdracht van de Infante? Welke garanties hadden ze dat Filips IV een eventuele overeenkomst zou aanvaarden? Hoe ver konden de onderhandelaars gaan in het doen van toegevingen, ook wanneer die aangelegenheden betroffen buiten de Zuidelijke Nederlanden, zoals de overzeese gebieden? In de loop van de maand december zou men zesmaal samenzitten om die onduidelijkheden uit te klaren. Vooral in de vijfde conferentie werd het vage onderhandelingsmandaat pijnlijk duidelijk. Op de Staatse vraag of de Zuid-Nederlandse onderhandelaars “geauthoriseert waeren door den Coninck”, moesten ze neen antwoorden en evenmin konden ze garanderen dat ze Filips zouden kunnen verplichten tot goedkeuring van “saecken buyten Nederlant”.¹⁴⁵ Niet alleen de afbakening van

¹⁴⁴ Filips IV aan Isabella. 11 december 1632 (L. Gachard, II, p. 645).

¹⁴⁵ Verslagen van de zes conferenties, gehouden tussen 13 en 23 december 1632 (L. Gachard, I, p. 354-379).

het kader waarbinnen de onderhandelingen zouden plaatsvinden zorgde voor problemen, ook een uitgebreide eisenbundel met twintig nieuwe voorwaarden die het Noorden op tafel legde, was voor de Zuidelijke delegatie een “koude douche”.¹⁴⁶ Naast militaire en commerciële zaken, waaronder de terugtrekking van alle Spaanse troepen uit de Nederlanden en gelijke voorwaarden voor Noord- en Zuid-Nederlandse handelaars in alle landen van Filips IV, eiste het Noorden garanties van vrije godsdienstbeleving voor protestanten in alle landen van de Spaanse kroon, dus ook in de Zuidelijke Nederlanden. Het is niet duidelijk hoe Boonen op dit laatste punt heeft gereageerd, maar feit is dat het botste met alles waarvoor hij in zijn religieuze praktijk stond. Godsdienstvrijheid voor andersgelovigen in het Zuiden stond haaks op al zijn geleverde inspanningen voor de katholieke disciplinerende van gelovigen/onderdanen in zijn Mechelse kerkprovincie.

Daarop besliste men om vier vertegenwoordigers terug naar Brussel te sturen met de vraag wat te doen en om een duidelijker omschreven mandaat te krijgen van de Staten en van de Infante. Boonen was een van hen, samen met de hertog van Aarschot. Op 28 december vatten ze de terugreis aan, over Rotterdam en Antwerpen. Op 31 december kwamen ze aan in Brussel, waar ze onmiddellijk bij de Infante en aan de Staten-Generaal verslag uitbrachten over de moeilijke gang van zaken. Bovendien werden ze in Brussel nu ook opgewacht door Pieter Roose, die vanuit Spanje was aangekomen met een uitgebreid mandaat om, geheel in overeenstemming met de wensen van Filips IV, de Staten-Generaal stokken in de wielen te steken en nog het liefst van al onmiddellijk af te voeren. Een vrolijk nieuwjaarsgeschenk voor de onderhandelaars was dit niet. Het is daarom bijna onbegrijpelijk dat een verstandig iemand als Boonen, gegeven de sombere vooruitzichten van de onderhandelingen en de verhoogde tegenkanting vanuit Spanje, de feitelijke situatie niet onder ogen wou of kon zien en de handdoek niet in de ring gooide. Blijkbaar zat hij zo vast aan zijn mandaat en zijn verantwoordelijkheden van aartsbisschop, topvertegenwoordiger van de Staten van Brabant, lid van de Raad van State en initiatiefnemer tot de Staten-Generaal, dat er na het ferme “armata manu” van september 1632 voor hem geen weg terug meer was en hij de kelk van de onderhandelingen tot op de bodem moest drinken, hopen allicht dat Noorden er zelf eerst de stekker zou uittrekken – wat niet gebeurde, want zij hadden het voordeel aan hun kant.

¹⁴⁶ R. Vermeir. *In staat van oorlog*, p. 70.

Na de terugkeer van Boonen en Aarschot uit Den Haag werd in Brussel duchtig onderhandeld over het statuut van de onderhandelaars en hun voorstel om een akkoord te kunnen maken van Staten tot Staten. Boonen en Aarschot moesten nu Aytona, legerleider don Gonzalèz de Cordoba én Roose er van te proberen overtuigen dat indien dit niet werd toegestaan “ce pourroit causer rupture du traicté, et consécutivement plusieurs inconvénients”.¹⁴⁷ Op 14 januari stelden de vier uit Den Haag teruggekeerde afgevaardigden voor om Roose volledig te informeren over de inhoudelijke punten van de tot dan gevoerde onderhandelingen, maar de Staten-Generaal weigerde om de informatie die ze eerder aan Aytona en Gonzalèz doorgegeven hadden, ook te delen met Roose “de crainte qu’elle causeroit retardement ou empeschement du traitté”, waarop Boonen nogmaals aandrang om de hoofd-voorzitter volledig te mogen inlichten.¹⁴⁸ De Staten stemden uiteindelijk toe en gaven de onderhandelaars de vrijheid om dat dan maar naar eigen goeddunken te doen. Het resultaat van een maand crisisoverleg en pendeldiplomatie van Boonen en Aarschot namens de Staten-Generaal met de Infante, Aytona, Gonzalèz en Roose, was dat de delegatie op 27 januari opnieuw naar Den Haag kon vertrekken met weliswaar de garantie dat de Staten alles zouden ratificeren wat hun gedelegeerden als “plaatsvervangende gevolmachtigden van de koning” overeenkwamen, maar met een absoluut voorbehoud tegenover een aantal inhoudelijke eisen van het Noorden. Intussen waren in het Noorden de voorbereidingen voor een nieuwe militaire campagne op gang gekomen en was het in het Zuiden bang afwachten wat het jaar zou brengen. Het antwoord van de Noordelijke Staten kwam er op 1 april in de vorm van een ultimatum. Het Zuiden diende binnen de veertien dagen in te stemmen met een lichtjes herwerkte eisenbundel én te zorgen voor een persoonlijke verklaring van zowel de Infante als de koning dat ze inderdaad zouden instemmen met wat de gedelegeerden overeenkwamen.

Op 5 april verscheen Boonen, na een tocht van Rotterdam naar Antwerpen over het water, opnieuw in de Staten-Generaal met een kort verslag van wat zich de voorbije maanden in Den Haag had afgespeeld en met het ultimatum waarvan sprake. Het voorstel was om de volgende dag spoedoverleg te houden ten huize van Gonzalèz, in aanwezigheid van Aytona (die een geplande reis had moeten uitstellen), Roose, en een beperkte delegatie met o.a. de

¹⁴⁷ L. Gachard, II, p. 123 (10 januari 1633).

¹⁴⁸ L. Gachard, II, p. 126.

aartsbisschop, Aarschot, de bisschoppen van Ieper en Namen, en de prelaten van Park en Saint-Amand. Dit overleg sleepte evenwel langer aan, voorbij de deadline van het ultimatum. Roose maakte uiteraard geen haast in het behandelen van de inhoudelijke punten. Een dringende brief van de in Den Haag achtergebleven onderhandelaars bracht de Staten-Generaal er toe om Boonen samen met de bisschop van Ieper en de hertog van Aarschot naar Isabella te sturen met de vraag “d’ordonner audict président d’expédier promptement, sans ultérieure dilay, la consulte sur lesdicts poincts”.¹⁴⁹ Daarop volgde de ene na de andere vergadering om uit de impasse te geraken, met delegaties en audiënties over en weer en met telkens met Boonen nadrukkelijk aanwezig. Het “project d’instruction” dat Roose op 27 april op papier had gezet voor de delegatie naar Den Haag beantwoordde echter niet aan de wensen van de leden van de Staten-Generaal. Hun besluit was om opnieuw een delegatie naar de Infante te sturen met de vraag “en cas qu’elle désire que le traicté fût continué, de faire donner incontinent et sans remise les instructions nécessaires pour le retour desdicts commis”.¹⁵⁰ Opnieuw werd Boonen op pad gestuurd, met Aarschot en de bisschoppen van Ieper en Namen. Het probleem lag evenwel bij Roose. De ontwerp-instructie die de Staten zelf hadden opgesteld, werd hem door een kleine delegatie (ditmaal zonder Boonen) ter ondertekening voorgelegd. Hun verslag is verhelderend inzake de positie van Roose: “qu’il estoit porté à la trêve, mais qu’il ne pouvoit faire chose contre son opinion, à laquelle iroit de sa teste, pour le péril qu’il y auroit d’intéresser la souverainité du Roy, [... et] qu’il ne signeroit.”¹⁵¹ Op aanraden van Aytona en Gonzalès liet Isabella de instructie dan maar ondertekenen door audiencier Verreycken, waarna de delegatie op 11 mei opnieuw kon afreizen, via Antwerpen en Zevenbergen. Op 13 mei was men terug in Den Haag voor gesprekken waarvan niemand nog kon geloven dat ze tot iets concreets zouden leiden. De delegatie moest er vaststellen dat de Noordelijke Staten er alleen op uit waren om “pour quelque temps traîner le traicté sans achever.”¹⁵² Op 20 juni was Boonen terug in Brussel en hij zou op grond van de gegevens in zijn *itinerarium* niet meer terugkeren naar Den Haag. De fut was er bij hem wellicht uit, want de leden van de Staten-Generaal moesten hem nadien meerdere malen uitdrukkelijk aanschrijven om op hun vergaderingen te verschijnen.

¹⁴⁹ L. Gachard, II, p. 186-187 (18 april 1633).

¹⁵⁰ L. Gachard, II, p. 191 (27 april 1633).

¹⁵¹ L. Gachard, II, p. 194-195 (30 april 1633).

¹⁵² L. Gachard, II, p. 225.

Verdween Boonen nu stilaan naar de achtergrond, de Staten-Generaal bleven druk zetten om tot een onderhandelde vrede te komen. Na een stevig schrijven van Filips IV op 12 juni waarin hij Isabella liet weten dat de voorwaarden op basis waarvan nu werd onderhandeld onbespreekbaar waren, begonnen ook zij en Aytona in te zien dat ze begin mei hun bevoegdheid te buiten waren gegaan, en namen ze tegenover de Staten meer en meer een aarzelende houding aan. Daarom vatten de Staten het plan op om, met toestemming van Isabella, maar aanvankelijk zonder medeweten van Roose, een rechtstreekse delegatie naar Madrid te sturen. Gedacht werd daarbij aan de hertog van Aarschot en de bisschop van Ieper. Die laatste haakte af, waarna zijn plaats werd ingenomen door Karel Schotte, Brussels pensionaris en op de Staten-Generaal vertegenwoordiger van de Brabantse derde stand. Een goede bekende en vertrouweling ook van Boonen, met wie hij een intense correspondentie onderhield, zoals blijkt uit een nog te bespreken brief. Ook de relatie van Boonen met de hertog van Aarschot, zoon van Karel van Arenberg, kan trouwens niet anders dan goed geweest zijn. Niet dat het veel betekent, maar in het Arenbergarchief vond ik een mooie troostbrief van Boonen aan de hertog, naar aanleiding van het overlijden van diens 28-jarige echtgenote Isabella Claire de Berlaymont drie dagen eerder.¹⁵³ Bovendien waren de twee in de maanden september 1632 tot mei 1633 samen opgetrokken tijdens de onderhandelingen en hadden ze een hele tijd in Maastricht en Den Haag doorgebracht. Dat moest toch een band scheppen?

Aarschot en Schotte vertrokken in november. Intussen werden de geruchten van een mogelijke betrokkenheid van de hertog bij een samenzwering van edelen in 1632 hardnekkiger en zag Isabella in dat de Staten-Generaal makkelijker ontbonden konden worden wanneer Aarschot, die in die Statenvergadering een dominante rol speelde, van het toneel was verdwenen. De val stond voor hem klaar in Madrid. Maar Isabella zou de kruisverhoren waaraan hij daar werd onderworpen en zijn uiteindelijke arrestatie niet meer meemaken. Haar gezondheidstoestand verslechterde plots eind november en op 1 december overleed ze.

¹⁵³ Boonen aan Arenberg. 12 augustus 1630 (ACA, Correspondentie van Philippe van Arenberg, 99).

Het overlijden van aartshertogin en landvoogdes Isabella zorgde voor een beleidsvacuüm dat in afwachting van de komst van een nieuwe landvoogd ingevuld werd door een interim-regering waarvan ook Boonen deel uitmaakte. Dit voorlopig bestuur was door Filips IV al in 1630 geregeld en in de vorm van een instructie overgemaakt aan onder anderen de aartsbisschop.¹⁵⁴ Tot de intrede van de nieuwe landvoogd kardinaal-infant don Fernando, jongere broer van Filips IV, op 4 november 1634, nam Boonen samen met vijf anderen op papier althans het bestuur van de Zuidelijke Nederlanden waar. In de feiten lag de macht al van dag één bij de markies de Aytona, met “poderes amplissimos”.¹⁵⁵ Boonen dankte de koning niettemin wel heel onderdanig voor het vertrouwen en de eer: “Je n’eusse jamais osé seulement imaginer que ma petitesse seroit oncques tant honorée que de me voir choisy par Votre Majesté entre les six ausquels elle a été servie de confier la charge provisionelle du gouvernement politique de ses pays pardeca au triste cas advenu du trespas de la Serenissima Infante...”¹⁵⁶

De officiële ontbinding van de Staten-Generaal was na het overlijden van Isabella en de arrestatie van Aarschot op 15 april 1634 maar een kwestie van weken meer. Op 18 juni gaf Filips IV de nog resterende onderhandelaars in Den Haag de opdracht om naar huis terug te keren en verklaarde hij de Staten-Generaal voor beëindigd. De gedeputeerden konden, voor zover ze dat nog niet gedaan hadden, naar huis terugkeren. Wat bevreemdt, is dat in geen enkel document een reactie van Boonen te vinden is op de ontbinding van de Staten-Generaal, op één brief na waarin Boonen meldde dat er bij hem thuis enkele malen was vergaderd over onkostennota’s en de verdere financiële afwikkeling van de voorbije periode.¹⁵⁷ Veel later noteerde hij dat hij voor “espargne et gages vacations de l’assemblée des Estats generaux” 10.000 gulden ontving.¹⁵⁸ Ook over de arrestatie van de hertog van Aarschot bleef het vanwege Boonen stil. In zijn persoonlijk archief zit een om meerdere redenen merkwaardige brief aan Karel Schotte in Madrid, van vlak voor de ontknoping van

¹⁵⁴ Instructie van 4 maart 1630 (AAM, *Verzameling Kerk en Staat*, 796). Het interim-bestuur bestond uit 6 leden. De markies van Aytona en Don Carlos Coloma waren verantwoordelijk voor het militaire bestuur. De hertog van Aarschot, de markies de Fuentes, de graaf de la Feira én aartsbisschop Boonen werden aangeduid om het burgerlijk bestuur waar te nemen (cf. J. Poukens, *Inventaris*, p. 148-149).

¹⁵⁵ R. Vermeir, *In staat van oorlog*, p. 80.

¹⁵⁶ Boonen aan Filips IV. 12 december 1633 (AAM, *Verzameling Kerk en Staat*, 797). Kladd

¹⁵⁷ Boonen aan Aytona. 22 augustus 1634 (AAM, *Verzameling Kerk en Staat*, 715).

¹⁵⁸ Bundel losse stukken over Jacobus Boonens werk en bezit (AAM, *Archivalia over de Aartsbisschoppen van Mechelen*, Fonds Boonen, 227 [23]).

het Aarschotdrama, maar toen het net rond de hertog zich al aan het sluiten was. Ook in dit persoonlijk en vertrouwelijk schrijven niets over de onfortuinlijke hertog. Bestond bij Boonen de vrees dat een mogelijke verwijzing naar het lot van Aarschot hem of Schotte kwalijk zou worden genomen? Men kon er uiteraard van uitgaan dat hun briefwisseling werd gelezen. Wat deze brief wel bewijst, was dat Boonen tot in maart 1634 bleef geloven in een overeenkomst met het Noorden, op voorwaarde dat men zich van Zuid-Nederlandse zijde maar sterk genoeg toonde en de vertegenwoordigers van de Republiek zou kunnen overtuigen van de economische voordelen van een akkoord. Hij benadrukte wel meermaals dat de onderhandelaars tijdens de hele duur van de onderhandelingen niets gedaan hadden dat indruiste tegen de trouw aan de koning en dat loyaliteit aan hem steeds voorop had gestaan. Opvallend, in het licht van mogelijke onderschepping van post, is dat hij Schotte uitdrukkelijk vroeg om hun correspondentie geheim te houden, en voorstelde om, in het geval dat Schotte nog lang aan het hof van Filips zou vertoeven, voortaan met gecodeerde boodschappen te werken. Omwille van het interessante van de brief, geef ik hem achteraan integraal als bijlage 4.

Na het opdoeken van de Staten-Generaal vond de markies d'Aytona het tenslotte toch nodig om begin juli Boonen, "en esta ocasión de la separacion de los Deputados de los Estados y retorno a sus Provincias" nog eens persoonlijk te bedanken voor zijn dienstbaarheid aan de koning, en voor zijn "zelo, autoridad y prudencia", die helemaal in overeenstemming was gebleken met de "grande confianza" die de koning in hem had.¹⁵⁹

4.3 Een paradoxale conclusie

Uiteindelijk zou de hele mislukking van de gevoerde onderhandelingen in de Zuidelijke Nederlanden paradoxaal genoeg leiden tot een versterking van de Spaanse macht. Door hun verknochtheid aan de koning, aan wie de Staten op aansturen van Boonen in 1632 een hernieuwde eed van trouw hadden afgelegd, en het naar voor schuiven door de onderhandelaars van de Republiek van voor het Zuiden onaanvaardbare eisen, waren de onderhandelingen van meet af aan tot mislukken gedoemd. Spanje zat nu eenmaal in een zwakke onderhandelingspositie en de Republiek maakte daar goed gebruik van. Al eind 1632

¹⁵⁹ Aytona aan Boonen. 7 juli 1634 (AAM, *Verzameling Kerk en Staat*, 715).

was duidelijk dat de kansen op vrede op die manier uiterst gering waren. De onderhandelaars, met aartsbisschop Boonen op kop, hadden bij hun vertrek naar Den Haag gezworen dat ze niets zouden doen of zeggen wat tegen de katholieke godsdienst of tegen hun gehoorzaamheid aan de koning in ging en botsten zodoende in Den Haag op een muur van onbegrip. De schuld voor het mislukken van de onderhandelingen kon zo aan de onverzettelijkheid van het Noorden worden toegeschreven, wat de gehechtheid van de Zuidelijke Nederlanden aan de Spaanse kroon versterkte. Dat ze van de Republiek niets te verwachten hadden, was pijnlijk gebleken.¹⁶⁰

Boonen had de delegaties naar Maastricht en Den Haag aangevoerd. Hij had zijn gewicht in de schaal had geworpen om in Den Haag tot een compromis te komen, weliswaar binnen de krijtlijnen van een mandaat dat loyaal bleef aan het centrale gezag, en dat vanaf begin 1633 sterk bewaakt werd door Pieter Roose, waakhond van Madrid. Isabella, zovele jaren Boonens beschermvrouwe, was overleden. De Staten-Generaal was ontbonden. De edelen die een samenzwering hadden beraamd in 1632 waren opgepakt en de dominante hertog van Aarschot, die van de samenzwering op de hoogte was geweest, er mee had geflirt, maar uiteindelijk toch trouw gebleven was aan het centrale gezag, had zijn contacten en het feit dat hij daarover gezwegen had, met Spaanse gevangenschap bekocht. Hij zou zijn thuis nooit meer terugzien, maar overleed in Madrid in 1640. De nieuwe politieke realiteit in de Zuidelijke Nederlanden was met de intrede op 4 november 1634 van kardinaal-infant don Fernando, een landvoogd *van den bloede*, helemaal een feit. Boonen zou zich aan die nieuwe realiteit snel weten aan te passen en voortaan meer op de achtergrond opereren, op enkele markante gevallen na, die in een volgend hoofdstuk aan bod komen.

¹⁶⁰ R. Vermeir. "Oorlogsvloeck en Vredens Zegen", p. 12-14.

5. Ad patriae bonum

De nieuwe landvoogd kardinaal-infant Don Fernando, broer van Filips IV, kon een fraai militair palmares voorleggen en had na de dood van Isabella in 1633 de hoop op beterschap gevoed, maar een Staats offensief, in een bondgenootschap met Frankrijk dat Spanje in 1635 de oorlog had verklaard, leidde tot een totale ontreding in de Zuidelijke Nederlanden. Een gecoördineerde en ongemeen brutale aanval van Staatse en Franse troepen in Brabant in juni 1635 leidde tot de verwoesting van Tienen en omstreken. Duizenden mensen sloegen op de vlucht. Ternauwernood ontsnapte het Zuiden aan de ondergang door een interventie van de troepen van keizer Ferdinand II. Het gevolg was wel dat de eenheid in het Zuiden groter werd en dat de Staten guller dan ooit tevoren met geld over de brug kwamen voor de verdediging van het land.¹⁶¹

Na het ongeluksjaar 1635 volgde in 1637 de val van Breda. Op het Iberische schiereiland kwamen Catalonië en Portugal in opstand. In 1640 namen Franse troepen van Lodewijk XIII Atrecht in. De Spaanse Nederlanden verloren steeds meer terrein. De kardinaal-infant had zijn best gedaan om ondanks chronisch geldgebrek op te tornen tegen een dubbele vijand en probeerde onophoudelijk Madrid te overtuigen van de noodzaak een bestand te sluiten met het Noorden, om zich te kunnen concentreren op het gevaar uit Frankrijk, maar het mocht niet baten. Olivares en zijn vertrouweling Pieter Roose bleven zich in de jaren 1630 verzetten tegen onderhandelingen. Pas toen het Spaanse rijk in 1640 dreigde te imploderen, kwamen er kleine barsten in de Madrileense onverzettelijkheid en werd vrede met de Noordelijke Nederlanden in overweging genomen, zij het nog steeds onder voorwaarden die het Noorden nooit zou aanvaarden: erkenning van de soevereiniteit van de Spaanse koning, teruggave aan Spanje van enkele door het Noorden veroverde steden, vrije godsdienstbeleving, heropening van de Schelde en dies meer.

¹⁶¹ R. Vermeir. "Het Spaanse bestuur na 1621". In: P. Janssens (red.), *België in de 17de eeuw. De Spaanse Nederlanden en het prinsbisdom Luik*, Band I, Gent (2006) p. 144-151, hier p. 147. Voor de algemene ontwikkelingen in de hier behandelde periode is het werk *In Staat van oorlog. Filips IV en de Zuidelijke Nederlanden, 1629-1648* van René Vermeir onmisbaar.

In 1641 stierf de landvoogd op amper 32-jarige leeftijd. Zijn interimaris, Francisco de Melo, boekte in 1642 enkele bescheiden militaire successen, maar in 1643 liep het opnieuw grondig fout, met een verpletterende nederlaag tegen het Franse leger in Rocroi en de val van de stad Thionville. Het bracht Melo ertoe om eind 1643 aan Madrid een vredesvoorstel te adviseren met de Republiek “tegen gelijk welke prijs en onder gelijk welke voorwaarden.”¹⁶² Spanje zou de kelk tot op de bodem moeten ledigen: in 1644 gingen Grevelingen en Sas van Gent verloren. In 1645 werd het Waasland toneel van strijd en plunderingen en viel Hulst. In dramatische bewoordingen getuigde Georges de Brimeux, *maître de camp* in het kwartier van Burcht, in september 1646 aan zijn oom Jacobus Boonen over de oorlogsproblemen waarmee het Wase platteland geconfronteerd werd: “Les Francois qui sont ioincts au Prince d’Orange ont entierement pillé et ravagé le Pays de Waes”.¹⁶³ Boonen was daarop zelfs bereid om het zilverwerk uit de kerken van zijn kerkprovincie te verkopen ten einde de staatskas te spijsen, een initiatief waartegen de koning zich met klem verzette.¹⁶⁴ Spanje ging overstag. In 1646 erkende het de Staatse onafhankelijkheid, deed het onvoorwaardelijk afstand van de Generaliteitslanden en aanvaardde het de sluiting van de Schelde. In 1647 volgde de erkenning van de Staatse veroveringen in de Oostelijke en Westelijke Indiën. Op 30 januari 1648 werd in Munster de definitieve verdragstekst getekend.

Het is niet gemakkelijk om voor de jaren 1634-1648 een duidelijk en samenhangend beeld te krijgen van de politieke rol die aartsbisschop Boonen speelde, omdat hij maar nu en dan op de voorgrond trad en de bronnen schaars en versnipperd zijn. Na de dood van Isabella, de mislukking van de Staten-Generaal waarin hij zich verregaand geëngageerd had en het aantreden een nieuwe leiding in de Zuidelijke Nederlanden, met kardinaal-infant don Fernando, broer van Filips IV, als landvoogd en Pieter Roose in de rol van Spaanse waakhond, lagen de kaarten nu eenmaal anders. In dit laatste hoofdstuk wil ik proberen om toch enkele lijnen uit te zetten, zoals die van zijn verzet tegen de mogelijke aanduiding in 1644 van don Juan, de bastaardzoon van Filips IV, als opvolger voor de in 1641 overleden kardinaal-infant en, veel belangrijker, van zijn betekenis als financieel bemiddelaar tussen de centrale overheid

¹⁶² R. Vermeir. “Oorlogsvloeck en Vredens Zegen”, p. 19.

¹⁶³ Georges de Brimeux aan Boonen. 11 september 1646 (AAM, *Verzameling Kerk en Staat*, 775). Georges de Brimeux was de zoon van Boonens zus Gertrudis Antonetta en Charles de Brimeux.

¹⁶⁴ Castel Rodrigo aan Filips IV. 16 oktober 1646; Filips IV aan Castel Rodrigo. 11 december 1646 (CCE, III, p. 600-601).

en de Staten van Brabant. Als Boonen in de jaren 1634-1648 een rol van betekenis heeft gespeeld, dan was dat vooral als geldschieter die anderen tot voorbeeld wou strekken en als iemand die zijn eigen Staten, waar hij een prominente plaats innam, in de mate van het mogelijke aanjoeg om met geld over de brug te komen in het belang van het land, *ad patriae bonum*, zoals Wreys het in zijn begrafenisrede voor Boonen treffend samenvatte.¹⁶⁵ Het was ook in het kader van de Brabantse financiële bijdragen in de jaren 1644-1645 dat de vredeswens van deze Staten, met Boonen op kop, opnieuw sterk op de voorgrond trad. Maar eerst wil ik wat dieper ingaan op de relatie tussen Boonen en Pieter Roose, zoals die zich onder andere manifesteerde in 1637 bij de afhandeling van de zaak Georges de Brimeux, neef van de aartsbisschop. De vriendschappelijke en bij momenten intieme briefwisseling tussen Boonen en Roose spreekt tegen wat Castel Rodrigo in 1647 in een brief aan Filips IV schreef, namelijk dat Boonen géén vriend was van de hoofd-voorzitter.¹⁶⁶

5.1 Boonen en Roose, een merkwaardig verbond

Dat Roose zich in 1633-1634 had laten kennen als een door Madrid gedirigeerde vredesvijandige saboteur van de Staten-Generaal, terwijl Boonen nu net alles uit de kast gehaald had om die onderhandelingen met het Noorden te doen slagen, zou het begrijpelijk maken dat beide mannen elkaars vijanden waren. Toch bleek de realiteit anders en vonden ze elkaar na 1634 in enkele heel concrete dossiers.

5.1.1 Pieter Roose, de *Mars Gallicus* en sergeant-majoor Georges de Brimeux

Het eerste dossier dat hen samenbracht, was dat van de *Mars Gallicus*. De publicatie in Frankrijk van een pamflet waarin de oorlog met de Spaanse Habsburgers werd verdedigd, had in 1634 voor heel wat opschudding gezorgd in de Zuidelijke Nederlanden. Roose was van oordeel dat een sterke repliek op dit geschrift dringend nodig was en wou zich hiertoe persoonlijk engageren. Het ontbrak hem in het voorjaar van 1635 echter aan tijd. Frankrijk had op 15 mei de oorlog verklaard en de Franse militaire campagne in Tienen en omgeving eiste al zijn aandacht op en doorkruiste op die manier zijn plannen. Roose wendde zich daarom tot Cornelius Jansenius met de vraag om hem te helpen bij een polemisch antwoord op de Franse publicatie. Jansenius (1585-1638), hoogleraar theologie in Leuven, legde op dat

¹⁶⁵ G. Wreys, *Oratio Funebris*, p. 15.

¹⁶⁶ Castel Rodrigo aan Filips IV. 15 januari 1647 (SEG, 237, f. 237).

moment de laatste hand aan zijn later beruchte werk *Augustinus* over de goddelijke genade en de predestinatieleer. Hij liet zich evenwel door zijn vrienden Henricus Calenus en dus zeker ook Jacobus Boonen overhalen om in te gaan op de vraag van Roose. Calenus was immers goed bevriend met Boonen en zijn trouwe medewerker en rechterhand in de jaren 1630. Boonen benoemde hem in 1636 tot kanunnik in Mechelen, maar hield hem als huisgenoot op het aartsbisschoppelijk paleis in Brussel. Het is dus ondenkbaar dat Boonen niet op de hoogte zou geweest zijn van Calenus' verzoek aan Jansenius.¹⁶⁷ In september 1635 verscheen dan de *Mars Gallicus*, vroeger dan gepland door de oorlog met Frankrijk en de publicatie van een nieuw Frans manifest "contentant les justes causes que le roi a eues de déclarer la guerre à l'Espagne". Roose had voor de *Mars Gallicus* de historische, politieke en juridische argumenten aangeleverd, terwijl Jansenius de theologische onderbouwing voor zijn rekening had genomen, alsook de eindredactie.¹⁶⁸ Boonen had de drukkers zelfs persoonlijk toegestaan om op zon- en feestdagen aan de publicatie door te werken.¹⁶⁹ Jansenius werd voor zijn inspanningen beloond met het bisdom Ieper, op voordracht van de kardinaal-infant en bekrachtigd door Filips IV op 28 oktober 1635. Op 18 oktober 1636 werd hij door aartsbisschop Boonen tot bisschop gewijd. Dat Boonen op die manier Roose een grote dienst had bewezen, stond vast. Roose stond bij hem dus in het krijt, maar zou hem vrij snel een wederdienst kunnen bewijzen.

In de zomer van 1636 had het Spaanse leger met de hulp van Duitse bondgenoten en Franse edelen uit het kamp van de malcontenten tegen de Franse koning, de tegenaanval ingezet op de Franse troepen. Daarbij veroverde "gubernador de las armas" prins Thomas van Savoie het stadje Corbie in Noord-Frankrijk, ongeveer twintig kilometer ten westen van Amiens. Sergeant-majoor Georges de Brimeux, neef van Boonen, werd er geposteed als bevelhebber van een Spaans garnizoen. Op het einde van 1636 gingen de Fransen echter in de tegenaanval en konden ze Corbie heroveren. Brimeux had zich daarbij zeer snel overgegeven, in plaats van

¹⁶⁷ L. Ceyssens. *Hendricus Calenus*, in: Nationaal Biografisch Woordenboek IV, kolom 121-124. Zie ook J. Orcibal. *Jansénius*, p. 235: "Sur les instances de Calenus et sans doute de l'archevêque Boonen, celui-ci finit par accepter de se laisser distraire de l'*Augustinus*." Orcibal citeert (hoofdstuk IX, voetnoot 89) een latere brief aan Roose waarin Calenus bevestigde dat hij Jansenius aanspoorde en er toe aanzette dat werk te schrijven ("eum exhortavi et instigavi").

¹⁶⁸ R. Vermeir. *In staat van oorlog*, p. 168-169. Vermeir vermeldt in noot 293 dat Jansenius zich door o.a. Boonen had laten overhalen.

¹⁶⁹ J. Orcibal. *Jansénius*, p. 236.

een belegering te trotseren en door te vechten zolang zijn middelen dat toelieten.¹⁷⁰ Bij elk dubieus verlies van een stad of vesting eiste Olivares vanuit Madrid dat Roose een onderzoek voerde naar de verantwoordelijkheid van bevelvoerende officieren en disciplinaire straffen uitvaardigde voor wie zich bezondigd had aan plichtsverzuim. Ook na de val van Corbie was dat zo.

Al in andere gevallen hadden landvoogd don Fernando en de militaire leiding Roose verweten dat hij Zuid-Nederlandse officieren de hand boven het hoofd hield en geen haast maakte met een strafonderzoek en proces, terwijl tegenover buitenlanders veel strenger werd opgetreden. In het geval van Brimeux viel de afwachtende houding van Roose de landvoogd toch wel heel erg op. Bij zijn terugkeer vanuit Corbie naar Brussel had deze immers zijn intrek kunnen nemen in het huis van zijn oom, waarop de kardinaal-infant er Roose had moeten op wijzen dat Brimeux uit Frankrijk kwam en misschien wel inlichtingen had uitgewisseld met de Fransen, wat neerkwam op een zwaar misdrijf. Hij vroeg Roose om uitleg waarom men hem het genot van een “*prision tan libre como de la casa del Arcobispo*” had toegestaan en greep daarom eind juni 1637 zelf in en liet Brimeux overbrengen naar de citadel van Antwerpen.¹⁷¹ Deze gevangenschap leidde tot een emotionele brief van Boonen aan Roose eind augustus 1636.¹⁷² Daarin smeekte Boonen dat zijn neef alleen zou worden gestraft als er voldoende elementen waren om dat te doen, maar dat negen maanden van onderzoek nog niet veel hadden opgeleverd en hij het dus verdiende om te worden vrijgelaten. Verder uitstel van een beslissing hield voor hem risico's in van een financiële ramp en gevaarlijke ziekten waarvan hij al tot twee keer toe het slachtoffer was geweest. Tot slot was er ook nog zijn moeder, Boonens zus: “*Et si sa mère jusques ores ignorante vient à scavoit l'estat de son fils avant sa relaxation, je crains qu'elle en mourra.*” Boonen rondde af door bij Roose aan te dringen op deze gunst, vertrouwde er op dat hij hem die niet zou weigeren en beloofde hem dienstbaarheid “*à jamais et en tout cas*”.

Brimeux ging uiteindelijk inderdaad vrijuit, tot ergernis van Olivares, die nadat hem ter ore was gekomen dat de gouverneur van Corbie vrijuit zou gaan omdat hij de neef was van de

¹⁷⁰ R. Vermeir. *In staat van oorlog*, p. 132-133.

¹⁷¹ Don Fernando aan Roose. 29 juni 1637 (CPE, 1500, f. 178; geciteerd in CCE, VI, p. 444).

¹⁷² Boonen aan Roose. 26 augustus 1637 (CPE, 1531, nr. 131).

aartsbisschop van Mechelen, tegenover Roose ongewoon harde taal sprak over deze en andere “discredito tan grande del gobierno”.¹⁷³ In oktober 1642 werd Brimeux blijkens een bedankingsbrief van Boonen aan landvoogd ad interim de Melo opgevest als opzichter van rivieren, een belangrijke functie die de bewaking van de bruggen over de Dijle en de Demer impliceerde en waarin hij in de jaren 1643-1644 vijandige aanvallen van het Staatse leger diende te trotseren.¹⁷⁴ En in 1645 benoemde Castel Rodrigo hem dan tot amman van Brussel, uit dankbaarheid voor de financiële inspanningen die Boonen zelf en als bemiddelaar bij de Brabantse Staten had geleverd.¹⁷⁵ Of hoe “ad patriae bonum” toch ook eigen familiaal voordeel kon inhouden.

5.1.2 “No es amigo del Presidente”?

Dat de verstandhouding tussen de aartsbisschop en de hoofd-voorzitter van de Geheime Raad opperbest was, blijkt ook uit brieven met intieme details waarin beider gezondheidstoestand, tussen de politieke en praktische faits divers door, aan bod kwam. Enkele voorbeelden kunnen dat duidelijk maken. In augustus 1637 meldde Boonen dat hij het werk hervat had, “mais assez lentement, pour mon indisposition.” De genezing verliep echter langzaam en het water uit kuuroord Spa beviel hem blijkbaar niet al te best: “J’avois commencé à m’efforcer un peu, mais il fault que j’aïlle encores quelques jours tout bellement. Je boy les eaux de Spa, mais il me fault 24 heures pour les digérer.” Onderaan de brief gaf Boonen als reden voor zijn ongeschiktheid pijnlijke nierstenen die hij diende uit te wateren. Het advies dat internuntius Richard Pauli-Stravius de Raad van State gevraagd had over de aanstelling van een nieuwe abt voor de abdij van Arrouiase en waarover dus ook Boonen als lid had moeten oordelen, was daarom niet behandeld. Hij bekende Roose dat hij bovendien niet goed wist wat hij en de Raad op de vraag van Stravius moesten antwoorden, omdat alle genoemde kandidaten hem en ook de Raad onbekend waren.¹⁷⁶ In een korte brief van september 1640 drukte Boonen eerst de verwachting uit dat de grootste oorlogsactiviteiten voor dat jaar wel voorbij waren, maar toonde hij zich vooral opgelucht te horen dat Roose na een beroerte (?) aan de beterhand

¹⁷³ Olivares aan Roose. 13 december 1637 (CPE, 1502, f. 161-162).

¹⁷⁴ Boonen aan de Melo. 11 oktober 1642 (PSA, 2101/1, p. 488). Voor Brimeux als verantwoordelijke voor de bewaking van Dijle en Demer, zie CPE, 1624, 32 en 38.

¹⁷⁵ R. Vermeir, *In staat van oorlog*, p. 283. Hij werd ook in Boonens testament vermeld als amman (hoofdmeier) van Brussel. Zie: P. Claessens. *Histoire des Archevêques de Malines*, 1, p. 324.

¹⁷⁶ Boonen aan Roose. 26 augustus 1637 (CPE, 1531, nr. 132).

was, ook al beschikte deze nog niet over zijn oude krachten, “lesquelles ne se peuvent si tost entièrement restaurer après une si rude attaque”. Boonen besloot dat hij zou bidden voor een lang en gelukkig leven.¹⁷⁷ De aanhef van een brief van eind maart 1642 klonk opnieuw zeer amicaal. Boonen bekende dat een schrijven van Roose dat hij op het einde van de mis van de vierde zondag van de vasten in handen gestopt kreeg hem heel veel deugd deed, “car la bienveillance et bonté que ceste lettre respire, m’ont bien accrue la joye du temps et office saint.” En andermaal was hun gezondheid voorwerp van gesprek. Boonen was blij te horen dat de ongeschiktheid van Roose minder lang duurde dan gedacht, terwijl hij zelf aangaf zich vrij goed te voelen, behalve dan dat hij nog geen trappen kon doen. Hij hoopte dat hier vlug beterschap zou optreden.¹⁷⁸ In juli 1647 schreef Boonen dat de “indispositon si rigoureuse” van Roose hem zeer bedroefde. Als Roose het op prijs stelde, zou Boonen hem “avecq toute promptitude” komen bezoeken.¹⁷⁹ Melo sloeg de bal dan toch wel mis, wanneer hij in zijn rapport over de Raad van State aan de Spaanse koning over Boonen schreef dat “el Arçobispo no es amigo del Presidente”.¹⁸⁰

Boonen en Roose zouden elkaar in de jaren 1640 nog enkele malen vinden. Hun beider steun voor het aanblijven van Pauli-Stravius als tijdelijk waarnemer van de pauselijke nuntiatuur in de Zuidelijke Nederlanden, was een voorbeeld daarvan, zij het wel dat ze elk hun eigen motieven hadden om de vrijpostige en onbekwame Stravius te steunen: Roose omdat Stravius op een totaal inefficiënte manier het pauselijk gezag vertegenwoordigde en niet bij machte was om ook maar enige invloed uit te oefenen op de gang van zaken in de Zuidelijke Nederlanden, en Boonen omdat hij vreesde dat een nieuwe door Rome uitgestuurde nuntius doortastender zou optreden in de jansenistische kwestie (een vrees die terecht zou blijken, cf. infra).¹⁸¹ Ook hun gezamenlijk verzet tegen pogingen vanuit Rome en vanwege de jezuïeten om hun vriend Jansenius postuum te veroordelen voor ketterij en zijn theologisch traktaat *Augustinus* te verbieden, verbond hen. Op de jansenistische kwestie kom ik nog terug. Het moet echter ook gezegd dat de twee ouder wordende mannen steeds meer de politieke situatie ondergingen. Voor Roose werd dat pijnlijk duidelijk toen hij in ongenade viel en

¹⁷⁷ Boonen aan Roose. 18 september 1640 (CPE, 1531, nr. 138).

¹⁷⁸ Boonen aan Roose. 30 maart 1642 (CPE, 1531, nr. 143).

¹⁷⁹ Boonen aan Roose. 10 juli 1647. (CPE, 1531, nr. 164).

¹⁸⁰ Castel Rodrigo aan Filips IV. 15 januari 1647 (SEG, 237, f. 237).

¹⁸¹ W. Brulez. *Correspondance de Richard Pauli-Stravius (1634-1642)*, Rome (1955), p. XLI-XLII.

uiteindelijk in 1653 door landvoogd Leopold-Willem als hoofd-voorzitter van de Geheime Raad werd vervangen door Charles d’Hovyne, die vóór het aantreden van Leopold Willem in 1647 ook al de vertrouweling van Castel Rodrigo was geworden. Roose verdween daarop helemaal van het toneel, om zich te concentreren op het schrijven van een apologie. Boonen werd in datzelfde jaar door de paus geëxcommuniceerd omwille van zijn jansenistische sympathieën en pas na onderwerping aan het pauselijk gezag gerehabiliteerd als aartsbisschop.

We mogen ook niet vergeten dat zowel Boonen als Roose in 1648 ook nog altijd officieel deel uitmaakten van de Raad van State, waarover Castel Rodrigo zich in een eerder geciteerde brief uit begin 1647 aan Filips IV ronduit negatief uitliet. De leden van de Raad waren in zijn ogen zwakkelingen (“flacos”) en Roose iemand die de besluitvorming vertraagde. De aartsbisschop had wel goede bedoelingen en werd door iedereen gewaardeerd, maar was een terughoudende man die zich makkelijk door de voorzitter liet overhalen (“timido y se rinde facilmente”). In de aanpak van de crisis met het Noorden zaten de twee misschien niet altijd op dezelfde golflengte – Boonen snakte naar vrede en Roose hield vast aan zijn zelfde starre koers van de jaren 1630 – maar persoonlijk konden ze het wel goed vinden met elkaar.

5.2 Geen bastaard als landvoogd!¹⁸²

Na de onverwachte dood van de kardinaal-infant op 9 november 1641 herhaalde zich hetzelfde scenario als acht jaar eerder. Het overgangsbewind kwam op instructie van Filips IV in handen van een zestal met andermaal aartsbisschop Boonen als medeverantwoordelijke voor het burgerlijk bestuur. Het ging echter opnieuw om een eerder protocollaire aanstelling op papier, want de feitelijke macht was ditmaal toevertrouwd aan landvoogd ad interim Francisco de Melo.¹⁸³ Ook nu dankte Boonen de vorst onderdanig voor deze buitengewone eer.¹⁸⁴ We mogen de deelname aan de twee interim-regeringen echter niet overschatten. Boonens aanduiding was er een *honoris causa* en stelde op zich weinig voor. Maar het kon alleszins als een mooi eerbewijs gelden aan een man die zich in de jaren daarvoor met hart en

¹⁸² Zie ook: R. Vermeir. *In staat van oorlog*, p. 257-259.

¹⁸³ Deze ‘jointe’ bestond verder uit Don Francisco de Melo en graaf de Fontaine voor militaire zaken, en de markies de Velada en Pieter Roose, hoofd-voorzitter van de Geheime Raad. Zie J. Poukens, *Inventaris*, p. 149-150.

¹⁸⁴ Boonen aan Filips IV. Niet gedateerd (AAM, *Verzameling Kerk en Staat*, 803): “J’ay esté bien estonné de me voir avecq si peu de mérites et forces compris au nombre des six qui en sont chargez quant au politique pour le temps que plaira au Roy.”

ziel had ingezet voor het land én uiteraard vormde het ook een erkenning van zijn invloedrijke positie als aartsbisschop en lid van de Raad van State.

Het algemeen respect dat Boonen vanuit Madrid genoot, weerhield er hem niet van om in 1644 heel scherp tussen te komen toen Filips IV zijn bastaardzoon don Juan aanduidde als landvoogd in opvolging van de kardinaal-infant. Deze Juan José van Oostenrijk was geboren in 1629 en de zoon van de koning en Maria Calderón, een populaire actrice. Dat het Spaanse hof een bastaardkind van amper 15 jaar oud naar de Zuidelijke Nederlanden wou sturen voor een zo belangrijke functie kon er bij de edelen en de clerus niet in, zelfs al had Filips de bedoeling om de markies van Castel Rodrigo en de ervaren veldheer Ottavio Piccolomini met don Juan mee te sturen. In de Zuidelijke Nederlanden was aanvankelijk positief gereageerd op het nieuws van een nieuwe landvoogd *van den bloede*, omdat Melo zich na zijn smadelijke nederlaag bij Rocroi van het jaar voordien zeer onpopulair had gemaakt, maar de stemming was vrij snel omgeslagen. Francisco de Galarreta, voormalig secretaris van de kardinaal-infant en Filips' vertrouweling, rapporteerde vanuit Brussel hoe diegenen die kort voordien nog de komst van don Juan wensten, hem nu in een slecht daglicht begonnen te plaatsen. Hij vermoedde daarin de hand van Melo, die er tegen opzag om naar Madrid terug te keren en het daarom met de Staten van Brabant op een akkoordje zou gegoooid hebben, maar Galarreta gaf toe dit niet te kunnen bewijzen. De bisschop van Antwerpen, voegde hij er aan toe, zag helemaal geen probleem in don Juan, als de bevolking hem maar omringd zou zien door bekwame ministers en, vooral, als hij met voldoende geld uit Spanje zou overkomen.¹⁸⁵

De naam van Boonen als motor van het verzet tegen de komst van don Juan dook de dag daarna voor de eerste keer op. *Veedor general* Juan de Nicolalde schreef aan Andrés de Rozas, secretaris van de Spaanse Raad van State, dat de aartsbisschop van Mechelen zich tegenover meerdere personen en vooral tegenover de leden van de Staten van Brabant misprijzend had uitgelaten over de komst van don Juan.¹⁸⁶ Galarreta bevestigde dat en verklaarde dat Boonen van plan was om Filips te schrijven over "los grandes inconvenientes" die konden voortkomen uit de komst van don Juan en dat uitstel daarom een betere optie was.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Francisco de Galarreta aan Andrés de Rozas. 2 februari 1644 (Colección de Documentos Inéditos para la Historia de España (CODOIN), 59, 1, p. 323-328).

¹⁸⁶ Juan de Nicolalde aan Andrés de Rozas. 3 februari 1644 (KBB ms. 16.150, f. 9v°; zie ook CCE VI, p. 570).

¹⁸⁷ Francisco de Galarreta aan Andrés de Rozas. 3 februari 1644 (CODOIN, 59, 1, p. 330-331).

Filips had daarop Castel Rodrigo gevraagd om discreet inlichtingen in te winnen over wat in de Zuidelijke Nederlanden leefde over de komst van don Juan. In zijn verslag legde Castel Rodrigo de verantwoordelijkheid voor de ophef ondubbelzinnig bij aartsbisschop Boonen en bestempelde hij hem als de aanstoker ervan. De bisschop van Antwerpen had blijkbaar intussen zijn kar gekeerd en verklaard dat God de regering van don Juan niet gunstig gezind was. Iedereen, en niet alleen Boonen, vreesde dat er voor het bestuur weinig heil viel te verwachten van “los pocos años” van don Juan. Het tweede grote probleem was volgens Castel Rodrigo de geringe achting die buitenechtelijke kinderen in de Zuidelijke Nederlanden genoten. Zijn conclusie luidde dat als don Juan de overtocht zou maken met een heel goede omkadering, de hele heisa in de Zuidelijke Nederlanden snel zou gaan liggen, maar zonder “muy buenas asistencias ni buenos sucesos” vreesde Castel Rodrigo dat niets de aartsbisschop en de zijnen zou kunnen paaien.¹⁸⁸ Maar intussen was het probleem van de baan. Doordat de Fransen geweigerd hadden om don Juan een veilige doortocht door Frankrijk richting Zuidelijke Nederlanden te garanderen, had Filips zonder gezichtsverlies zijn komst voor onbepaalde duur kunnen uitstellen. Boonen had, samen met de Staten van Brabant en de clerus en edelen van het Zuiden, zijn slag thuis gehaald. Toch blijft er bij mij een zekere bevreemding hangen over de manier waarop deze zaak was gelopen. Waren de jeugdige leeftijd en de buitenechtelijke afkomst van don Juan de ware redenen voor de algemene misnoegdheid in het Zuiden en bij Boonen in het bijzonder of speelden nog andere zaken mee?

Ik heb een vermoeden dat de weerstand tegen don Juan vooral te maken had met een groot gevoel van verweesdheid dat leefde onder de bevolking, die zich door Spanje in de steek gelaten voelde. Men mag niet vergeten dat 1643 een rampjaar was geweest, met zware militaire verliezen. 1644 kondigde zich al niet veel beter aan. Meerdere belangrijke steden, waaronder Gravelines en Hulst, dreigden in handen te vallen van respectievelijk Frankrijk en de Republiek, die er militair en financieel veel beter voor stonden. De havenstad Gravelines zou zich trouwens overgeven op 29 juli 1644, terwijl Hulst volgde in november 1645. Wat Castel Rodrigo eind juni 1644 aan Filips schreef, laat volgens mij de dieperliggende reden zien van het weerstand tegen de beslissing van de koning om don Juan tot landvoogd aan te stellen.

¹⁸⁸ Castel Rodrigo aan Filips IV. 30 juni 1644 (CODOIN, 59, 2, p. 418-421).

Waar het Zuiden hoopte op voldoende middelen en mankracht uit Spanje, en een leiding die het vertrouwen kon genieten van de bevolking om de oprukkende vijand op zijn minst defensief te kunnen trotseren, stuurde Filips een vijftienjarige bastaardzoon en “snotneus” (Castel Rodrigo gebruikte het woord “mocedades” om de gevoelens van Boonen c.s. te verwoorden). Men zag blijkbaar helemaal niet in hoe dit een antwoord kon zijn op de problemen die zich stelden en hoe hij vredesgesprekken met het Noorden zou kunnen aanknopen. Castel Rodrigo formuleerde het krachtig en had het over “avisos ententidos del Baron de Balanzon, de que algunos de los mas obligados de V. M., como eran el Arzobispo y el Tesorero y otros hablaban en cuán abandonados estaban de las asistencias de España y en la necesidad de tomar partido con holandeses...”¹⁸⁹ Als dus zelfs de meest verknochte dienaren van de koning, zoals Boonen, zich in de steek gelaten voelden door Spanje en de door hem en de Staten van Brabant gewenste vredesgesprekken met het Noorden in het gedrang kwamen, was het goed te begrijpen dat Filips’ aanstelling van don Juan in het Zuiden op een koude steen viel. En dat verklaart volgens mij waarom zelfs na het afvoeren van don Juan de aartsbisschop volgens Castel Rodrigo harde taal bleef spreken aan het adres van de Spaanse koning. Boonen had op een vergadering met zijn bisschoppen zijn stem verheven en gezegd dat hij noodgedwongen zelf het initiatief zou nemen, omdat onder de bevolking geen vertrouwen meer bestond dat de koning het Zuiden kon beschermen – “por la notoria desconfianza con que estaba del V. M. pudiese defenderlos”.¹⁹⁰ Nochtans had hij zich een dag eerder, in een persoonlijk onderhoud met Castel Rodrigo, wel bereid getoond om don Juan te dienen, op voorwaarde dat Filips hem van uitgelezen en vooral vroom personeel voorzag en zou weren wie niet aan die voorwaarden voldeed.¹⁹¹ Die dubbelzinnigheid leidde enkele weken later tot een zure reactie vanuit Madrid aan Boonen en zijn bisschoppen, waaruit ik hier graag enkele zinnen citeer: “Et bien que la confiance que nous avons en votre constance nous pourroit dispenser de vous faire ceste, néantmoins pour vous faire veoir successivement de soing que nous avons pour votre deffense et consécration, nous avons bien voulu encor vous advertir que nous sommes empeschez à disposer les moyens à ce suffisans mesme toute autre chose qui puisse servir audit effect, et que vous enverrons une personne des notres qui vous gouverne et vous assure davantage de l’assistance que nous vous ferons et de

¹⁸⁹ Castel Rodrigo aan Filips IV. 29 juni 1644 (CODOIN, 59, 2, p. 417-418).

¹⁹⁰ Castel Rodrigo aan Filips IV. 9 augustus 1644 (CODOIN, 59, 2, p. 374).

¹⁹¹ Castel Rodrigo aan Filips IV. 8 augustus 1644 (CODOIN, 59, 2, p. 430; zie ook CCE, III, p. 589).

l'amour que nous vous portons." Boonen en zijn suffragane bisschoppen moesten dus niet rekenen op extra middelen voor landsverdediging of wat dan ook, maar Filips zou wel als blijk van zijn liefde en bewijs van bijstand iemand sturen om over hen te regeren...¹⁹²

5.3 Geld, geld en nog eens geld

Wreys prees in zijn begrafenisrede Boonen uitdrukkelijk voor de volgehouden financiële inspanningen die hij gedurende vele jaren had geleverd in het belang van de staat. Hij noemde daarbij bedragen van 8.000, 10.000 en 4.000 gulden in respectievelijk 1629, 1631 en 1632, en vulde hierbij aan: "Ik vermeld de andere aanzienlijke geldsommen niet, waarbij hij soms zelfs zijn persoonlijke bezittingen inbracht in het belang van de staat. Ja, hij was Zijne Katholieke Majesteit zo genegen dat door de Staten van Brabant te bezweren en met argumenten te overtuigen, hij in goede en minder goede tijden voor de koning belangrijke financiële middelen bewaarde. Hoe hij zowel de seculiere als de reguliere clerus van zijn aartsbisdom tot vrijwillige bijdragen aan de koning bracht, vertel ik niet, omdat dit voldoende bekend is."¹⁹³ Hieruit zijn dus drie financiële bronnen af te leiden waarop de aartsbisschop beroep deed: zijn eigen middelen, de bijdragen van de Staten van Brabant, en die van de clerus van zijn kerkprovincie.

5.3.1 Uit eigen middelen

Boonen had aan het einde van zijn leven goed bijgehouden wat hij persoonlijk had bijgedragen "de sa libéralité pour assister Sa Majesté et le publicq en ses plus grandes nécessités depuis l'an 1629 jusques à l'an 1654". Zijn boekhouding laat zien dat vooral de crisisjaren eruit sprongen en vermeldt soms uitdrukkelijk waarvoor de bijgedragen guldens dienden:¹⁹⁴

1629	(tijdens het beleg van 's-Hertogenbosch)	8.000 fl.
1631		10.000 fl.
1632		4.000 fl.
1633		2.000 fl.
1635		3.000 fl.
1637		2.200 fl.

¹⁹² Filips IV aan Boonen en bisschoppen. 23 oktober 1644 (AAM, Verzameling Kerk en Staat, 761).

¹⁹³ G. Wreys. *Oratio Funebris*, p. 15.

¹⁹⁴ Aandeel van aartsbisschop Jacobus Boonen in de vrijwillige bijdrage van de clerus, 1629-1650 (AAM, *Verzameling Kerk en Staat*, 434).

1641		7.400 fl.
1645		15.000 fl.
1646	(bijdrage voor het lichten van een regiment in Brussel)	4.320 fl.
1647	(lening van 30.000 fl. “au Roy” tegen intrest, waarvan In 1654 nog verschuldigd:)	3.000 fl.
1648	(bijdrage op verzoek van aartshertog Leopold Willem)	15.000 fl.
1649	(overkopen van renten nog verschuldigd door de abdij van Affligem)	49.600 fl.
1650	(<i>don gratuit</i> van Boonen en abdij van Affligem “pour assister le publicq en une extrême nécessité”)	300.000 fl.

Zijn bijdrage van 3.000 gulden in 1635 deed Boonen in het kader van de hevige strijd tegen de Franse en Staatse legers, die in de maanden mei en juni lelijk huis hielden in de omgeving van Tienen. De markies van Aytona, al sinds 1633 “governador de las armas” had einde mei vanuit Tienen al zijn waardering uitgedrukt voor de moeite die de aartsbisschop deed in dienst van de koning en hem daarvoor uitgebreid bedankt, zonder evenwel concreet te maken waarover het ging.¹⁹⁵ Twee dagen later kwam dan de vraag om geld – “2.500 écus moesten volstaan” – om de *tercio* van Ribaucourt en het regiment van de markies van Lede te hulp te komen.¹⁹⁶ Uiteindelijk diende Boonens bijdrage voor hulp uit Artois, zoals Aytona hem meldde in augustus van dat jaar in een verzoek om “het werk af te maken door ook de Berg van Barmhartigheid aan te spreken om geld op te halen.”¹⁹⁷ In juli waren de krijgskansen immers gekeerd. De Franse en Staatse legers hadden de aftocht moeten blazen door gebrekkige organisatie, problemen met de bevoorrading en ziektes, en werden daarbij achterna gezeten door een wraakzuchtige Brabantse bevolking en Spaanse en Duitse troepen. De zomercampagne leek op een succes uit te draaien, vanwaar allicht Aytona’s wens “het werk te kunnen afmaken”. Helaas overleed Aytona twee weken later plots, op 17 augustus 1635.

¹⁹⁵ Aytona aan Boonen. 26 mei 1635 (AAM, Verzameling Kerk en Staat, 770).

¹⁹⁶ Aytona aan Boonen. 28 mei 1635 (AAM, Verzameling Kerk en Staat, 770).

¹⁹⁷ Aytona aan Boonen. 4 augustus 1635 (AAM, Verzameling Kerk en Staat, 770): “Je vous supplie achever l’œuvre en faisant en sorte que l’argent soit compté incontinent considérant l’urgente nécessité qu’il y a de le faire maintenant ; et tout ce que vous pourrez traiter avec le Mont de Piété pour en tirer de l’argent sera une service aussy fort singulier que vous rendrez a sa Majesté et lequel je recognoisteray aux occasions qui se représenteront de vous tesmoigner que je suis votre très humble serviteur.”

Voor het jaar 1641 werd niet gespecificeerd waarvoor het bedrag diende, maar een verslag van de kardinaal-infant aan Filips IV geeft meer duiding. Hij rapporteerde hoe hij het advies had gekregen om een vrijwillige bijdrage te vragen aan het land, “para remedio de las necesidades delo de aqu”, en dat de aartsbisschop dat voorstel had gesteund.¹⁹⁸ Dat verklaart allicht de vrij hoge persoonlijke inbreng van 7.400 gulden. Ook de Staten van Brabant hadden volgens de kardinaal-infant bij monde van hun kanselier de vraag vurig gesteund. Maar, verklaarde hij, het resultaat was gering en de Staten hadden zich beperkt tot een lening aan een lagere intrest.

De zeer royale bijdrage van 1645 moet ongetwijfeld gezien worden in het licht van de slechte ontwikkelingen van de oorlog. De Fransen hadden in 1644 Gravelines veroverd en rukten nu op in West-Vlaanderen. Via Wetteren en Melle waren ze tot in het Waasland doorgedrongen. Hulst was door de Staatse legers in een wurggreep genomen en Antwerpen werd bedreigd. Tegenover een overmacht van 16.000 Franse en 20.000 Staatse soldaten, konden de Spaanse troepen maar 14.000 man opstellen.¹⁹⁹ Daarop hadden de Staten van Brabant het initiatief genomen om een uitweg uit de impasse te zoeken. Samen met de Staten van Vlaanderen wensten ze onderhandelingen aan te knopen met het Noorden, ten einde de opmars van de Fransen een halt te kunnen toeroepen. Daarop hield Castel Rodrigo spoedoverleg met vooraanstaande Spanjaarden, maar ook met Boonen en Roose. Hij schreef dat Boonen verklaard had dat de Brabantse Staten hun démarche zonder “mala intencion” hadden gedaan en dat hun schrijven naar de Staten van Vlaanderen de bedoeling had “de persuadirlos à esfuerzos grandes para la defensa.” Boonen en Roose zaten hier in elk geval niet op dezelfde golflengte, want waar Roose volgens Castel Rodrigo bleef vasthouden aan onderhandelingseisen die eerder al tot mislukking hadden geleid, zag Boonen deze mislukking als een ramp voor de kroon. Hoe dan ook werd het voorstel om opnieuw onderhandelingen te overwegen van Staten tot Staten door Castel Rodrigo van tafel geveegd.²⁰⁰ Anderhalve maand later kon Castel Rodrigo wel melden aan Filips dat niettegenstaande de slechte financiële vooruitzichten de Staten van Brabant beslist hadden een bijkomende inspanning te

¹⁹⁸ Don Fernando aan Filips IV. 26 juni 1641 (SEG, 230, f. 10; zie ook CCE, III, p. 437).

¹⁹⁹ Castel Rodrigo aan Filips IV. 20 oktober 1645 (CCE, III, p. 540).

²⁰⁰ Castel Rodrigo aan Filips IV. 23 oktober 1645 (SEG, 234, f. 54-56; zie ook CCE, III, p. 542-543).

leveren, met dank aan de inzet van de aartsbisschop, de rest van de clerus en de edelen.²⁰¹
Hierover verder meer.

In totaal droeg Boonen dus tussen 1629 en 1645 51.600 gulden uit eigen middelen bij. Voor de jaren 1646-1650 was dat, weliswaar voor een groot deel via de abdij van Affligem waarvan Boonen titelvoerend abt was, niet minder dan 373.920 gulden. Daarbij vallen vooral de 300.000 gulden op in 1650, twee jaar na het Verdrag van Munster en het beëindigen van de oorlog met de Republiek. Volgens Boonens begeleidende toelichting stond hierbij de wederopbouw van een decennialang door oorlog geteisterd land voorop. Wat hij niet vermeldde is dat de gift deel uitmaakte van een deal tussen hemzelf, de kloosterlingen van Affligem en Filips IV om de proost van de abdij te benoemen tot abt. Door deze overeenkomst te ratificeren ontving Filips van de proost 300.000 gulden. Acht jaar later dienden de kloosterlingen er bij landvoogd don Juan op aan te dringen dat diens vader Filips IV de overeenkomst nu eindelijk door de paus zou laten bekrachtigen, want dat de benoeming tot abt anders niet afgerond was. Don Juan stelde ook dat indien de kloosterlingen genoegdoening kregen, ze bereid waren een grote som geld te lenen aan de overheid, die in de gegeven omstandigheden zeer welkom was.²⁰²

Ook werd in de boekhouding genoteerd dat de aartsbisschop op 26 februari 1645 getekend had voor een borgstelling voor 100.000 gulden in dienst van zijne majesteit, maar dat dit niet nodig was gebleken, “d’autant que l’affaire (pour laquelle la levée des deniers se devoit faire) est demeurée sans poursuite.” Wat die “affaire” precies inhield, was onmogelijk om te achterhalen.

5.3.2 Bijdragen van de clerus

Al ten tijde van aartshertogin Isabella was het gebruikelijk om in hoge nood de clerus aan te spreken voor een vrijwillige bijdrage voor de staatskas. Ik beschreef eerder hoe Isabella zich in de jaren 1631-1632 met de steun van Boonen tot de seculiere en reguliere clerus richtte en hoe dit in slechte aarde viel bij de pauselijke nuntius die daarin een aantasting zag van het kerkelijke privilege van fiscale vrijstelling. Het valt aan te nemen dat, gezien de hachelijke

²⁰¹ Castel Rodrigo aan Filips IV. 10 december 1645 (SEG, 234, f. 300-301; zie ook CCE, III, p. 552).

²⁰² Don Juan aan Filips IV. 27 april 1658 (CCE IV, p. 603; SEG 263, f. 123).

politieke en militaire ontwikkelingen in de daarop volgende jaren, de clerus meermaals om een 'vrijwillige' bijdrage is gevraagd en dat de aartsbisschop daarbij een grote rol speelde, maar concrete bewijzen vond ik daarvoor niet. Wel was eind 1644 sprake van een *don gratuit* vanwege de clerus, waarbij Boonen wel al beloftes had gedaan, maar nog geen concrete bijdrage had geleverd. De 150.000 gulden die de kanselier van Brabant daarbij in het vooruitzicht stelde, zag Castel Rodrigo als een voorbeeld voor de andere Staten. Gents bisschop Triest daarentegen gaf volgens hem niet thuis.²⁰³ Alvast één concrete casus toonde aan dat het steeds opnieuw bijspringen van de clerus voor de behoeften van de staat evenwel niet evident was. Aartsbisschop Boonen nam eind 1646 de verdediging op zich van de Mechelse clerus die aanvankelijk wel had ingestemd met een gulle vrijwillige bijdrage, maar na de vaststelling dat de vooraanstaanden van de stad en de leden van de Grote Raad dat weigerden te doen, zelfs "en une si grande et extrême nécessité de la Religion et de l'Estat", van gedachten was veranderd. Boonen zag niet in hoe hij de clerus kon blijven mobiliseren voor deze financiële "gesel" ("fardeau"), als "les seculiers" het vertikten hun deel bij te dragen.²⁰⁴

Het verst ging Boonen in zijn bereidheid om namens de clerus het land te dienen door eind 1644 voor te stellen om, gezien de extreme noodtoestand, bezittingen van de kerk te verkopen, "zelfs zonder toestemming van de paus".²⁰⁵ In 1646 wou hij zelfs toestaan dat zilverwerk van de kerken in zijn kerkprovincie werd verkocht, wat hem lof opleverde vanwege Castel Rodrigo.²⁰⁶ Maar Filips IV vond dit te ver gaan. Hij bedankt in een persoonlijk schrijven Boonen voor zijn inzet en dienstbaarheid, maar verzette zich uitdrukkelijk tegen het te gelde maken van kerkelijk zilver.²⁰⁷ Castel Rodrigo werd van deze weigering van Filips op de hoogte gebracht, maar kreeg wel de opdracht Boonen te bedanken "de su buen zelo".²⁰⁸

²⁰³ Castel Rodrigo aan Filips IV. 15 december 1644 (CODOIN, 59, II, 514; zie ook CCE, III, p. 620).

²⁰⁴ Boonen aan Castel Rodrigo. 2 november 1646 (CE, 945, niet gefolieerd).

²⁰⁵ Castel Rodrigo aan Filips IV. 24 november 1644 (CODOIN, 59, II, p. 495-496).

²⁰⁶ Castel Rodrigo aan Filips IV. 16 oktober 1646 (SEG, 237, f. 11; zie ook CCE, III, p. 600-601).

²⁰⁷ Filips IV aan Boonen. 11 december 1646 (AAM. Verzameling Kerk en Staat, 761).

²⁰⁸ Filips IV aan Castel Rodrigo. 11 december 1646 (SEG, 237, f. 107).

5.3.3 De Staten van Brabant

Het is niet mijn bedoeling om hier de studie over de politieke rol van de Staten van Brabant en hun financieel aandeel in het bestuur van de Zuidelijke Nederlanden over te doen. Daarvoor is de masterscriptie van Stijn Quaghebeur uit 1998 nog altijd de referentie.²⁰⁹ Ik wil wel enkele van zijn bevindingen gebruiken om het aandeel van aartsbisschop Boonen te bepalen. Ik focus daarbij vooral op de jaren 1644-1646, toen Boonen zich heel nadrukkelijk opwierp als financieel bemiddelaar tussen Staten en het centrale gezag, met daaraan gekoppeld de uitdrukkelijke betrachting om tot een onderhandelde vrede te komen met het Noorden. Eerst wil ik echter summier de financiële ontwikkelingen tussen de centrale regering en de Staten van Brabant schetsen. De goedkeuring van gevraagde subsidies en beden door deze Staten, die instonden voor ongeveer een vijfde van de totale inkomsten van de Zuid-Nederlandse Staten²¹⁰, gebeurde in vergaderingen waar Boonen aanwezig was als vertegenwoordiger van de prelaten, het eerste lid. We moeten hem dus wel telkens meedenken in de financiële besluitvorming van de Staten van Brabant. Hun bijdrage was met andere woorden tegelijk ook deels de zijne, maar hetzelfde gold uiteraard ook in hun weerstand tegen de hoop olopemde fiscale druk. Daarom lijkt de hierna volgende uitweiding mij niet overbodig, maar wil ik voor zover de bronnen dat toelieten de rol van Boonen er wel proberen uitlichten.

De Staten van Brabant hadden zich in de crisisjaren 1627-1629 probleemloos bereid getoond om met geld over de brug te komen voor de oorlogsvoering, maar koppelden daaraan ook altijd eisen. De subsidieopbrengsten die dienden om het oorlogsvolk te betalen werden door de Brabantse gedeputeerden zelf beheerd, omdat ze op die manier zeker wilden zijn dat de soldaten op tijd betaald werden en het land gevrijwaard werd van plunderingen. Deze grote financiële autonomie was een doorn in het oog van centralistisch ingestelde figuren als Pieter Roose, maar ook hij diende zich bij de situatie neer te leggen. In de periode 1621-1635 stonden de Staten van Brabant bijna drie miljoen gulden aan subsidies toe, daar waar dit tijdens het Twaalfjarig Bestand slechts een miljoen was geweest. Een duidelijke illustratie toch van de

²⁰⁹ S. Quaghebeur, *De politieke rol van de Staten van Brabant (1621-1648)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent (1998).

²¹⁰ S. Quaghebeur, *De politieke rol van de Staten van Brabant*, p. 177.

toegenomen fiscale druk op de inwoners van Brabant, in bewogen oorlogsjaren bovendien en met inkrimping van het territorium door het verlies van 's-Hertogenbosch in 1629.²¹¹

In de beginjaren van de kardinaal-infant was het Roose die als hoofd van de Raad van State en verantwoordelijke voor het financieel beheer een hoofdrol kreeg in de onderhandelingen met de provinciale Staten voor het verkrijgen van buitengewone bijdragen. Zijn pogingen om de provinciale financiële autonomie enigszins te beteugelen, leverden aanvankelijk enkele bescheiden successen op. Niet dat het om heel grote bedragen ging vanwege de Staten van Brabant, maar wel kwam er in de periode 1635-1637 meer regelmaat in het toekennen van vaste bedragen aan de centrale overheid, die blij was met deze zekerheid van inkomsten. Ook het bedrag dat de Staten sinds 1633 zelf maandelijks in mindering brachten als voorwaarde voor de aanvaarding van de buitengewone bedden werd geschrapt. Het is niet duidelijk of Boonen in deze toegevingen van de Staten van Brabant een aandeel had.

Wel speelde hij een belangrijke rol in het overhalen van de stad Leuven in 1637 om de al sterk gereduceerde bedden en subsidies van de tweede jaarhelft te aanvaarden. De bede van 60.000 gulden per maand en subsidie van 500.000 gulden vanwege de landvoogd dateerde van 29 mei 1637. De prelaten en edelen stonden enkel een maandelijks som van 65.000 gulden toe bovenop de opbrengst van de imposten, en alleen "indien het land daartoe zou kunnen bijdragen". De kardinaal-infant kon niet anders dan dit aanbod aanvaarden. Zijn kritiek op de gelimiteerde bijdragen van de Staten van Brabant en op de eisen van Antwerpen en Leuven om kortingen te krijgen voor het logeren van troepen en het herstel van oorlogsschade, maakte in Brabant weinig indruk. Vooral Leuven bleef dwarsliggen. Aartsbisschop Boonen diende er zich vervolgens persoonlijk mee te bemoeien om de Leuvense magistraat "ende andere leden deser stadt" te overhalen, "ten eynde zij hun in alles souden willen confromeren mette opiniën van heeren prelaeten ende edelen".²¹² De démarche van Boonen naar Leuven dateerde van 11 december, meer dan een half jaar later, en de akte van acceptatie werd pas op 2 januari 1638 uitgevaardigd. Daarin kreeg Leuven genoegdoening inzake vrijstellingen en kortingen.

²¹¹ S. Quaghebeur. *De politieke rol van de Staten van Brabant*, p. 103-105.

²¹² Staten van Brabant aan don Fernando. 11 december 1637 (PSA, 709, f. 261; zie S. Quaghebeur. *De politieke rol van de Staten van Brabant*, p. 117-118).

In de periode 1637-1641 namen de geldzendingen vanuit Spanje nooit geziene proporties aan. De financiële druk op de Staten bleef echter hoog, omdat er ook nooit voordien zoveel soldaten op het grondgebied van de Zuidelijke Nederlanden vertoefden. En die dienden allemaal regelmatig betaald te worden. Tegenover de halfjaarlijks gevraagde bedde van 50.000 tot 60.000 gulden per maand in de periode 1635-1641 stonden de Staten van Brabant vanaf 1637 halfjaarlijks een behoorlijk lager, maar vast bedrag van 36.000 gulden toe. Tegelijk bleken de prelaten en hoofdsteden bereid om hun bijdrage in de subsidies tijdelijk te verhogen om zo de fiscale druk op het geteisterde platteland te verlichten. Maar de problemen leken daarmee niet van de baan. De uitputtende oorlog, maar ook de problemen van de Spaanse kroon op het Iberische schiereiland wakkerden in de Zuidelijke Nederlanden de droom van een onderhandelde vrede de volgende jaren opnieuw aan.²¹³

In de jaren 1642-1644 namen de financiële problemen van de centrale regering sterk toe. De instroom van geld uit Spanje liep dramatisch terug door interne problemen en de Staten van Brabant toonden mettertijd een grote terughoudendheid om de gevraagde bedden en subsidie op te brengen. Ze waren het bijvoorbeeld niet eens met het feit dat subsidie en bedden, waarvoor samen drie keer per jaar (1x voor de subsidie en 2x voor de halfjaarlijkse bedden) diende te onderhandeld worden met de overheid, nu onder de noemer van één grote bedde werden gepresenteerd, wat de onderhandelingen tot twee per jaar terugbracht en de inspraak dus verminderde. Bovendien kan de vraag gesteld worden of de Staten nog wel vertrouwen hadden in het beleid van Melo, die in mei 1643 verpletterend verslagen was door de Fransen bij Rocroi. De oprukkende Franse troepen baarden ook de Noordelijke Staten zorgen, waar gevreesd werd dat Vlaanderen in handen van de Fransen zou vallen, en zo een bedreiging zou gaan vormen voor de Republiek. In de Zuidelijke Nederlanden had men door dat hier kansen lagen voor een onderhandelde vrede met het Noorden. De fiscale druk op de Brabantse bevolking nam intussen niet af, wel integendeel. Castel Rodrigo had voor 1645 een subsidie van maar liefst 1.440.000 gulden gevraagd. Prelaten en edelen stonden daarop een subsidie van 750.000 gulden toe, een buitengewone bedde van 36.000 gulden per maand (wat samen 432.000 gulden maakte), en nog 240.000 gulden extra voor o.a. het logeren van

²¹³ S. Quaghebeur. *De politieke rol van de Staten van Brabant*, p. 133-135.

krijgsvolk op het platteland. Deze inspanningen benaderden het bedrag van de gevraagde subsidie, maar met de beden er inbegrepen. Quaghebeur verwijst ook naar een *don gratuit* van 100.000 gulden die aartsbisschop Boonen in 1645 zou gedaan hebben.²¹⁴ Vreemd is dan wel dat Boonen die gift niet vermeldde in zijn persoonlijke boekhouding (cf. supra), maar het daar hield op 15.000 gulden, wat doet vermoeden dat er een behoorlijk verschil was tussen het “toestaan” van een dergelijke gift, zoals Quaghebeur schrijft, en het effectief doorstorten van het beloofde geld. Tegelijk klonk vanuit de militair en fiscaal zwaar beproefde Staten van Brabant begin 1645 een oproep om de oorlog aan het noordelijke front te beëindigen.

Eind 1645, na de val van Hulst, werd het voorstel om te gaan onderhandelen van Staten tot Staten opnieuw van onder het stof gehaald. Boonen nam daarbij het voortouw, samen met abt Masius van de Parkabdij. Castel Rodrigo kon Filips IV wel melden dat deze poging niet ver had gedragen, maar Boonen had intussen niet stil gezeten.²¹⁵ Begin november van dat jaar stemden de twee eerste leden van de Staten van Brabant er mee in dat Boonen, de graaf van Ursel en Jacques Edelheer, stadspensionaris van Antwerpen, een voorstel zouden uitwerken voor de betaling een “somme van penningen” waarmee de “conservatie van het gemeyn welvaeren van lande soude mogen becommen wesen”.²¹⁶ Eind november hadden ze een voorstel klaar, waarin ze namens de Staten beloofden om 1.500.000 gulden te betalen aan een vertegenwoordiger van het Noorden in het geval tussen de koning van Spanje en de Staten van de Verenigde Provinciën binnen de zes maanden een vrede of bestand zou worden gesloten.²¹⁷ Ook Castel Rodrigo moet op de hoogte geweest zijn van deze *démarche*, want in de definitieve akte verklaarden Boonen c.s. dat ze vanwege hem “gepraempt” waren “tot vuytwerckinge van voorseyde resolutie” van 8 november. Wel moesten ze bekennen dat ze nog niet met de andere Staten hadden kunnen “tracteren over die voorgestelde repartitie” en ze dus niet wisten of hun voorstel ook door hen gedragen werd. Of deze anderhalf miljoen gulden daadwerkelijk door de Staten zijn betaald, is niet terug te vinden in de tabel van Brabantse subsidies die Quaghebeur geeft voor de jaren 1646-1648. Wel werden in de periode 1645-1648 in totaal 2.550.000 gulden subsidies toegestaan, een aanzienlijke inspanning

²¹⁴ S. Quaghebeur. *De politieke rol van de Staten van Brabant*, p. 154, voetnoot 77.

²¹⁵ Castel Rodrigo aan Filips IV. 29 december 1645 (SEG, 234, f. 341).

²¹⁶ Bundel “Touchant les 1.500.00 florins en l’an 1645 promis par les Archevesque de Malines et Comte d’Ursel”. 8 november 1645 (CE, 945, niet gefolieerd).

²¹⁷ Idem, 24 november 1645. Klad.

wanneer men dit vergelijkt met de 2.754.898 gulden voor de periode 1621-1635. Aan de kant van de beden kwamen de Staten in die jaren evenwel niet verder dan de opbrengst van de imposten, terwijl de centrale overheid 50.000 gulden maandelijks vroeg.²¹⁸

Dat met name de Staten van Vlaanderen, die op financieel vlak de grootste inspanningen leverden²¹⁹, niet stonden te springen om zomaar mee te stappen in een Brabants voorstel voor extra bijdragen, valt af te leiden uit een ontwerp van brief van Boonen aan de Staten van Vlaanderen, van begin februari 1646. Hij wees de Vlaamse gedeputeerden er in hoogdravende bewoordingen op dat indien zij niet meededen “die van Brabant alleen weynich zouden connen helpen”. Brabant had alvast reeds zijn verantwoordelijkheid genomen door zelf in te staan voor de betaling van soldaten. Het uitblijven van vrede of een bestand betekende ook “perikel niet allenlyck van dese Nederlanden, maer van ’t geheel Christendom, d’weck sonder vrede grootelycx heeft te vreesen vanden Turck”. Vandaar het dwingende verzoek, gesteund door de landvoogd, om zo snel mogelijk akkoord te gaan met vaste maandelijks bijdragen die tegemoet kwamen aan de noden. Iedereen diende volgens Boonen bij te dragen in “soo vuyttersten noodt vande Religie ende Staedt”, om te beletten dat zij zelf en hun nakomelingen zouden moeten leven onder de tirannie van vijanden die “onse verderffnisse soecken naer siele ende lichaem”. En zonder de hulp van Vlaanderen zou dat niet lukken.²²⁰ Het volledige verzoek werd hierna opgenomen als bijlage 5. Boonen mocht de Staten van Vlaanderen dan wel wijzen op hun verantwoordelijkheid en zijn eigen Staten daarbij als voorbeeld stellen, toch werd algemeen erkend dat de financiële toestand in Brabant ronduit dramatisch was. Zelfs Roose, die de verre gaande financiële autonomie van de Staten altijd met argwaan had bekeken, moest dit erkennen.²²¹ Castel Rodrigo kon niet anders dan tegenover Filips IV de zorgwekkende toestand in de Zuidelijke Nederlanden aankaarten. Hij spaarde zijn kritiek niet op de Staten van Vlaanderen die in zijn ogen, niettegenstaande sterk aandringen, onvoldoende bijdroegen. De Staten van Brabant en met name de bisschop van Antwerpen en de aartsbisschop van Mechelen daarentegen werden geprezen voor hun goede intenties en

²¹⁸ S. Quaghebeur. *De politieke rol van de Staten van Brabant*, p. 164.

²¹⁹ S. Quaghebeur. *De politieke rol van de Staten van Brabant*, p. 179.

²²⁰ Ontwerp van een brief van de aartsbisschop aan de Staten van Vlaanderen om hen tot de goedkeuring van een buitengewone subsidie voor de financiering van het leger aan te manen. 1 februari 1646 (AAM, *Verzameling Kerk en Staat*, 631).

²²¹ Roose aan Filips IV. 6 januari 1646 (CCE VI, 1461).

“ardientissimo zelo de la conservacion de la Religion y de la soberania de V. Majestad”, op grond waarvan hij hen toegevingen had gedaan in de autonome besteding van hun bijdrage.²²²

Met slinkende geldzendingen uit Spanje en de vaststelling dat de Zuidelijke Nederlanden niet bij machte waren het financieel tekort op te vangen, ondanks hun goede wil, werd het sluiten van vrede dus wel heel dringend. Het goede nieuws was dat op 16 januari 1646 in Munster besprekingen gestart waren tussen Spaanse en Staatse onderhandelaars. Hoofdbetrachting voor Spanje was om de Republiek los te weken van Frankrijk en een afzonderlijk akkoord te sluiten met het Noorden. Dat lukte vrij snel. Al in mei werd overeengekomen dat Spanje de Staatse onafhankelijkheid erkende, afstand deed van alle veroverde gebieden en zich neerlegde bij de sluiting van de Schelde. In december 1646 volgden gesprekken over de godsdienstbeoefening in noordelijk Brabant en de toestand in de Indiën.

Omdat de onderhandelingen om in Munster tot een verdrag te komen volgens Boonen nog wel nood hadden aan een “effort de prières pour réussir” deed hij op woensdag 26 december een oproep om in de week van de geboorte van “le Roy pacifique” de zondag daarop overal te bidden voor vrede.²²³ De gebeden werden verhoord, want op 8 januari 1647 werd ook over de laatste punten in Munster een akkoord bereikt. Eindelijk was er nu vrede met het Noorden. Maar daarmee waren de financiële problemen niet van de baan. De oorlog met de Republiek was dan wel voorbij, die met Frankrijk nog niet. Voor de uitvoering van de vrede en het verderzetten van de oorlog met Frankrijk bleef de centrale regering, met Leopold Willem vanaf april 1647 als nieuwe landvoogd *van den bloede*, rekenen op de vaste bijdragen van de Staten in de vorm van subsidies en beden. Ook de aartsbisschop zou in de jaren 1648-1650 nog met grote giften over de brug komen, zoals hierboven werd vermeld, wat hem opnieuw een bedankbriefje opleverde van de koning.²²⁴ Maar enkele weken later bleek nogmaals dat er tussen het beloven van grote bijdragen en het daadwerkelijk betalen soms een groot verschil was. Aartshertog Leopold Willem diende Boonen er in juli 1648 aan te herinneren dat een door hem beloofde bedrag van 150.000 gulden niet was doorgestort binnen de afgesproken termijn. Hij maande de clerus dan ook aan om hun beloften na te komen om de kosten van de

²²² Castel Rodrigo aan Filips IV. 14 maart 1646 (SEG, 235, f. 138-140; zie ook CCE III, p. 568).

²²³ Aanvragen voor publieke gebeden m.b.t. geboorten, sterfgevallen, kroningen, militair succes, vrede, veroveringen (AAM, Archivalia over de aartsbisschoppen van Mechelen, Fonds Boonen, 170 (6)).

²²⁴ Filips IV aan Boonen. 16 juni 1648 (AAM, Verzameling Kerk en Staat, 761).

vrede met het Noorden te kunnen dragen, en liefst zo snel mogelijk om de schade te beperken.²²⁵ Boonen zou zelf met 15.000 gulden over de brug komen. Wat de anderen deden, kon ik niet achterhalen. Tenslotte volgde in 1650 nog de reeds toegelichte *don gratuit* van niet minder dan 300.000 gulden uit de middelen van de abdij van Affligem.

5.4 Conclusie

In de periode van vijftien jaar tussen het overlijden van aartshertogin Isabella en het tot stand komen van de Vrede van Munster wisselden op politiek en militair vlak aanvankelijke bescheiden successen af met steeds grotere nederlagen en verliezen. De kostprijs van de oorlog liep daarbij hoog op. Madrid werd voor de oorlogvoering sterk afhankelijk van de bijdragen van de Staten, omdat de eigen middelen in gebreke bleven of ingezet dienden te worden in Spanje zelf. De fiscale druk putte het land uit, zeker toen steden en gebieden verloren gingen aan de vijand en de nodige middelen door minder mensen op een kleiner oppervlakte moesten opgebracht worden. Jacobus Boonen heeft in zijn hoedanigheid van aartsbisschop en belangrijk vertegenwoordiger van de Staten van Brabant enerzijds en lid van de Raad van State anderzijds, in deze jaren een voorname rol gespeeld van bemiddelaar tussen de centrale regering die voortdurend om geld verlegen zat, en de Staten die wel wilden bijdragen, maar onder hun voorwaarden en met respect voor hun autonomie. Als lid van de Staten behartigde Boonen nu eenmaal de belangen van Brabant, als lid van de Raad van State diende hij het centrale gezag, als aartsbisschop vertegenwoordigde hij de clerus van zijn kerkprovincie. In elk van deze drie hoedanigheden zou hij loyaal blijken en financiële middelen inbrengen waar hij kon. Zelf was hij heel gul, en hij verwachtte die gulheid ook van zijn clerus, maar nam hen eveneens in bescherming toen zij dreigden alleen te komen staan in hun bereidheid tot vrijwillige bijdragen. In de Staten tenslotte wist hij in de jaren 1640 een zekere financiële inschikkelijkheid te koppelen aan een uitgesproken streven naar vrede, vooral met het Noorden. Waar het voor dit Noorden vooral de angst voor de Franse oorlogsmachine was die hen uiteindelijk naar de onderhandelingstafel bracht in Munster, was dat voor de Spaanse kroon het financieel onvermogen om nog langer de oorlogsinspanningen te bekostigen. In dat laatste verhaal heeft de stem van Boonen meermaals luid geklonken, altijd “*ad patriae bonum*”, voor het welzijn van het vaderland.

²²⁵ Leopold Willem aan Boonen. 27 juli 1648 (CE, 945, niet gefolieerd).

6. Epiloog

De postume publicatie van Cornelius Jansenius' *Augustinus* in 1640 zorgde meteen voor theologische ophef. Jansenius stelde, in navolging van de laat-Romeinse kerkvader, dat gelovigen niet zelf de goddelijke genade konden afdwingen door bijvoorbeeld goede daden te stellen. Of men daarvoor in aanmerking kwam, lag helemaal in de handen van God. Deze opvattingen strookten niet met wat op het Concilie van Trente was vastgelegd en kwamen zelfs dicht in de buurt van de genadeleer van de Calvinisten. Het gevolg was dat het boek al in 1642 werd veroordeeld en in de pauselijke bul *In Eminentissimi* door Urbanus VIII in 1643 als ketters werd bestempeld. Jansenius, ooit professor theologie aan de Leuvense universiteit, had echter in de Zuidelijke Nederlanden nogal wat aanhang in kringen van de universiteit en was bevriend geweest met vooraanstaande kerkelijke figuren zoals aartsbisschop Boonen en Gents bisschop Triest. Ook Pieter Roose had in Jansenius ooit een bondgenoot gevonden in zijn strijd tegen de Fransen en bleef hem na zijn dood in 1638 steunen.

Het kwam daarop tot een machtsstrijd tussen door Rome gesteunde anti-jansenisten, met de nieuwe internuntius Bichi en de Zuid-Nederlandse jezuïeten enerzijds, en de Staten van Brabant en de universiteit van Leuven, waar Jansenius' aanhangers in de meerderheid waren, anderzijds. Deze laatsten betwistten de universele rechtsgeldigheid van de pauselijke bul omdat er ook in hun ogen wereldlijke bepalingen in stonden, zoals het verbieden van publicaties. Zij lieten de privileges van de Staten prevaleren op de pauselijke bul die zonder een vorstelijk placet volgens hen in de Zuidelijke Nederlanden geen rechtsgeldigheid had. Noch de landvoogd, noch het Spaanse hof wilden in tijden van grote politieke en financiële nood de Staten van de Zuidelijke Nederlanden voor het hoofd stoten en hielden zich aanvankelijk op de vlakte.

Voor Jacobus Boonen, die zich in de voorbije decennia zo had uitgesloofd voor de katholieke kerk en de staat, leidde de hele jansenistische discussie tot een tragische en vernederende afgang. Boonen, geen theoloog van opleiding, maar een jurist, had in dit in wezen theologisch dispuut zo lang hij kon de juridische argumentatie van de Staten van Brabant en de Leuvense universiteit gevolgd om zich te verzetten tegen de publicatie van de pauselijke bul. Hij heeft

zijn vriend en ooit suffragane bisschop Cornelius Jansenius nooit willen laten vallen, wat pauselijke kringen en vooral de jezuïeten ook probeerden.²²⁶ Landvoogd Leopold Willem, die in 1647 Castel Rodrigo had opgevolgd, zat zeer verveeld met dit binnenlands conflict en ook in Madrid wou Filips IV niets liever dan dat de plooiën snel werden gladgestreken. De anti-jansenistische Leopold Willem werd wel heel erg geapprecieerd in Rome, maar moest toch ook opletten dat hij de machtige Staten niet voor het hoofd stootte.²²⁷ In maart 1651 riep de landvoogd een commissie in het leven die zou beraadslagen over de jansenistische kwestie en waarvan ook Boonen en Triest deel uitmaakten. Hij kon Filips melden dat de vergadering zonder problemen was verlopen, maar dat de internuntius, die een veel hardere aanpak voorstond, met de aanwezigheid van de twee kerkvorsten niet was opgezet.²²⁸ In november 1651 was de maat voor Filips evenwel vol. De bul moest gepubliceerd worden, Leopold Willem moest zijn medewerking daarvoor verlenen aan de pauselijke internuntius, de wereldlijke organen hadden zich niet in te laten met kerkelijke aangelegenheden en het was belangrijk om goede relaties te behouden met de paus en zijn afgevaardigde.²²⁹ Boonen bond in, maar niet zonder de publicatie van de bul te voorzien van een eigen commentaar, wat hem door de paus niet in dank werd afgenomen. Een dagvaarding naar Rome legde Boonen, die de tachtig naderde, al langer kampte met ernstige gezondheidsproblemen en daarom al meermaals verstek had moeten geven voor vergaderingen van de Raad van State, naast zich neer.²³⁰ Het doktersattest van de twee lijfartsen van landvoogd Leopold Willem en een dokter van de stad Brussel, gaf een lange opsomming van de kwalen waaraan hij leed: een zware maagbreuk, nierstenen die gepaard gingen met bloedverlies, duizelingen, gezwollen benen met tekenen van beginnende gangreen, ischias en astmatische aanvallen. De dokters concludeerden dat hij een reis naar Rome niet zou overleven.²³¹ Het doktersverslag – dokters schreven toen net zo onleesbaar als nu – geef ik met vertaling als bijlage 6. Vooral de nierstenen speelden hem parten, bleek ook uit de begrafenisrede van Wreys. Boonen had de weken voor zijn dood

²²⁶ R. Vermeir. *In staat van oorlog*, p. 269-272; 292.

²²⁷ Leopold Willem aan Filips IV. 30 april 1650 (CCE IV, p. 178; SEG 246, f. 361).

²²⁸ Leopold Willem aan Filips IV. 15 maart 1651 (CCE IV, p. 245-246; SEG, 249, f. 298).

²²⁹ Filips IV aan Leopold Willem. 14 november 1651 (CCE IV, p. 317; SEG 251, f. 256).

²³⁰ Castel Rodrigo aan Filips IV. 15 april 1647 (SEG, 237, f. 282). Castel Rodrigo bekloeg zich in deze brief niet alleen over de incompetentie van een aantal raadsleden, maar ook over de veelvuldige ongeschiktheid (“*indisposiciones*”) van o.a. de aartsbisschop. Door de vele absenties was een voorbereidingsvergadering over de komst van landvoogd Leopold Willem niet kunnen doorgaan.

²³¹ J. de Lare, R. Vander Borcht en P. Meerstraten, artsen, aan Leopold Willem. 28 februari 1652 (KBB ms. 16.518-20, 19, f. 61).

vreselijke pijnen doorstaan tijdens niercrisissen en het uitwateren van stenen “ter grootte van een boon”, een mijns inziens toch wat ongelukkige beeldspraak tijdens de uitvaart van Boonen.²³²

Op 16 december 1652 volgde het verdict van paus Innocentius X. De aartsbisschop werd als een opstandeling beschouwd en geëxcommuniceerd, net als Gents bisschop Triest. Het uithangen van het bericht van hun excommunicatie aan de deuren van de Sint-Goedelekerk in Brussel veroorzaakte echter grote commotie. De Staten van Brabant waren woest, veroordeelden deze daad krachtig en vaardigden een aanhoudingsbevel uit tegen diegene die het bericht had uitgehangen, met een beloning voor wie de dader kon aanleveren. De internuntius verliet Brussel zelfs omdat hij vreesde voor een volksopstand en bracht zich in veiligheid in Luik.²³³ Ook Leopold Willem was niet gelukkig met de publieke affichage van het pauselijk besluit, omdat dit de gemoederen alleen maar ophitste, maar maakte het aanhoudingsbevel van de Staten ongedaan, tot tevredenheid van de koning. Het conflict tussen de paus die gehoorzaamheid eiste en de Staten van Brabant die hun privileges gerespecteerd wilden zien, escaleerde. Boonen bleef intussen gewoon zijn functie uitoefenen en wijdde zelfs priesters, iets wat hij in acht jaar niet meer had gedaan, en dit tot woede van de internuntius. Voor Filips IV en Leopold Willem was het duidelijk. De hele zaak vergiftigde de situatie in de Zuidelijke Nederlanden en bracht de openbare orde in het gedrang. De goede banden tussen Madrid en Rome dreigden te verkoelen en de hele zaak speelde uiteindelijk in de kaart van de vijand. En dus moesten Boonen en Triest zich verzoenen met de paus.²³⁴ Eind juni 1653 werd in een pauselijke *breve* de excommunicatie van Boonen en Triest nogmaals en in ongemeen strenge bewoordingen betekend aan de deken en het kapittel van Sint-Goedele in Brussel en Sint-Bavo in Gent.²³⁵ De vergrijpen van de aartsbisschop en de bisschop van Gent hadden in de hele christelijke wereld schandaal veroorzaakt, luidde het. Ze hadden gezondigd tegen de autoriteit en de wetten van de Heilige Stoel, en lange tijd volhard in de boosheid, niettegenstaande de vele kansen die ze gekregen hadden om te onderwerpen. De paus had

²³² G. Wreys. *Oratio Funebris*, p. 19: “Iapillis ad fabae magnitudinem concretis”.

²³³ Augustin Navaro Burena aan don Luis de Haro. 10 mei 1653 (CCE IV, p. 383 en VI, p. 680).

²³⁴ Leopold Willem aan Filips IV, 17 juni 1653 (CCE IV, p. 399-400; SEG 255, f. 82); Filips IV aan Leopold Willem, 29 oktober 1653 (CCE IV, p. 423-424; SEG 256, f. 172).

²³⁵ Breve van Innocentius X gericht tot de deken en het kapittel van Sint-Goedele, met bevel tot de kathedralen van Sint-Goedele en Sint-Bavo aan de respectievelijke bisschoppen te verbieden. 28 juni 1653 (AAM, Archivalia over de aartsbisschoppen van Mechelen, Fonds Boonen, 163 [5.5]).

grootmoedig begrip getoond voor hun ouderdom die hen niet had toegelaten zich persoonlijk naar Rome te begeven, maar zij hadden daar misbruik van gemaakt door weerspanning te blijven. Er zat hem dus niets anders op dan hun ongehoorzaamheid te bestraffen (“*ulcisci omnem inobedientiam*”), hen te verbieden nog langer missen op te dragen en sacramenten toe te dienen. De toegang tot kerkgebouwen werd hen ontzegd. De paus stelde Boonen en Triest onomwonden voor als meesters van de duisternis (“*rectores tenebrorum*”), op wie een smet en schandvlek rustte, en de gelovige kudde moest bevrijd worden van de leiding van deze afgedwaalde priesters.

Ik kan niet in het hoofd kijken van aartsbisschop Boonen, maar het lijkt me zeer waarschijnlijk dat deze excommunicatie bij hem heel hard aankwam. Hij had zich met hart en ziel ingezet voor de naleving van de besluiten van het Concilie van Trente, had na het derde provinciaal concilie van Mechelen in 1607 als bisschop en aartsbisschop tijd noch moeite gespaard om de contrareformatie in de Zuidelijke Nederlanden te verankeren en was al die jaren de voorvechter geweest van de confessionaliseringbeweging in zijn kerkprovincie, en dan dit. Was Boonen nu echt een jansenist in de theologische betekenis van het woord? Koppig vasthouden aan de juridische privileges van de Staten van Brabant en loyaliteit aan zijn oude vriend Jansenius, die hij zelf nog tot bisschop had gewijd, lijken mij nog iets anders dan doordrongen zijn van jansenistische opvattingen over goddelijke genade en predestinatie. Een voorbeeldig katholiek kerkvorst die zijn hele leven lang de Tridentijnse regels had gepredikt en belichaamd, zou op hoge leeftijd zomaar zijn meegegaan in opvattingen die de genadeleer van het Calvinisme benaderden? Ik ben geen kenner van het jansenisme, maar het lijkt me weinig waarschijnlijk dat de jurist Boonen helemaal thuis was in de finesses van dit complex theologisch dispuut. Hetzelfde kan misschien ook gelden voor Gents bisschop Antonius Triest, eveneens jurist van opleiding, en al zeker voor Pieter Roose, die eveneens Jansenius bleef steunen. De paus had in elk geval geen begrip voor een aartsbisschop die zich zeer terughoudend toonde om Jansenius en het jansenisme te veroordelen en er alles aan deed om de zaak op de lange baan te schuiven. Toen uiteindelijk de faculteit theologie van de universiteit van Leuven zich onderwierp aan het pauselijk gezag en Filips IV en Leopold Willem Boonen voor het blok stelden, zat er voor hem niets anders op dan in te binden. Enkele maanden later kreeg hij absolutie en kon hij opnieuw zijn aartsbisschoppelijke zetel bekleden.

De paus en de jezùieten hadden deze machtsstrijd tegen een vermoeide Boonen gewonnen.²³⁶ Begin 1654 kon een opgeluchte Leopold Willem aan Filips laten weten dat de plooiën met de universiteit van Leuven, Boonen en Triest waren glad gestreken en dat de rigide internuntius Mangelli zou worden vervangen door een meer gematigd iemand.²³⁷

Het is opvallend om vast te stellen dat Boonen, in woelig jansenistisch water beland, in 1645 de draad van de bisschoppenconferenties van de jaren 1620 terug opnam. Het is wel ironisch dat het overigens zeer uitgebreide verslag van de vergadering van januari 1645 – het was nu eenmaal een hele tijd geleden dat men nog had samengezeten – opende met de vaststelling dat er heel veel verboden boeken in omloop waren die groot schandaal veroorzaakten, en dat daartegen diende opgetreden te worden. Op die conferentie werden de regels voor de toediening van de sacramenten nog eens aangescherpt. De bisschoppen konden er niet om heen dat de oorlogssituatie gezorgd had voor een verwaarlozing van het geloof en de verwildering van de zeden. Ook pastoors bleken in heel wat gevallen aan hun verplichtingen te hebben verzaakt door veelvuldig cafébezoek en laakbare verwaarlozing van het catechismusonderricht. Een prettige vraag dook tijdens de vergadering op in verband met het onderwijs. Moesten de bisschoppen eens niet met de oversten van scholen afspreken dat studenten zich niet zo promiscue zouden gedragen door het bespelen van instrumenten en gelijkaardige ijdelheden? Er moest, vonden ze, ook iets gedaan worden aan het dragen van lange haren en kleren die getuigden van de actuele slechte mode.²³⁸

Dat de nieuwe modetrends een heet hangijzer waren in die jaren bleek ook uit een gedrukte verordening voor de gelovige onderdanen met kledijvoorschriften en gedragscode tijdens de misvieringen, te mooi om niet uit te citeren. De priesters moesten “scherpelyck vermaenen, soo de mans als vrouwen, dat sy hun niet verstoute te komen in het huys des Heeren anders als sedighlyck ende naer alle eerbaerheyt gekleedt. De mans niet in soo een eng geperst ende onbeschaemt habyt gelyck sommige gebruycken, ende de vrouwen niet als met de borsten ende schouderen geheel bedeckt.” Pastoors moesten onwelvoeglijk geklede parochianen de

²³⁶ L. Ceyssens. “Boonen, Jacobus”, kolom 80-88. Bekendmaking van de kwijtschelding van de censuur voor Jacobus Boonen door internuntius Andreas Mangelli aan het kapittel van Sint-Goedele. 21 oktober 1653 (AAM, Archivalia over de aartsbisschoppen van Mechelen, Fonds Boonen, 165 [5.7]).

²³⁷ Leopold Willem aan Filips IV, 5 januari 1654 en ? februari 1654 (CCE, IV, p. 439 en 446; SEG 257, f. 19 en 46).

²³⁸ X. De Ram. *Synodicon Belgicum*, I, p. 522-552.

toegang tot de kerk en de communie weigeren en toezichters dienden in te staan voor stilte onder de aanwezigen. Merkwaardig ook de passus waarin de toezichters moesten optreden tegen “het ommegeen van de arme menschen die onder den dienst voor hunne moeyelyckheyt affperssende de aelmoessen ’t saemen met over en weder te loopen verstooren ’t Gebed”.²³⁹

Moet een verklaring voor de verhoogde aandacht voor religieuze aangelegenheden en kerkelijke voorschriften in de jaren 1644-1645 gezocht worden in een poging van Boonen om zijn religieus blazoen wat op te poetsen en zijn public relations als aartsbisschop te verzorgen in tijden van jansenistische discussies? Het is goed mogelijk, maar moeilijk hard te maken. Zoals gezegd nam Boonen met zijn initiatieven gewoon de draad van zijn eigen confessionaliseringsijver terug op, in een tijd dat de godsdienstbeleving door de aanhoudende oorlog bleek te verflauwen. Daarnaast pakten niet alleen de dreigende wolken van het jansenisme zich op het einde van de jaren 1640 zich boven het hoofd van de aartsbisschop samen, ook de kloosterlingen van de abdij van Affligem begonnen zich opnieuw te roeren, misschien daartoe aangezet door de verzwakte positie waarin Boonen zich stilaan bevond. De machtspositie in de Staten en het vaste inkomen van de aartsbisschop waren de uitkomst van een lange machtsstrijd die Boonens voorganger Hovius had gestreden. Affligem was dus zeer belangrijk voor de aartsbisschop. In februari 1650 liet Boonen Roose, die op dat moment aan het hof in Madrid vertoefde, weten dat landvoogd Leopold Willem beslist had “de faire séparer le monastère d’Afflighem de l’Archevêché”. Boonen zag zich daarom genoodzaakt om zich te richten tot don Louis de Haro, neef en opvolger van Olivares als *valido* van Filips IV, om de zaak te herbekijken. De met alle mogelijke égards omklede vraag aan Roose was om er in Madrid er op toe te zien dat dit gebeurde. En, als Boonen Roose een wederdienst kon bewijzen, zou hij dat graag doen.²⁴⁰ In december 1650 bracht Boonen Roose op de hoogte van het feit dat “les moynes d’Afflighem ne cessoient pas de négocier d’obtenir la séparation de

²³⁹ Herderlijke voorschrift betreffende het stilzwijgen en de welvoeglijkheid in de kerk uit 1644 (AAM, Archivalia over de aartsbisschoppen van Mechelen, Fonds Boonen, 157 [3]).

²⁴⁰ Boonen aan Roose. 8 februari 1650 (CPE, 1531, nr. 166). De aanhef van de brief is tekenend voor de eerder beschreven vriendschap tussen de twee: “Le contentement (quoy qu’extrême) que j’avoy receu d’entendre votre heureuse arrivée en la Cour de Madrid s’est accrue infiniment par le tesmoinage qu’il vous en a pleu me rendre de votre propre main, dont je vous rend grace bien humble, ayant ceste ferme croyance que c’est un effect particulier de la puissance de Dieu qui vous a fait appeler et conduire avec tant de prospérité en icelle Cour...” Verderop schrijft Boonen dat hij volledig vertrouwt op “l’amitié, prudence et intégrité” van Roose om te weten wat nodig is om te doen.

leur monastère d'avec l'Archevêché de Malines.”, maar dat landvoogd Leopold Willem hem intussen wel had laten weten dat de onderhandelingen waren opgeschort en de zaak gesloten. Boonen bleef er niet gerust op. Hij had een brief geschreven naar de koning en vroeg Roose om raad of hij ook iemand lijfelijk naar Madrid zou sturen. In dat geval kon hij een aanbeveling van Roose misschien wel gebruiken.²⁴¹ Dit voorval illustreert dat het voor Boonen in de laatste jaren van zijn leven echt wel alle hens aan dek was om zijn positie te handhaven en dat waakzaamheid geboden bleef.

Hoe dan ook, in zijn redevoering tijdens Boonens uitvaart zweeg Wreyns zedig over de jansenistische kwestie en de tijdelijke excommunicatie van de aartsbisschop. Boonen had zich altijd aan de paus onderworpen in het afbakenen van de artikels van het geloof, klonk het daar en Wreys citeerde daarbij graag de brief die de kardinalen hem op 13 juni 1654 hadden gestuurd om hem te loven voor zijn toewijding aan de Kerk van God.²⁴²

Wie echter hoopt om in de Mechelse Sint-Romboutskathedraal een grafbeeld van Jacobus Boonen te vinden, zoals dat voor prelaten in de zeventiende eeuw gebruikelijk was, komt bedrogen uit. Zijn voorganger Mathias Hovius is wel prominent aanwezig met een praalgraf in het koor, evenals zijn drie opvolgers Andreas Cruesen, Alphonse de Berghes en Humbertus de Precipiano.²⁴³ Aan Boonen herinnert nu nog enkel een grafplaat met inschrift in de niet voor het publiek toegankelijke grafkelder, waar nagenoeg alle aartsbisschoppen zijn bijgezet.²⁴⁴

Ik schreef hierboven dat de laatste jaren van zijn archiepiscopaat tragisch verliepen en dat hij in 1653 ternauwernood zijn zetel wist te behouden. Was dat de reden waarom Boonen, na zijn dood op 30 juni 1655, niet de eer toebedeeld kreeg die zijn voorganger en opvolgers wel te beurt viel? Ik denk dat de verklaring voor het ontbreken van een grafbeeld niet moet gezocht worden in een gebrek aan respect voor de lang zetelende kerkvorst of een publieke

²⁴¹ Boonen aan Roose. 3 december 1650 (CPE, 1531, nr. 165).

²⁴² G. Wreys. *Oratio Funebris*, p. 14.

²⁴³ Zie C. Van de Wiel, *Archivalia over de aartsbisschoppen van Mechelen*, p. 41. Van de Wiel ergert zich hier danig aan: “Hoewel Jacobus Boonen algemeen bekend staat als een bisschop die in alle goedheid verheven diensten bewees aan Kerk en Staat [...], treft men van hem, die zijn bisdom bijna 34 jaar *pertransiit benefaciendo*, geen monument aan, slechts een inschrift. Een grafsteen werd geplaatst, doch nergens is er enig spoor van te vinden.”

²⁴⁴ S. Vandenberghe. “De grafkelder der aartsbisschoppen van Mechelen: historiek en iconografie.” In: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 81 (1977), p. 81-96.

desavouering, maar in wat Boonen zelf in zijn testament, opgemaakt op 21 juni 1655, opnam. Daarin stipuleerde hij enkele dagen voor zijn dood dat de kosten voor een graf en de uitvaart zeer bescheiden dienden te zijn en de tweeduizend gulden niet mochten overstijgen. Hij verbood schilderijen of beelden van zichzelf, afgezien van een portret aan de voorzijde van zijn woning voor één jaar en een aan zijn graf voor een periode van drie jaar. En vooral moesten op de dag van de begrafenis voor duizend gulden aan aalmoezen worden verdeeld onder de armen.²⁴⁵ Deze uitdrukkelijke wilsbeschikking typeerde Boonen ten volle en knoopte aan bij wat ook in de *Oratio Funebri*, die veel meer nog een *Laudatio funebris* mag genoemd worden, centraal stond: Boonens levenslange soberheid en vrijgevigheid, en zijn afkeer voor luxe en hebzucht. Terecht noemde Pierre Claessens hem “un prélat belge remarquable, parmi tous, par sa haute piété, son inépuisable charité et d’immenses services rendus aux deux diocèses qu’il gouverna successivement”. Hij erkende dat Boonen zich misschien vergist had in de kwestie van het jansenisme, maar dat dit geen afbreuk deed aan zijn verdiensten.²⁴⁶ Het lijkt me passend om de epiloog met deze terechte woorden af te ronden.

²⁴⁵ P. Claessens. *Histoire des archevêques de Malines*, p. 323. Voor het integrale testament van Boonen, p. 323-337.

²⁴⁶ P. Claessens. *Histoire des archevêques de Malines*, p. 253.

7. Conclusie

“Par sa haute piétié”. Met deze woorden greep Pierre Claessens in zijn slotbeoordeling van aartsbisschop Boonen terug op wat Godefridus Wreys in zijn *Oratio Funebris* al de uitzonderlijke *pietas* van Boonen had genoemd. De *Oratio* bevat in bijlage ook een reeks lovende chronogrammen aan het adres van de overleden aartsbisschop, die allen het jaartal 1655 opleveren. In een ervan werd Boonen opnieuw geroemd om zijn “pietate candor”, piëteitsvolle schittering.²⁴⁷ Alleen sloeg de typering van Wreys uitsluitend op de religieuze piëteit van Boonen, een vroomheid in respect voor God en die zich ver wou houden van zondigheid. Boonen, luidde het nog, wou liever sterven dan een doodzonde te begaan.

De sinds christelijke tijden gebruikelijke louter gelovige invulling van het *pietas*-begrip maakt het moeilijk om deze *pietas* als rode draad in het leven en voor de carrière van Boonen te gebruiken. Maar *pietas* in de klassieke betekenis van het woord laat dat wel toe. Bij de Romeinen drukte *pietas* niet alleen het fundamentele respect van de mens voor de goden uit, met inbegrip van het erkennen van de eigen beperkte plaats in het universum. *Pietas* was niet alleen vroomheid of plichtsbetrachting jegens de goden, maar ook en niet in het minst loyaliteit tegenover vaderland en familie. De Romeinse politicus en redenaar Marcus Tullius Cicero uit de eerste eeuw voor Christus reserveerde in *De inventione*, een retorica-handboek uit de beginjaren van zijn carrière, voor godsdienstig plichtsbesef het woord *religio*. *Pietas* drukte volgens hem plichtsbetrachting of loyaliteit uit tegenover vaderland, ouders of andere bloedverwanten.²⁴⁸ Hij verruimde dat begrip later ook naar vrienden. Wie het leven en de carrière van Jacobus Boonen overschouwt, kan niet anders dan hem een voorbeeld noemen van de meer klassieke invulling van het *pietas*-begrip, iets wat hem, gezien zijn klassieke vorming in de *artes liberales* aan de universiteit van Leuven, niet onbekend moet geweest zijn. Plichtsbetrachting en loyaliteit stonden voor hem in de keuzes die hij maakte altijd voorop. Een kort en samenvattend overzicht kan dat verduidelijken.

²⁴⁷ G. Wreys. *Oratio Funebris*, p. 14; J. Hilton. *Chronograms continued and concluded*. Londen (1882), p. 88-89.

²⁴⁸ M. T. Cicero (106-43 v.C.). *De inventione* II, 66: “Religionem eam, quae in metu et caerimonia deorum sit, appellat; pietatem, quae erga patriam aut parentes aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat.”

In een eerste hoofdstuk schetste ik het netwerk van Boonen in de aanloop naar zijn aanstelling tot aartsbisschop. Hij ontpopte zich in zijn beginjaren als jurist en clericus tot een loyaal vertegenwoordiger en dienaar van zowel Karel, prins van Arenberg en intimus van aartshertog Albrecht, als van Mathias Hovius, aartsbisschop van Mechelen. Hij behartigde als jurist tot Karels grote tevredenheid diens zaken in de Noordelijke Nederlanden en werd al vrij snel na het afleggen van zijn geloften de vertrouweling van Hovius, in wiens naam hij over de uitvoering van de besluiten van het derde provinciaal concilie waakte. Deze loyaliteiten ontgingen de aartshertogen niet en maakten van hem een ideale kandidaat toen in 1616 een nieuwe bisschop van Gent, en in 1620 een opvolger van Hovius moest aangeduid worden. Ook het feit dat zijn schoonbroer en diplomaat Pieter Peckius deel uitmaakte van de *inner circle* van aartshertog Albrecht heeft daarbij allicht in zijn voordeel gespeeld.

Als bisschop en later aartsbisschop verdiende hij, zoals het tweede hoofdstuk probeert aan te tonen, zijn sporen met de volgehouden implementatie van de contrareformatische agenda, loyaal aan de besluiten van het Concilie van Trente en het derde provinciaal concilie van Mechelen, en met grote aandacht voor wat leefde onder de gelovigen van zijn kerkprovincie. Regelmatig overleg met dekens en collega's bisschoppen droegen daar sterk toe bij. Boonen toonde zich in het eerste decennium van zijn archiepiscopaat een ijverig en plichtsgetrouw kerkvorst, die van de verdere grondige katholieke "confessionalisering" van de Zuidelijke Nederlanden een prioriteit maakte. Het belang dat hij daarbij hechtte aan uniformiteit in geloofsbeleving en -prediking was groot. De nadrukkelijke koppeling van religieuze discipline aan loyaliteit tegenover de politieke machthebbers, in zijn ogen onafscheidelijke zaken, getuigden van meer dan alleen maar godsdienstige *pietas*.

In hoofdstuk drie verschijnt Boonen voor de eerste maal op het politieke toneel. Het verlies van 's-Hertogenbosch in 1629, een belangrijke stad van het hertogdom Brabant, en de toenemende dreiging vanuit de Republiek deden hem in 1632 politieke verantwoordelijkheid opnemen. Loyaal als hij was aan Isabella liet hij de edelen hun eed van trouw hernieuwen in haar handen, toen rebellie dreigde. Onder de vlag van 'zijn' Staten van Brabant nam hij het initiatief tot het bijeenroepen van een Staten-Generaal. Zijn voornemen om "armata manu" met de vijand te onderhandelen over een wapenstilstand of vrede botste wel snel met de

politieke realiteit, maar dat nam niet weg dat hij zich een jaar lang uitsloofde voor een doorbraak in de onderhandelingen met het Noorden. Hij leidde een delegatie naar Maastricht en Den Haag, en reisde enkele malen over en weer naar Brussel, vanuit de overtuiging dat vrede haalbaar was, ook al werd het vlug duidelijk dat voor het Zuiden onderhandelen vanuit een zwakkere positie de kans op welslagen hypothekeerde. De mislukking van de Staten-Generaal werd hem niet eens aangewreven, maar sterkte de inwoners van de Zuidelijke Nederlanden alleen in hun onbegrip en afkeer voor de onmogelijke eisen van Noorden en in hun gehechtheid aan het Spaanse koningshuis. Boonen voerde in maart 1634 aan dat hij gedurende de hele gespreksronde met de Noordelijke Staten niets had gedaan dat indruiste tegen zijn trouw aan koning Filips IV en werd voor zijn loyaliteit dan ook uitgebreid bedankt. Maar het overlijden van Isabella, eind 1633, en het overnemen van de macht door sterke figuren zoals de kardinaal-infant don Fernando en Pieter Roose, de hoofd-voorzitter van de Geheime Raad, drongen Boonen in de volgende jaren ietwat naar de achtergrond.

De klassieke *pietas* impliceert plichtsbetrachting tegenover familie en vrienden. Daarvan was in het hoofdstuk *Ad patriae bonum* Boonens tussenkomst in 1637 bij Roose ten voordele van zijn neef Georges de Brimeux, toen het er voor deze niet goed uitzag na een slecht afgelopen verdediging van het stadje Corbie, een treffende illustratie. Dat Boonen twee jaar eerder bij zijn vriend Cornelius Jansenius bemiddeld had om Roose aan een co-auteur te helpen bij het schrijven van de *Mars Gallicus*, een anti-Frans pamflet, had een band tussen Boonen, Roose en Jansenius gecreëerd. Boonen en Roose bleven nog tot begin de jaren 1650 vrienden, blijkens hun briefwisseling, en dat niettegenstaande hun soms uiteenlopende politieke standpunten. Eens een vriend, altijd een vriend, blijkbaar. En vriendschap lijkt me ook aan de basis te liggen van Boonens jansenistisch conflict met Rome tussen 1642 en 1653. Loyaliteit en vriendschappelijke trouw aan Jansenius, professor theologie in Leuven en door Boonen tot bisschop van Ieper gewijd voor bewezen diensten, deden hem in woelig kerkelijk vaarwater belanden. Jansenius' postume publicatie *Augustinus* bevatte standpunten die tegen de kerkelijke leer indruisten en werd als kettters weggezet in een pauselijke bul van 1643. Boonen had, net als Triest en Roose overigens, zijn vriend Jansenius na zijn dood niet laten vallen en deelde zodoende in de banbliksems vanuit Rome. De ruzie escaleerde, tot Boonen in 1653 door de paus geëxcommuniceerd werd en zich uiteindelijk wel moest onderwerpen. De jurist Boonen, die zich altijd op het juridische standpunt van Brabantse privileges had gesteld om

de pauselijke bul niet te moeten publiceren, legde noodgedwongen de duimen voor de theologische orthodoxie van de Romeinse Curie en jezuiten. Ik denk dat Boonen dit als een grote vernedering heeft beschouwd, die hij, gezien zijn palmares als aartsbisschop in moeilijke tijden, niet verdiende.

Zijn loyaliteit tegenover de centrale overheid bleef, zoals dit hoofdstuk ook aantoont, in al die jaren evenwel overeind, niettegenstaande alle jansenistische beslommingen. Daarvan getuigen de grote financiële inspanningen “ad patriae bonum” die Boonen zich getrooste, door koning en landvoogden geprezen. Niet alleen putte hij daarbij rijkelijk uit eigen middelen, maar ook spoorde hij de clerus van zijn kerkprovincie aan om, tegen hun fiscale immuniteit in, toch royale bijdragen te leveren in het belang van het land. Als vooraanstaand lid van de Staten van Brabant speelde hij de rol van bemiddelaar, evenwichtskunstenaar soms, tussen Staten en overheid, wanneer de laatste andermaal om geld verlegen zat, maar de Staten geheel of gedeeltelijk op de rem gingen staan of voorwaarden koppelden aan het instemmen met beden en subsidies. Tegen een achtergrond van verslechterende politieke en militaire ontwikkelingen en het heroplevende verlangen om een definitieve vrede te sluiten met de Republiek, kwam in de jaren 1634-1650 Boonens “*pietas erga patriam*” nergens beter tot uiting dan op het financiële vlak. Ook zijn manifeste afkeer in 1644 voor don Juan, de vijftienjarige bastaardzoon van Filips IV en nieuw voorgedragen landvoogd, mag niet gezien worden als een daad van *impietas* tegenover de koning. Ik liet zien dat Boonens zeldzame ingaan tegen het vorstelijk gezag vooral was ingegeven door zijn bezorgdheid dat Madrid de Zuidelijke Nederlanden onvoldoende beschermde en aan hun lot overliet.

Uit deze samenvatting blijkt meer dan eens Boonens trouwe en loyale opstelling tegenover Kerk en Staat, en bij uitbreiding tegenover familieleden, beschermheren en vrienden. Dat maakt van hem een echte belichaming van de klassieke Romeinse *pietas* of plichtsbetrachting, die veel verder gaat dan de louter vrome invulling in de christelijke traditie. Het is deze klassieke *pietas* die ik, vanuit mijn eigen achtergrond als classicus, in de titel heb willen opnemen om een man te typeren die de eerste helft van de zeventiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden mee heeft gekleurd, maar sindsdien op de achtergrond was geraakt. Ik hoop dat ik hem hiermee recht heb aangedaan.

8. BIJLAGEN

BIJLAGE 1: ONTWERPTEKST VOOR VERGOEDING AAN JACOBUS BOONEN VANWEGE KAREL VAN ARENBERG

“Nous Charles Prince Comte d’Aremberghe, Baron de Sevenberghe, Naeltwyck etc. Chevalier de l’Ordre du Thoisson d’or, Admiral et Capitaine général de la mer etc. et Anne de Croy Princesse Comtesse et Dame de ces lieux: Pour les bons et agréables services, faictes a la direction des affaires de notre maison, maintenant et conservation de nos droicts et actions par Jacques Boonen, Licencié es droicts, chanoine de l’Eglise Metropolitaine de Malines, et pour le désir que avons, qu’il y continue, avons aud. Boonen accordé et accordons par cestes pension de [*bedrag niet ingevuld*] livres de quarante gros la livre monnoye de Flandres par chascun an pour tout le temps qu’il déservira, comme il se soubmect et oblige de faire la surintendance de toutes les affaires de notre maison, mesmement a charge que pour le meilleur avancement et conduite d’icelles il sera tenu se trouver hors de sa résidence dud. Malines, jusques a deux moys soit continuels ou par intervalles par chascun an, lors et en tels lieux que besoing sera. Ladict pension a avoir cours doiz [*datum niet ingevuld*]. Outre et pardessus laquelle il sera par nous deffroyé avecq son homme et deux chevaux des despens de tous voyages qu’il fera pour ladict service. Promettans luy donner bonne et souffisante assignation à son contentement raisonnable pour recepvoir le payement de lad. pension d’an en an, si avons promis comme promettons par cestes en récompense desd. services de conférer et conférons doiz maintenant a Charles de Brimeux beaufrère dud. Boonen l’Estat et Office de Bailly général de la terre ville seigneurie et pays d’Enghien appartenances et dépendences par nous achaptez du Roy Tres Chrestien pour entrer en possession d’iceluy Estat aux honneurs proufits et émolumens y appartenant d’ancienneté doiz le jour que serons adherités esdicts biens et en jouir sa vie durant. Ou bien au choix dud. Boonen l’Office de Bailly des boys dud. Enghien. En témoins de quoy avons signés les présentes comme aussy a faict led. Boonen le [*datum niet ingevuld*]”.

BIJLAGE 2: BRIEF VAN JACOBUS BOONEN AAN KAREL VAN ARENBERG, 20 JANUARI 1612

Monseigneur,

Ce porteur vient exprès d'Hollande pour représenter a Votre Excellence ce qui a esté traicté entre ceulx de son conseil soubz le bon plaisir d'icelle tant avecq le Prince Maurice de Nassau que le Gouverneur de Willemstadt, en conformité des enseignemens et pouriects que le Sr. Duyst envoyé à Votre Excellence quand et aussy l'advis des Advocats Berendrecht, Raephorst et Reynegom. A quoy j'ay ioinct copie de l'accord cydevant fait de la part de Votre Excellence avecq le Gouverneur, auquel se refère l'acte par luy signé envoyé par led. Duyst. Et le tout vue, quand Votre Excellence me commanderoit d'en dire mon advis, il me semble à correction, que Votre Excellence fera bien de signer et advouer le contract concue d'entre icelle et led. Prince Maurice pour en user en conformité de l'advis dud. Duyst. Sur quoy néanmonins Votre Excellence pourra plus amplement délibérer avecq le Sr. Martini Recepteur General d'Enghien qui est fort bien informé de tout ce qui touche ceste matière, laquelle par tant je n'estendray plus amplement. Quant a ce que l'on doibt au Sr. De Steelandt incontinent mon retour à Malines j'enverray un estat de ce que pourroit luy estre deu, dressé comme je pense par led. Martini, afin que Votre Excellence puisse sur tout ordonner.

L'Attestation envoyée par led. Sr. Duyst me semble bien à propos, et démontre aucunement que Vollenhove defunct avoit prins resolution de ne faire des service à Votre Excellence. Laquelle sera servie de résoudre quant à ce que je pourrois de sa part respondre a fils dud. Vollenhove sur ce que moyennant délivrance de tous les papiers qu'il a concernans le service de Votre Excellence ou pouvans estre utiles a icelle. Il supplie d'estre pourveu de l'office de Oisthuysen, comme je croy que led. Martini aura représenté avecq les propos que nous en avons tenu paresemble lors qu'il passa dernièrement par Malines. Je tiens que led. Fils de Vollenhove pourra estre utile à Votre Excellence, non pas tant toutefois qu'il se persuade, et ne puis imaginer préjudice a luy baillir led. office sur commission provisionelle. Car il est catholique, et d'assez bonnes entrailles, et qui ne manque pas aussy d'entendement pour s'acquitter assez bien de cette charge.

Touchant les rentes non rachaptables sur Naeldwyck dont led. Duyst touchera aussy a Votre Excellence, il en a receu tout esclairissement par la despesche que je luy ay envoyé avecq Madame de Serclaes. Laquelle à son partement démontroit de faire estat de bientost retourner et lors achever l'affaire. Elle estoit aussy d'intention de persuader a ceulx du conseil du Prince Henry de Nassau de désister de ce qu'ils pretendoient endroit les terres non dicquées de Honterlandt possedées par la chambre de comptes en Hollande, et pour ceste cause voulut que je luy baillasse un escript de la part de Votre Excellence en conformité de ce. En quoy il me semble qu'elle disoit bien, car si Votre Excellence trouve par advis de son conseil en Hollande que lad. prétension ne se pourroit accorder, mieux vaudra de l'avoir rejectée du

commencement, et si on l'accorde, on en aura tant plus de gré, et semblera que l'on leur faict nouveau bénéfice de s'accommoder en ce regard à leur desir.

Quant à ce que Duyst escript par un petit memorial concernant le personnage auquel Madame a parlé a Sevenberghen il me semble que la négociation seroit utile à Votre Excellence et causeroit du bien, moyennant que led. personnage bien aussy cogneu aud. recepneur, vueille mordre, mais je cognois led. Duyst si discret en ce regard qu'il ne luy fera ouverture, sinon agréable, car led. Duyst a des gens confidens et adroicts assez pour s' esclairer souffisamment quant à cela.

Au cas que les dix ou douze bonniers mentionnes aud. billet ne s'adhèrent par la voye que dessus led. Sr. Duyst trouveroit à propos qu'ils fussent dicqués pour méliorer le gros de la Baronie de Sevenberghen. Auquel cas Votre Excellence luy debvroit envoyer pouvoir pertinent pour contribuer aux fraiz du dicquage et négocier en cela tout ce qui seroit requis. Et ce au plus tost.

Au surplus je baise très humblement les mains à Votre Excellence du sanglier qu'elle m'a envoyé qui est justement pour garder l'honneur du bancquet, c'est encore un surcroist a plusieurs autres obligations et faveurs en reconnaissance desquelles je demeure a jamais à Votre Excellence.

Très humble et devotioné serviteur,
Jacques Boonen, En Bruxelles le 20 de Janvier 1612

BIJLAGE 3: INSTRUCTIE VAN INFANTE ISABELLA AAN JACOBUS BOONEN, 5 JANUARI 1632

Instruction pour vous très révérend père notre très cher et bien amé archevêque de Malines du Conseil d' Estat de sa Majesté de ce qu'avez à dire de notre part à l'assemblée des Evêques de votre province qui se doit tenir le 21 de ce moys en cette ville de Bruxelles.

Premièrement vous leur répèterez la très grande nécessité du pays, et combien il importe à la conservation de notre Sainte Religion Catolique, au service du Roy monseigneur et nepveu, et au bien publicq, quel le clergé avecq les ordres réguliers des provinces de pardeca assistent à l'entretien de quelque bon nombre de gens de guerre.

De plus la force de nos ennemiz, et de leurs adherens, et leur but et intention qui n'est autre que d'extirper entièrement notre sainte foy,

Que cela se voit clairement, par la perte de la ville de Boisleducq, par l'invasion de l'année passée en Flandres, le progrès du Roy de Suède en Allemagne, et la continuation de leurs desseins, et par les grandz apprestz, et prévention d'armes qui se font de leur costé,

Vous leur ferez aussy entendre que si non la justice, du moins la charité les oblige d'y apporter du remède, puis qu'ilz sont les vrayz pères et pasteurs des âmes, et qu'il touche principalement à eux d'y pourveoir,

Vous leur direz que leur exemple sera fort puissant pour induire le peuple à contribuer aussy libéralement, et a proportion de la présente nécessité, comme l'on a veu estre advenu l'année passée

Voires, et que ceux du clergé seront meuz par la, de continuer leur contribution de l'année passée, de quoy autrement l'on ne voit aucune apparence,

Que cette contribution donnera sans doute de l'appréhension a notre enemy comme l'expérience nous a fait veoir l'année passée,

Vous leur déclarerez aussy que pardessus la ruine de la Religion, il y a de la perte des biens ecclésiastiques non seulement pour une année, mais a jamais et avecq préjudice de leurs successeurs.

Que la contribution de ceux du clergé n'est pas chose nouvelle, ains qu'elle a esté observée et praticquée en divers lieux et provinces du temps du Roy Philippe le bel, du Ducq Charles le hardy, de l'Empereur Charles le 5, et du Roy Philippe le second, notre bon seigneur et père.

De plus vous leur mettez en avant la grande et volontaire charge, et contribution des provinces rebelles pour anéantir notre sainte religion, et qu'à plus forte raison, les provinces catholiques et ceux du clergé d'icelles se devroient efforcer pour sa conservation

Qu'il ne convient d'attendre jusques à ce que l'ennemy soit a leurs portes, ains de le prévenir et le tenir loing de leurs quartiers, car estant une fois le frontière perdue, ilz ne pourront aucunement eschaper leur ruine, non plus que les évesques et nobles d'Allemagne, qui se sont présentement retirés au quartier de Luxembourg, et autres.

Finalement, que la contribution volontaire se pourroit prendre sur un pied et en sorte que ceux du clergé fourniroyent une bonne somme, proportionnée à la présente nécessité, pour la repartir en dix mois, à l'advenant de la contribution totale, ce que sera bien plus aisé que de fournir tous les deniers promptement.

Vous remettans pour le surplus à ce que votre zèle et discrétion vous suggérera, et suivant la particulière confiance qu'avons en vous,

Fait à Bruxelles le 5 de janvier 1632.

BIJLAGE 4: BRIEF VAN JACOBUS BOONEN AAN KAREL SCHOTTE, 24 MAART 1634

Monsieur, je ne vous scaurois assez tesmoigner du grand plaisir que j'ay de lire et relire les votres, escrites avecq tant de diligence et de particularitez, et je voy bien que vous avez de la besogne, et d'exercice pour la patience. Je craings seulement que les délibérations et resolutions de pardela ne viennent bien tard, et que non seulement les armes de part et d'autre les dévanceront en campagne, mais que les Estats des Provinces Unies accorderont avecq les francois à condition de ne traicter avecq nous endéans 7 à 8 moys.²⁴⁹ Et néanmoins j'espère d'autre part que la mort de Walstein et les changemens qui l'accompagnent en Allemagne rendront nos ennemis plus enclins au repos.²⁵⁰ Je remarque que l'on a du mal a digérer la qualité d'Estats dont avons usé au traicté, et comme si en cela Son Altesse eust excédé son pouvoir en nous le permettant, je croy que Messieurs de notre Assemblée y auront apporté quelque bonnes remarques par leurs lettres, et me semble qu'en cela nous n'avons mesmes nous fait sinon ce que le President Rose a trouvé bon, d'autant qu' à la verité, nous n'avons traicté comme Estats sinon soubz protestation que pour rendre le traicté vaillable et effectif comme il fault, nous faisons diligence pour en obtenir l'aggréation du Roy, en conformité de notre instruction de 27 de janvier 1633, qui est en effect de traicter soubz le bon plaisir du Roy.²⁵¹ Forme de traicter nullement déroguant a la souveraineté de Sa Majesté, mais aussy ayant esté nécessaire lors que l'on commença pour ne blesser l'honneur d'icelle, comme a esté dict au commencement de la grande Relation. Ceste condition du traicté d'Estats soubz le bon plaisir, ayant esté souvent et clairement exprimée aux verbaux et conférences tenues avecq les Estats Unies, influxit in omnem tractatum, etiam affecit la promesse de prestation de par nos Estats. Et parainsy, pour autant que nous avons traicté en ce qualité, nous n'avons riens fait que son Altesse ne nous ayt peu permettre. L'assurance que l'ennemis tiendra sa parole quand le traicté sera conclu, dependra de nous mesmes, si nous avons lors soing de redresser tous nos desordres et par ce moyen nous rendre absolument redoutable, et outre l'ennemis trouvera tant de commodité au repos et au traficq dont il jouira que son propre interest l'empeschera de nous troubler, signament si nous avons soing de nous rendre forts par mer. Au surplus vous pouvez estre assuré du secret, vous priant de mesmes de ne pas dire que je vous escrips d'affaires à part. Je vous envoie quand et ceste un cifre, pour le pouvoir faire plus librement, mais vous voirrez bien par la facon, comme je suis habile. Vous feriez mieux de m'en envoyer un autre si tant est que votre séjour soit, pour si longtemps en ceste cour. Et je prie Dieu de vous combler de toutes bénédictions de ramener sauf et content, et qu'il vous plaise continuer à me faire part de ce que se passe pardela. Je seray toujours votre très affectionné serviteur, Jacques Archevêque de Malines.

²⁴⁹ Op 18 februari 1635 sloten Frankrijk en de Republiek een defensief en offensief verdrag.

²⁵⁰ Albert van Wallenstein (1583-1634) was een katholiek veldheer in dienst van de Duitse keizer Frederik II, die op 25 februari was vermoord in opdracht van de keizer, die vond dat hij te machtig werd en hem van verraad verdacht.

²⁵¹ Die instructie van 27 januari 1633 hield o.a. in dat de Staten alles zouden ratificeren wat hun gedelegeerden als "plaatsvervangende gevolmachtigden van de koning" in Den Haag overeenkwamen.

BIJLAGE 5: ONTWERP VAN BRIEF VAN JACOBUS BOONEN AAN DE STATEN VAN VLAANDEREN, 1 FEBRUARI 1646

1 febr. 46 instance faicte aux deputez de flandre

Sijne Excellencie aensoeckt de Staeten van Vlaenderen te willen letten opt ghene mondelinghe voirgehouden is geweest tot Brusschel aen hunne gedeputeerden den eersten february 1646 en tot hunnen versoec begrepen by dit geschrift

Syne Excellencie ten uyttersten behertende de behoudenisse van dese Nederlanden in de oprechte Religie ende gehoorsaemheyte van Syne Majesteit heeft soo verre gehandelt mette Staeten van Brabant dat de selve te vreden syn voor een half jaer te betaelen thien duysent mannen te voet ende twee duysent peerden met hope van voordezen tijdt alles nochtans by soo verre d'andere Provincien, ende voornementlyck die van Vlaenderen by behoorycke proportie oock willen mee doen, mits dan andersints die van Brabant alleen weynich soudent commen helpen; ende op heel vast vertrouwen dat sulcx ontwijffelyck soude geschieden namentlyck by die van Vlaenderen hebben de voornoemde van Brabant alreede op den nieuwen voirgenomen voet begonst te betaelen in eyghen handen vande soldaten tot hunnen grooten troost, d'welck gecomen synde tot kennisse van andere Provincien, oyck van eenighe seer bedorfvē hebben oyck begonst moet te scheppen hunnen goeden wille te laeten verluayden ende seer goede hope gegeven van merckelycke consenten te draeghen soo haest sy seffens 't consent van Brabant oyck soudent versekert syn van Vlaenderen.

Maer alzo in plaetse van sulcks te doen de Staten der selven Provincie alsnu hebben overgebracht soo nopende de maentelycke bedē in ghelde als by maniere van extraordinaris subsidie tot onderhout van crychsvolck soodanich consent dat daer uyt gheene rekeninghe noch ghissinghe en can gemaect worden noch van somme van penninghen vanden selven consente te verwachten, noch van 't getal van cryghsvolck daert uyt te betaelen off onderhouden, zoo dacht Syne Excellencie dat die van Brabant sulcx vernemende sullen verstelt worden, ende dat oyck den moet van alle d'andere gehoorsame Provincien sal verflauwen, ende ten minsten den tydt soo sal verlopen dat de remedien sullen te laet comen, dat oyck van d'andere syde de vyanden van Syne Majesteit de waepenen van selve luttel sullen achten ende ontsien, ende dat daer door (soo ten hoochsten moet beducht worden) sylieden niet en sullen connen gebracht worden tot vrede noch trefve, ten ontsprekelycken achterdeele ende perikel niet alleenlyck van deze Nederlanden maer van 't geheel Christendom, d'welck sonder vrede grootelycx heeft te vreesen vanden Turck, als niet alleenlyck eenighe Christene Princen hun tegens dien gemeynen vyandt niet en willen stellen, maer oock andere doir oirloghen beletten hun daer teghens eenichsins te kunnen stellen ende alzo de macht vande resterende verswacken teghen soo grooten gewelt.

Syne Excellencie dan wort gedwonghen de Staeten van Vlaenderen in desen alderhoochsten ende seer haestighen noodt, waerteghens geheen remedie sonder hun uytterlyck effort te becomen en is, oock ten hoogsten ende ernstelycksten te vermaenen ende aensoecken dat zy op het spoedichste willen overbrenghen consent van sekere maentelycke somme, groot naer den heysch aen hen gedaen ende van noodt, over de ordinarisse bede, ende van onderhoudt van een seker ende treffelyck getal van crychsvolck aan hen oock geheyscht, daer mede moghen geschouwt worden de onheylen, ende becomen worden de noodighe goede effecten boven vermaent.

Waer toe dient overlegt bijde selve Staeten dat de middelen om sulcx te bereycken ende volbrenghen aen hunnen yver ende voirsichticheyt niet en sullen connen gebreken daer toe belastende huysen ende renten, oock opstellende hooftgelt recht vanden cleynen segel ende gebruyckende andere mogelycke middelen, namentlyck de ghene hun voor gehouden byde Bisschoppen ende den heere van hellebus [= Willem de Blasere, eerste schepen van de stad Gent], ende daer het noodt sal zyn beswarende de sterckste leden oock boven hunne quote met het deel vande machteloose, soo in andere Provincien daegelycks geschiedt synde ontwyffelyck dat om te schouwen soo uyttersten noodt vande Religie ende Staedt niet alleenlyck Provincien maer oock elck in 't bysonder gehouden is by te setten niet alleenlyck al zyn goedt maer oock syn bloedt, oyck wel overweghen wat jammer soude wesen dat niet alleenlyck de ghene die nu leven, maer oock de naercommers vele langhe eeuwen souden vallen onder de onverdraechelycke tirannie van onse vyanden alle de werelt bekennt, naementlyck vande ghene die onse verderffnisse soecken naer siele ende lichaem waer teghens alsnu schynt niet te connen voirsien worden zonder de versochte treffelycke hulpe van die van Vlaenderen, daer aen syne Excellencie gheensints en wilt twyffelen.

**BIJLAGE 6: DOKTERSRAPPORT OVER DE GEZONDHEIDSTOESTAND VAN JACOBUS BOONEN,
28 FEBRUARI 1652**

Testimonium Medicorum

Nos suprascripti fidem facimus Illustrissimum Dominum Jacobum Boonen, Archiepiscopum Mechliniensem, senem, septuaginta novem annorum, decrepitum et continuis laboribus occupationibusque in rebus arduis tristem, etsi memoria, iudicium et ingenium in ipso optime vigeant, et concilio status in dies insit, et quia senior tamquam praeses cum laude dirigat, tantis et tam magnis morbis affici et excruciarum ut plane impossibile sit in hoc nostro testimonio breviter et erudite de singulis disserere, eorumque essentias, causas et symptomata enarrare. Adest enim hernia intestinalis periculosissima iam ab annis viginti sic confirmata. Adest rennis calculus mictuus sanguinis etiam post motum moderatissimum inducens urinamque aliquoties supprimens, ita ut dictus Illustrissimus in rheda vix sedere potest. Adsunt vertigines frequentissimae. Adest tumor crurum oedematosus non solum cum evidentibus imminentiis sed etiam aliquoties gangrenae inchoatae signis. Adest et dolor ischiaticus. Adest denique catharrus suffocatus quietem nocturnam impediens. Frequenter enim etiam pluribus mensibus continuis dictus Illustrissimus decumbere non potest, sed noctes magna de parte insomnes in sede traducere cogitur. Ita ut morali certitudine ducti et longa et variis accidentibus (quibus in itinere occurrere impossibile est ob remediorum defectum) subito supervenientibus experientia nitentes, juramento affirmamus certissimum esse praedictum Illustrissimum numquam vivum ad sedem apostolicam perventurum, quocum modo sese itineri commiserit.

Actum Bruxellis 28 februarii anno 1652. Signatum erat Joannes de Lare Serenissimi Principis Archiducis Leopoldi medicus cubicularius. R. Vander Borcht Serenissimi Principis Archiducis Leopoldi medicus cubicularius. P. Meerstraten civitatis Bruxellensis medicus pensionarius.

Artsengetuigenis

Wij hierboven genoemden geven te kennen dat zijne zeer doorluchtige heer Jacobus Boonen, aartsbisschop van Mechelen, een man van 79 jaar oud, afgeleefd en zorgelijk door zijn aanhoudende arbeid en bezigheden in lastige omstandigheden, nog over een goed geheugen, oordeel en verstand beschikt en dagelijks vergaderingen meemaakt, en op een lovenswaardige manier gezien zijn ouderdom leiding geeft. Toch lijdt hij aan en wordt hij gekweld door zovele zo zware ziekten dat het zo goed als onmogelijk is om in dit rapport op een korte en deskundige manier over elk afzonderlijk uit te weiden, en hun essentie, oorzaken en symptomen uit de doeken te doen. Hij lijdt aan een zeer gevaarlijke maagbreuk, en dat is al twintig jaar bevestigd. Zijn nieren bevatten gruis gemengd met bloed, gruis dat zelfs na een zeer bescheiden beweging vrijkomt en soms zijn water tegenhoudt. Het gevolg is dat de genoemde doorluchtige amper in een koets kan zitten. Hij heeft geregeld last van duizelingen. Hij heeft benen die gezwollen zijn door oedeem, wat niet alleen gepaard gaat met evidente

bedreigingen, maar ook met aanwijzingen van beginnende gangreen. Hij heeft een pijnlijke ischias en tenslotte ook astma die hem zijn nachtrust belet. Vaak kan de genoemde meerdere maanden na elkaar niet neerliggen, maar wordt hij gedwongen een groot deel van de nacht slapeloos door te brengen in een zetel. Zodoende kunnen we met grote zekerheid besluiten op grond van een lange ervaring en de diverse mogelijke plots opduikende problemen die zich kunnen stellen (waaraan het onmogelijk is om tegemoet te komen door een gebrek aan geneesmiddelen), en onder ede bevestigen dat voornoemde doorluchtige heer nooit levend in Rome zal aankomen, op welke wijze hij zich ook op pad begeeft. Geacteerd in Brussel op 28 februari 1628. Getekend Joannes de Lare, kamerarts van Zijne Hoogheid Vorst Aartshertog Leopold, R. Vander Borch, kamerarts van Zijne Hoogheid Vorst Aartshertog Leopold, en P. Meerstraten, gepensioneerd arts van Brussel.